

SURXAY SUBU

OYANAN
YUXULAR

“Elm və təhsil”
Bakı - 2020

Surxay Subu /(Surxay Rafiq oğlu Babayev)
Oyanan yuxular.
Bakı. “Elm və təhsil”, 2020, 200 səh.

ISBN 978-9952-37-417-9

© Surxay Subu, 2020

**QARTAL HAVADA HAVAYA,
ZİRVƏDƏ ZİRVƏYƏ ALIŞIR**

İohann Höte

Gecə yuxusunda qəribə və möcüzəli yuxular görən insanlar, adi günlərdə qarşılaşdığı və müşahidə etdiyi keçmiş həyat görüntülərini xatırlayarkən, sanki rəya görmüş olurlar. Rəyaya çevrilmiş xəyalardan real nəticə çıxartmaq istəyən insanlar hiss edirlər ki, xatırlanan keçmiş xəyallar oyanan yuxular kimi daxili narahatçılığa səbəb olur. Mənim də, keçən həyatım xatırlandıqca, oyanan yuxular olaraq beynimdə cövlan edib, sakitliyimi əlimdən almış olurdu. Uzun illər müxtəlif ölkələr, xalqlar arasında yaşadığımdan, oyanan yuxularımın əsas motivini xalqlar, millətlər və torpağını, vətəni sevən bir insan kimi, bu xalq və millətlərin mənim xalqıma, vətənimə olan münasibətləri təşkil edirdi. İndi mən geriyyə baxdığım andan bu günə qədər məni narahat edən, artıq oyanmış olan yuxularımı sizinlə bölüşmək istəyirəm, əziz insanlar!

Əvvəlki kitablarımın birində doğulduğum kəndin ab-havasından, onun insanı rıqqətə gətirən, ilahi qüvvə tərəfindən fəvqəladə dizaynla yaradılmış təbiətini, meşələrini, dağlarını, çay və bulaqlarını vəsf etmişəm. Təbiətin gözəlliyi insanlara səmimi hisslər bəxş etdiyi kimi, kənd əhli də bu hisslərdən bəhrələnmişdi. Özünün heyranedicə adət-ənənələri ilə yuksəklikdə dayanan kənd camaatı, – qəhrəmanlığı, namusu, qeyrəti ilə kəndimizin tarixinə unudulmaz salnamələr

həkk etmişlər. Əkinçilik və maldarlıqla məşğul olan kəndimizin babaları, Şuravi hökumətin kollektivləşməsinə qəbul etməyib hökumətin yaraqlı, silahlı ordusuna qarşı çıxaraq adət-ənənələrini qorumuş və qəhrəmanlıqlar göstərmişlər. Əbəs yerə deyil ki, kənddə yaranmış müxtəlif toponimlər, yəni Gülləli və Qəhrəman dərələri, Koroğlu daşı, dığa daşı, keşiş bulağı kəndin keçmiş tarixini özündə əks etdirmişdir. Adını çəkdiyim toponimlər haqqında əvvəlki kitabımda müəyyən qədər məlumat vermişəm və təkrarçılığa yol vermək istəmirəm. Bu toponimlərdən keşiş bulağı və dığa daşı həməşə məni narahat edib. Kəndimizin şimal tərəfindəki ucu qarlı dağları babam mənə göstərərək danışardı ki, meşələrlə əhatə olunan iki dağ aşıandan sonra, vaxtı ilə bizim olan və sonradan ermənilərin məskən saldığı kəndə gedər, alış-veriş edərdik. Belə ki, biz müsəlman olduğumuzdan ovladığımız qabanları aparıb ermənilərə verib əvəzində kotan, yaba, oraq, kələntə, dəhrə, balta alardıq. Hər dəfə ermənilərlə alverimiz olanda, onların bizə qarşı olan xəbisliyinin şahidi olardıq. Bir dəfə quraqlıq olduğundan taxılımız az olmuşdu. Biz kənd əhli fikirləşərdik ki, onlar nə qədər olsa da bizə buğda, arpa, hətta yarma köməklikləri edərlər. Ancaq, fikirlərimizdə yanılmışdıq. Onlar bizə nəinki buğda, arpa heç yarma da vermədilər. Elə o vaxtdan ermənilərin bu xudpəsəndliyini əks etdirən bir mahnumuz yarandı. O vaxt yeniyetmə uşaqlarımız ləyəni qaval edərək oxuyardılar:

Erməni, hay erməni,
Yayda döyər xırmanı,
Gizlədərək buğdanı,
Bizə verməz yarmanı.

Kəndimizdəki keşiş bulağı, dığa daşı elə ermənilərin xəbisliyi nəticəsində əmələ gəlmişdi. Deyilənə görə meşədə yolunu azmış erməni dığası, ucu-bucağı görünməyən meşədən çıxış yolu tapmaq üçün, qarşısına çıxdığı hündür qayaya bir zülmə dırmanıb hündürlüyə qalxmış olur. Həmin qayanın hündürlüyündən kəndimizin gözəl təbiət mənzərəsini seyr edən erməni dığa, xəbislikdən kəllə-mayallaq olub qayadan yıxılaraq dünyasına son qoymuş olur. Elə o vaxtdan da, həmin qaya dığa daşı kimi adlanmağa başlayır. Meşədə susuzluqdan dodağı çatlayan keşiş, özünü çay kənarındaki büllur bulağa atıb, acgözlüklə bulaq suyunu birməfəsə içir, o qədər içir ki, elə partlayıb yerindəcə qalır. Kəndin ayağında yerləşən bulağı o vaxtdan keşiş bulağı kimi adlandırmağa başlayırlar. Düzünü desək mən babama suallar verməkdə mahir idim. Odur ki, dözməyib babama irad etdim ki, əgər bu ermənilər xəbis adamlardırsa onların adı ilə, niyə bulağımızı, qayamızı adlandıırıq?! Mənim babama verdiyim qəribə sual onun buğaltı gülümsəməsinə səbəb oldu. Babam şamlılara məxsus Koroğlu buğlarının ucunu əlləri ilə eşib, başıma sığal çəkərək dedi:

-mənim ağıllı nəvəm, bulaq və qayaya verilən erməni adları onların xəbisliyinə, acgözlüyünə bir işarədir. Bu o deməkdir ki, torpağımıza, daşımıza, bulağımıza kəm baxanların aqibəti ölümdür! Bu o deməkdir ki, bu daş, torpaq, bulaq siz xəbisləri qəbul etmir və heç vaxt da etməyəcək!

Uşaq vaxtı babamın həyatindəki ata və itə qarşı olan qıcıqlandırıcı şıltaqlığı narahatçılıqla qarşılanardı. Babam deyərdi ki, suallar verəndə xoşuma gəlirsən, ata və itə olan şıltaq münasibətin isə biləsən ki, ürəyimcə deyil. Axı it də, at da insanların ən yaxın sirdaşıdır. Atın, itin dilləri yoxdur danışmağa, əgər olsaydı axmaq düşməndən min dəfə yaxşı

dost olardı. Əslində mən atı incitmək istəmirdim. Sadəcə çalışırdım ki, atı özümə ram edim. Bacarmadığım halda, hirsələnib atdan acıq çıxırdım. Bir dəfə atımız mənə elə bir dərs verdi ki, illər keçməsinə baxmayaraq indi də unuda bilmirəm. Belə ki, atımızı hər səhər keşiş bulağında suvarmağa aparırdım və hər dəfə evə qayıdanda yol qırağındakı daşın yanında saxlayıb minmək istəsəm də, mənə minmək müyəssər olmurdu. Belə günlərimin birində, atı suvarıb(onu da deyim ki, atımız bulağın gözündən su içməyi sevirdi) evə apararkən, yol qırağındakı yekə daşın yanında saxlayıb minmiş oldum. At elə götürüldü ki, mən müvazinətimi güclə saxlayırdım. Adətən atımızı suvarandan sonra tövləyə salar və qabağına ot qoyardıq. Mindiyim atı saxlaya bilmədiyimdən at mən qarışıq tövləyə girmiş oldu. Mən isə atın belindən sürüşüb zədələndim. Mənim bu əhvalımı görən babam elə bir ciddi zədəmin olmadığını görüb, həmişəki kimi, uzun buğlarını eşərək buğaltı gülümsəyib dedi:

-ay bala, mən sənə demədimmi atı qıcıqlandırma, onunla mülayim rəftar etməyi bacar!Sən nə edirsən? At sözünə baxmayanda, şallaqla binəva atı incidirsən. Elə bu yerdə bir haşiyə etmək istəyirəm. O zamandan illər keçmişdi. Mən Bakıda ali məktəbdə oxuyur, imkan olanda qəsəbəmizə gəlirdim. Elə oldu ki, mənim qəsəbəmizə gəlişimlə, babamın anamgilə qonaq gəlməsi eyni vaxta düşmüş oldu. Evdə oturmuşdum ki, həyətdən at kişnəməsi eşidildi. Anam at kişnərtəsini eşidən kimi, buyurdu ki, bəs baban gəlib, çıx qarşıla. Mən hələ paltarımı əynimdən çıxarmamışdım deyə, çoxdan görmədiyim babamın pişvazına getdim. Xoş-beşdən sonra, babamın ıcazəsi ilə atın belindəki heybəni götürmək istəyirdim ki, at kişnəyərək şahə qalxdı. Mən babama sual

dolu nəzərlərlə baxarkən, babamdan bir gülmək qopdu ki, gəl görəsən. Mənim hələ də heç nə başa düşmədən babama tuşlanmış nəzərlərimə rəğmən, babam gülərək dedi:

-ay bala, indi gördüyün bu at, vaxtilə səni tövlədə yıxan atın balasıdır. Bu at heç vaxt qalstuklu adam görməyib. İndi sənın qalstukunu gördüyündən, heybəni götürməyinə razı olmayıb şahə qalxmış oldu. Əlbəətə ki, babam kənd həyatından uzaqlaşdığıma və babam deməli, -“incinar”olub kəndi bəyən-mədiyimə görə, mən nəvəsinə incə bir yumorla zarafat etmişdi. Babamın həyatındəki itdən isə bərk qorxurdum. Məni görəndə üstümə cumaraq hürən itin dişlərini görəndə gizlənməyə yer axtarırdım. Babam evdə olmayanda, qocam iti zəncirləyərđi. Qocam məni başa salırdı ki, iti qıcıqlandırma, bu it qapan itdir. Babam itə toplan deyə çağırardı, qocam isə qapan. İtdən uzaq olmağım üçün qocam deyərđi:

-qaç evə qapan gəlir. Bəli, mən qapan itimizdən bax beləcə qorxardım. Taleh elə gətirdi ki, ruhi xəstə olan atam uzun müddət xəstəxanada qalib müalicə olunmalı oldu. Bir tikə çörək qazanmaq üçün anam bizi qocamın və babamın himayəsinə vermişdi. Mən anamın yoxluğunu qəbul edə bilmir və darıxırdım. Hər dəfə qocamdan anamı soruşanda, qocam deyərđi ki, ananı qapan aparıb, yoxdur. Uşaq olaraq elə başa düşürdüm ki, itimiz “qapan” anamızı yeyibdir. İtimiz qapana o qədər nifrət edirdim ki, anamın yoxluğunun günahlarını onda görürdüm. Bir dəfə babamın və qocamın evdə olmadığını görüb, anamın yoxluğunun qisasını qapan itimizdən almaq üçün balta ilə itə hucum etdim, ancaq bacara bilmədim. Qapan it məndən cəld tərpnəib ayağımı dişləmişdi. Haradansa qocam peyda olub, qapanı qovaraq zəncirə keçirtirdi. Axşam evə qayıdan babam, baş verən hadisəni öyrənib,

qapana bir-iki çomaq vurmuşdu. Balta ilə qapan itə hucum etməyimi, qocam babama söyləmişdi deyən, babam məni sorğu-suala tutdu. Mən isə anamın yoxluğunun günahını qapan itdə gördüyüm üçün belə hərəkət etdiyimi babama danışmalı oldum. Babamın gözü yaşarmışdı. Məni qucaqlayıb başa saldı ki, anan sənə, qardaşına pal-paltar almaq üçün Qapana (hazırda Ermənistan şəhəri olan Qafan) işləməyə gedib. Sənin qapan adlandırdığın it, anana heç bir zərər verməyib. Qocam məni dinləyərkən, barmağını dişləyib günahını boynuna götürdü ki, mən uşağa zarafatla demişəm ki, ananı qapan aparıb, o isə uşaq düşüncəsinin nəticəsi olaraq, bizim qapan itimizi günahkar görüb. Mən qocamın dediklərini anlasam da, bizi anamızdan ayrı salan Qapan şəhərini də nifrətlə yad edirdim. Bir müddətdən sonra anamız gəldi və mən anama yalvardım ki, bir daha Qapana getməsin və bizi yalnız buraxmasın. Elə o vaxtdan da, qocam itimizə qapan yox, toplan deməyə başlamışdı. Bütün bunlara baxmayaraq mən qapan itimizi və Qapan şəhərini nifrətlə yad edirdim.

Uşaq vaxtı qəsəbədə yaşayan atamın anası məni tez-tez yoluxar və qəsəbəyə yanına aparardı. Onu da deyim ki, atamın anası ilə xoş günlər keçirərdim. Müxtəlif yerlərə gedəndə məni özü ilə bərabər aparardı. Bir gün qocam dişini düzəltməyə üçün, məni Qapan şəhərinə aparacağını söyləyəndə, ağlayaraq bildirdim ki, mən Qapan şəhərinə getməyəcəm. Qocamı təəccüb götürmüşdü. Mən qocama anamla bağlı olanları danışib, qəti olaraq Qapana getməyəcəyimi bildirdim. Qocam Qapan şəhərini nə qədər tərifləsə də, mən inadımdan dönmədim. Qocam daha Qapan şəhərinin adını tutmayaraq, başqa bir şəhərə gedəcəyimizi deyib, məni razı salmış oldu. Biz ömrümdə mənim görmədiyim vəqona

minəndə çoxlu adamlar və uşaqlar görüb ruhlandım. Yol boyu uşaqlarla oynamağım bizim nə vaxt şəhərə çatdığımızı tamam yaddan çıxarmışdı. Mənim ilk dəfə şəhərlə tanışlığım divarda həkk olunmuş, qocamın göstərdiyi əjdaha rəsmi ilə başlamış oldu. Bir neçə vaxtdan sonra, qocam bir qapını döymüş oldu. Bizi içəri dəvət edib, oturub gözləməyi məsləhət gördülər. Bir azdan qocam başqa bir otağa girib, mənə gözləməyimi bildirdi. Mən otaqda tək qaldım. Bir az keçməmiş mənim gözlədiyim otağa bir arvad və iki uşaq da gəlmiş oldu. Həmin arvad məni uşaqlara göstərərək, başa düşmədiyim bir dildə onlara nə isə pıçıldayır və bu uşaqlar mənə baxaraq gülüşürdülər. Arvad onlara peçenyə vermişdi və onlar dillərini mənə çıxardaraq məni şişirdirmiş kimi iştahla yeyirdilər. Birdən uşaqların birinin əlindən dişlənmiş peçenyə yerə düşmüş oldu. Həmin uşaq peçenyəni yerdən götürmək istəyirdi ki, digər uşaq buna imkan verməyib, peçenyəni ayağı ilə ayaqlamış oldu. Qapqara geyimli həmən arvad digər otaqdan gətirdiyi peçenyəni uşağa verib, ayaqlanmış peçenyəni mənə uzatmış oldu. Mən arvadın üzündəki qəzəbli baxışları görüb, çəkinmiş olaraq peçenyəni almış oldum. Uşaqlar yenə də mənə baxaraq gülüşmüş oldular. Arvad digər otağa keçəndə, cəld peçenyəni pencəyimin cibinə qoydum. Bir neçə vaxtdan sonra otaqdan çıxan qocam mənimlə bərabər evi tərk etmiş olduq. Yolda mən cibimə qoymuş olduğum dişlənmiş və tapdalanmış peçenyəni qocamın gözü qarşısında yerə atmış oldum. Qocam uzun müddət vəzifədə olmuş, dünyagörüşlü bir bəyzadə xanım idi. Məni bu hərəkətimi görən qocam, əyilib üzümdən öpərək yaxınlıqdakı dükana aparıb xeyli peçenyə almış oldu. Biz geri, qəsəbəyə qayıdanda mən və vaqondakı uşaqlar peçenyənin yarısını yemişdik. Qocam yanındakı

həmsöhbətcillərlə danışarkən qeyd edirdi ki, onun bu ermənilərdən lap zəhləsi gedir, ancaq qəsəbədə yaxçı diş düzəldən olmadığından, Qapan şəhərinə gəlməli olur. Mən qocamın ağzından Qapan sözünü eşitdikdən sonra, bir müddət qocamla umu-küsü etməli olmuşdum. Sonralar qocam mənə danışardı ki, səninin nifrət etdiyən Qapan əslində babalarımızın məskəni olmuş şəhərdir. İndi bu ermənilər Qapanda yaşayırlar və lap əvvəllərdən bizlə araları yoxdur. Əzəldən bizim milləti sevmirlər. Qocamdan səbəb soruşanda deyərdi ki, sən hələ çox uşaqsan, məktəbə gedərsən, oxuyarsan və böyüyəndə özün hər şeyi başa düşərsən. Mən uşaq olsam da, qocamın erməni dediyi qapqara geyimli arvadın, dişlənmiş və ayaqlanmış peçenyeni mənə qəzəbli baxışlarla verməsini, onların pis adamlar olması ilə əlaqələndirib, Qapana olan nifrətimi artırmış oldum.

Biz artıq müəyyən qədər böyümüşdük və qəsəbədə yaşayırdıq. Anam qəsəbədə ilk əvvəllər bağçada işləyirdi və Bakıda müalicə alan atamdan isə xəbər-ətər yox idi. Qəsəbəmiz çoxmillətli idi desəm yanılmaram. Yerli əhali içərisində, ruslar, ermənilər az deyildi. Hətta, müharibə vaxtı əsir düşmüş və rus xanımı ilə ailə quraraq qəsəbəmizdə yaşayan alman da var idi. Qəsəbəmiz böyük dəmiryolu qovşağı olduğundan, "PDMS" adlı vaqonlarda yaşayan və qəsəbə dəmiryolunda təmirlər aparən, müxtəlif millətlərin nümayəndələri də peyda olmuşdular. Bununla bərabər dəmiryol xəstəxanasında da, müxtəlif millətlərin nümayəndələri işləyirdilər. Biz uşaqlar, müxtəlif millətlərdən olan uşaqların dillərini anlamasaq da, oyunlarda bir birimizi başa düşür və şənlənərək fəxarətlənirdik. Nədənsə, qəsəbəmizdə yaşayan müxtəlif millətlərin nümayəndələri arasında, ermənilər özlərini ədalı

aparır və başa düşülməz hərəkətləri ilə, biz uşaqların qəniminə çevrilirdilər. Qəsəbənin düz mərkəzində yaşayan və qəsəbə yeməxanasının müdiri olan erməni Arşak ailəsi, ayyaqabı təmir edən balacaboy, çöpür erməni Akop ailəsi, hamının “şpion” kimi tanıdığı, el arasında “priqritni” adı ilə məşhur olan və Qapana işləyən üç-dörd vaqonun bələdçisi çəpgöz Liza arvad, birdə erməni Asiya biz qəsəbə uşaqlarının qənimi idilər. Parkın dörd tərəfinə səpələnmiş bu ermənilər, haray-həşirləri ilə uşaqlara gün verib, işıq vermirdilər. Qəsəbəmizin bir stadionu var idi, orada dəmiryol çəkib, “PDMS” vaqonlarını yerləşdirmişdilər. Biz uşaqların futbol oynamağa bir yeri qalırdı ki, oda mərkəzi park idi. Bu parkın dediyim kimi, dörd tərəfində ermənilər yaşayırdılar. Elə ki, futbol oynayırdıq, bu erməni ailələri bizi daşa dolayır, hətta topumuzu bizim gözümüz qabağında bıçaqla doğrayaraq, bizə hədə-qorxu gəlirdilər. Bizim üçün dəhşətli, “şpion” arvad Lizanın gözünü çəpləyərək bizi hədələməsi və valideyinlərimizə yalandan şikayət etməsi olurdu. Futbol oynadığımız uşaqlardan birinin anası liza arvadı tənqid edərək, dul yaşamaqdansa ailə qurub uşaq sahibi olmağı, uşaqları sevməyi məsləhət görsə də, Hüsü dayının zarafatla bəs, “şpionluğu” kim etməlidir!- deməsi bizdə qorxu hissi yaradırdı. Çünki, bizim qəsəbə İranla sərhəd olduğundan tez-tez şpionlar tutulur və biz uşaqlara sayıq olmağı, yad adamlardan uzaq olmağı bildirirdilər. Biz uşaq olsaq da fikirləşirdik ki, niyə milislər “şpion” Liza arvadı tutmurlar? !Parkın yanındakı mərkəzi yolun, hər iki tərəfini zəbt etmiş, evlər və bağlar qurmuş erməni Asiya arvadın biz uşaqlara qarşı heç nədən böhtan atması isə, bizi daha çox əsəbiləşdirirdi. Quşlar bağındakı meyvələri didib yerə tökəndə, erməni Asiya yerə

tökülmüş meyvələri götürüb valideyinlərimizə şikayətə gedir, bizi milislərlə qorxudurdu. Valideyinlərimiz deyərdilər ki, erməni Asiya xayınlığından belə naqis hərəkətlərə yol verir. Bəzən erməni Asiya əlində çomaq bizim üstümüzə cumanda, biz uşaqlar qaçıb gizlənərək, xorla oxuyardıq:

Asiya, hay Asiya,
“Yumurtadı” kasiya,
Qonşulara vermədi,
Satdı bir abbasıya.

Mən hələ uşaq olarkən fikirləşirdim ki, niyə yerli insanlar, yaxud rus ailələri bizim xətrimizə dəymir, ancaq mərkəzi ələ keçirmiş bu ermənilər heç nədən bizi böhtanlayırlar. Yadımdadır köhnəlmiş ayaqqabılarımın təmirə ehtiyacı olanda, camaat arasında yaxşı çəkməçi kimi tanınan erməni Akopun yanına gedib ayaqqabılarımı təmir etdirmək istəyərdim. Erməni Akop mənə müraciətlə deyərdi:

-ay yetim, sənin pulun var ki ayaqqabını təmir etdirirsən, yetim gərək ayaqyalın gəzsin?! Mən qürurla ovcumda saxladığım xeyli dəmir pulları ona göstərəndə, o çöpür sifətinin uzun və əyri-üyrü dişlərini hırıldaraq göstərmiş kimi, mənə çəkməçi Tarış dayının yanına getməyi tələb edərdi. Erməni Akopun yanında arvadı erməni olan digər çəkməçiyə müraciət edəndə, başını yuxarı qaldırmadan əli ilə rədd işarəsi göstərərdi. Çəkməçi erməni Akopun məni və mənimlə bir olan uşaqlıq dostlarımı sevmədiyini bilirdim. Bizim futbol oyunumuzun əsas “düşmənlərindən” biri elə Akopun özü idi. O balaca boyu ilə, hasardan tullanaraq, əlindəki çəkməçi bıçağı ilə topumuzu kəsik-kəsik edərdi, özü

də bir dəfə yox, bir neçə dəfə bizlərin sinəsinə belə dağ çəkmişdi. Biz uşaqlar isə erməni Akopa bu hərəkətinə görə şeir də qoşmuşduq:

Erməni dığa Akop,
Hasarından etmə hop,
Bıçaq əlində sınsın,
Qalmadı ki, bizdə top.

İnsafən, çəkməçi Tariş dayı çox insan adam olduğundan ayaqqabılarımın tez sıradan çıxacağına baxmayaraq, ucuzuna belə təmir edərdi. Tariş dayı qəpikləri saymaz, siyirməsinə pulları ataraq öz işində olardı. Əvvəlcədən dediyim kimi, qəsəbəmiz çoxmillətli olduğundan, dəmiryolundan tutmuş xəstəxanaya qədər iş sahələrində müxtəlif millətlər çalışardılar. Dəmiryol xəstəxanasında çalışan erməni tibb bacısı cavan oğlanlarımızın bir neçəsinin damarlarına iynə vuraraq, onları həmişəlik şikəst etmişdi. Erməni tibb bacısının bu hərəkəti qınanmış və işində verdiyi səhlənkarlığa rəğmən azad olunmuşdu. Hələ çox cavan və əsgərlik üzü görməmiş dayım, kənddən qəsəbəyə işləməyə gəlmiş və erməni Arşakın yeməxanasında fəhlə olaraq işə düzəlmişdi. Bir müddət işləyəndən sonra, kasıblığımızı görən dayım cibində kolbasalar gətirərək bizə verərdi. Mən dayıma tərs-tərs baxanda dayım and-aman edərdi ki, erməni Arşakın özü mənə məcbur edir ki, bacın uşaqları yetimdir, apar ver qarınların doydursunlar. Mən dayımın xətrinə dəyməz, kolbasanı alar və gizləncə həyətimizdəki pişiklərə yedirdərdim. Bir dəfə dayım mənim bu hərəkətimi görüb, mənə danlamaq istəsə də imkan verməyib bildirdim ki, çox nahaq olaraq yeməxanadakı

artıqları erməni Arşakın “humanistliyi” ilə bizə gətirirsən. Bu hərəkətimdən sonra dayım bir daha bizə kolbasa gətirmədi. Bir neçə dəfə erməni Arşak topumuzu gözümüz qarşısında ət baltası ilə doğradığından ondan acığım gəlirdi. İkinci bir tərəfdən isə mənim məğrurluğum buna imkan vermir. Nifrət etdiyim insanlardan uzaq olardım, hələ nəinki bu düşmənin “humanist xeyirxahlığı” qəbul etmək. Atamın anası, yəni qocam bu xasiyyətimə görə məni vaxtilə NKVD də işləmiş babama oxşadar və belə bir atalar sözünü mənim beynimə həkk edərdi: – “Düşmən düşməndir, nə yaxşısı nə yamanı?”

Qəsəbədə çalışan dayımı iki illiyə əsgər aparmışdılar. O əsgərlikdən qayıdanda mən artıq yekə bir oğlan idim. Dayım az-çox yekəliyimi görüb, mənə qızılı bir qol saati bağışladı. Qızılı saat o qədər mənim xoşuma gəlirdi ki, gecəmi – gündüzümü saatla açır və yaşıdlarımın yanında saatımla qürurlanırdım. Yaşıdlarımın saati olmadığından, hamı mənim başıma toplanaraq saati soruşardı. Bizdən bir neçə yaş böyük olan, ancaq uşaqlıqda bizimlə futbol oynamış, Bakıda peşə məktəbinə qəbul olub qəsəbəmizə tətillə gələn “şuluq” Əlican mənim qol saatımı görüb, məndən saati bir günlüyə istəmiş oldu. Verməsəydim olmazdı, məni qapazlaya bilərdi. Demə Əlican, məhlə qızlarından birinin xoşuna gəlmək üçün, hoqqa düzəltmişmiş. Belə ki, konfetlərin qızılı hissəsindən özünə qızıl diş düzəldən, barmağına parıltılı mis üzük vuran Əlican, məhlə qızına yaxınlaşıb Bakı ləhcəsində deyərmiş;

-ağəz mən elənçi-belənçi qaqaşlardan döyüləm a! Qısa müddətdə özümə, saat, qızıl diş əldə etmişəm. Bakılı qızları məndə ötrü sinoy gedirlər. Bax bu gördüyün üzüyü də mənə, bir nazənin bağışlayıb. Hindi de görüm nə deyirsən? Mən

sevlməyə dostoyunu oğlanam! Məhlə qızı da, "şuluq" Əlicana bildirib ki, ağzındakı qızıl diş yox, konfet kağızıdır, get güzgüdə sallanan konfet kağızına bax. Saat da qonşu oğlanındır, dayısı əsgərlikdən ona hədiyyə gətirib. Əlican məhlədə lağa qoyulandan sonra, daha gözə görsənmədi. O vaxtlar babama pambıq yığımı üçün plan verilmişdi. Mən pambıq sahəsinə gedib, pambıq yığımında babama köməkçi olmaq istədim. Günəşin istisindən pambıq yığanlar başlarını ağ dəsmalla bağlayırdılar ki, başlarını gün vurmasın. Günəşin şüası altında saatım bərq vurduğundan mən saatımla qürurlanırdım. Saatım babama xoş gəldiyindən saatlı nəvəm, -deyə mənə müraciət edərdi. Aradan bir az keçmiş, pambıq yığanlar çay dəstgahına keçdilər. Hamı otluqda qurmaq qurub ləzzətlə çay içirdi. Kəndçilərimizdən Alqulu kişi mənə zarafatla, – ay babasının saatlı nəvəsi, de görüm saat neçədir? Düzü mən heç bir şeyə fikir vermədən birbaşa dedim ki, saat beş tamamdır. Çay dəstgahında oturanlardan bərk gülüşmə qopdu. Babam mənim pərt olduğumu görüb dedi:

-ay bala, gün hələ günortanın yarısındadır. Saat beş tamam olsa gərək, gün üzü doğru günbatana getsin. Saatına diqqətlə bax. Saata baxsam da, yenə beş tamamı göstərirdi. Alqulu kişi də, çox zarafatlı olduğundan üzünü mənə tutub dedi:

- ay babasının saatlı nəvəsi, saatın parıldasa da, nalayığa vurur. Saatını ver aparım nəvəm, ona bəzəkli oyuncaq lazımdı. Axşam evə qayıdanda dayıma hal-qaziyəni danışib, saatımın düzəldilməsi üçün əncam çəkməsini istədim. Dayım saatımı vaxtını iyirmi dörd saat ərzində dəqiq işləyən saatın vaxtı ilə tutuşdurub bildirdi ki, saat bir sutkada üç saat irəli qaçır. Ürəyimdə Əlicanın qarasında gileylənib, dayımdan saati

Əlican kimi “şuluğa”verdiyimi gizlətməmiş oldum. Dayım saatin zədələndiyini mənə desə də, mən ancaq çiyinlərimi tərپət-məklə təəccübümü bildirdim. Dayım bildirdi ki, qəsəbəmizdə saat düzəldən usta yoxdur, rayon mərkəzindəki saatsaz da, sən deyən yaxşı usta deyil. Saati düzəltmək üçün gərək Qapan şəhərinə gedəsən. Qapan adını eşidəndə üzüldüm. Onu da deyim ki, iyirmi kvadrat metr olan bir otaqlı evimizdə biz üç uşaq və anam olmaqla, dayım və dayımın anası olan qocam da yaşayırdı. Qocam lap əzəldən bizi sevməzdi və məndən səkgiz yaş böyük olan dayımla mənə aramda pozğunçuluq yaradardı. Mən həddindən artıq qürurlu olduğumdan, saatin təmiri üçün dayıma müraciət etməyib, bir az pul əldə edərək nifrətlə yad etdiyim Qapan şəhərinə getməyi qərara aldım. Bir neçə vaxtdan sonra bir az qəpik-quruş əldə edib, bilet almadan Qapan şəhərinə gedəcək “prijitni” qatarı ilə yola düşdüm. Qapana gedən sərnişinlər əsasən alış-verişə gedənlər idi. Göy-göyərtili, ağartı və digər kənd təsərrüfatı malları satılmağa aparılırdı. Bir az oturmuşdum ki, bələdçi erməni Lizanın bilet yoxlanışını görüb, tambura qaçaraq gizləndim. Yoxlama qurtardıqdan sonra, vaqona gəlib yuxarı yerdə özümə məskən tapdım. Vaqondan çölə baxdıqca, az qala vaqonun üstünə düşəcək sıldırım qayaları görüb qorxudan tir-tir əsirdim. Öz-özümü məzəmmət edirdim ki, mənə bu Qapanda nə işim var axı? Yeganə təsəllim o olurdu ki, saatım düzələcək və mən yenidən fəxrlə saatımı qoluma vuracam. Nəhayət ki, saat yarımliq tak-tukdan və vahiməli sıldırım qayalardan canımı qurtarıb, Qapan şəhərinə çatdım. Perronda erməni taksi sürücülərinin klient axtarışı, bəzi erməni arvadlarının göy-göyərtili satanları əhatə edərək, əllərindəki bağlamaları almaları məndə qəribəlik yaratmışdı. Erməni arvadlarını, demək olar ki, bir-

birinə oxşayan sifətləri, qapqara ayaqqabı və paltarları tamamlayırdı. Mənə elə gəlirdi ki, perronda qara geyimli arvadlar yasa gəliblər. Ancaq diqqət edəndə gördüm ki, qara paltarlı arvadlar öz keflərindədirlər. Kişiləri isə heç də bizim millətin kişilərinə oxşamırdılar. Yekə domba burun, taxtabaş olan bu erməni kişiləri bizlərdən xeyli fərqlənirdilər. Sərnişin Azərbaycanlılar vaqondan düşəndə çox qəribə olsa da, onlardan Qapan yox, Qafan eşidib məətəl qalmışdım. Erməni kişisindən Qapan kəlməsini eşitməyim, mənim məətəlçiliyimə sanki, son qoymuş oldu. Axı babam deyərdi ki, biz erməni kəndinə alverə gedəndə qonşumuz Qafar kişiyə ermənilər, Qapar deyə müraciət edərdilər. Mürsəlin satdığı fındıqa isə pındıq deyib bizlərin gülməyinə səbəb olardılar. Qocam da, babamın sözünə qüvvət verərək deyərdi ki, ermənilər anadangəlmə “f”hərfini olduğu kimi yox, “p” kimi tələffüz edirlər. İndi məndə fikir yaranmışdı ki, mən elə Azərbaycanlı sərnişinlərin dediyi kimi olaraq Qafan, -deyə şəhərin adını deyəcəm. Düzdür Qapan-Qafan adları məndə sual doğursa da, saatın düzəlməyinə olan həvəsim və Qafan şəhərinin gözəlliyinə olan marağım, məndə bu sulların cavabını zamanın hökmünə buraxmağa zəmin yaratdı.

Hər tərəfdən dağlarla əhatə olunmuş, dərə boyu şokalad rəngli daşlarla, hətta pilləkənvari dizaynla ucaldılmış binalar, şəhəri iki yerə bölən və boz rəngə çalan (ermənilərin filiz və digər sənaye sahələri emalından şəffaf olan çayın çirkənməsi, əhalinin dili ilə desək çayın “lilli, yəni bulanıqlı olması nəzərdə tutulur) Oxçu çayın şırıltılı zümzüməsi mənə o qədər doğma olmuşdu ki, inana bilmirdim bu gözəl şəhər ermənilərə məxsus olan şəhərdir. Ara-sıra anlamadığım erməni danışdıqlarını nəzərə almasaydım, bu şəhərin mənim

doğma diyarım olduğuna şübhə etməzdim. Ermənilərdən çox, doğma Azərbaycan söhbətlərini eşitdikcə şəhər mənim üçün doğmalaşırdı. Mənə elə gəlirdi ki, Qafan əzəli Azərbaycan torpağı olub, babalarımızın vaxtilə yaşadığı bir diyardır. Şəhərin gözəlliyi, ab-havası az qala mənə saat təmirini unutturmuşdu. Bir həmyerlimi görüb, saat təmiri budkasının yerini dəqiqləşdirdim. Bazara on-on beş metr qalmış binanın küncündə yerləşən saat təmiri bukasına yaxınlaşıb, saatımı budkada oturan bir gözü qıyıq, dombaburun, keçəl və yaşlı kişiyyə təqdim etdim. Yaşlı kişi məndən saati alıb, qapağını açaraq qıyıq gözüne taxdığı tək gözlüklə xeyli baxdıqdan sonra, qolunu-qıçını sındırdığı doğma dilimizdə, -ara san saata na olub? -deyə soruşdu. Bildirdim ki, saatım bir sutkada üç saat irəli qaçır. Erməni kişi gülərək, eyhamla bildirdi ki, ara irali qaçmaq yaxşı ha, dali qaçmasın. Ədəbim imkan vermədi ki, erməni kişidən saatın dəqiq işləməsinə əncam etməsini tələb edim. Sakitcə dayanıb onun, saatımı təmir etməsini gözləməli oldum. Saati qurdaladı, üfürdü və mənə təqdim edərək bildirdi:

- ara, bala saatına al qoydum, indi evdə baxarsan, yaxşı işləyəcəq, olsa-olsa bir balaca qaçacaq irali, ha irali yaxşıdı, dali qalmasın. Cibimdə beş manata yaxın pulum var idi. İki manat dəmir pul, bir də üç manat kağız pul. Erməni ustaya pulları vermiş oldum. Kağız pulu cibinə qoyub, dəmir pulları əlində oynadaraq mənə dedi:

-ara ay musurman, bu damir pulları bazara ver, manim uzumda bazar var. Bir da, damir gatirma, -deyib dodaqaltı başa düşmədiyim bir tərzdə mızıldanaraq, budkanın balaca pəncərəsini üzümə çırpmiş oldu. Priqritni qatarın nə vaxt qəsəbəmizə gedəcəyini bilmədiyimdən, gəldiyim yolla da geri,

vağzala qayıtmağı nəzərə aldım. Yol boyu təmir olunmuş saatımı qulağıma yaxınlaşdıraraq, çıq-çıq edərək işləməsindən xoşallanır və tezliklə evə gedib, iyirmi dörd saat ərzində saatımın dəqiq işləyəcəyi anları müəyyən etmək istəyirdim. Vağzala gəlib, bir-biri ilə həmsöhbət olan iki Azərbaycanlıdan qəsəbəmizə gedəcək qatarın vaxtını dəqiqləşdirdim. Hələ qatarın yola düşməsinə iki saat var idi. Həmyerlilərin danışıqlarından aydın olurdu ki, onlar bazara çatan kimi mallarını hoptom ermənilərə satmışdılar. İndi də bekarçılıqdan, evlərindən gətirdikləri pendir-lavaşı nuş edirdilər. İnsafən, həmyerlilər məni də nahara dəvət etmişdilər, sadəcə olaraq şənimə sığışdırıb onlarla bahəm oturmağı lazım bilməmişdim. Əlbəttə ki, mən ac idim və pulum olmadığından, adicə bir bulka ala bilmirdim. Nəhayət həmyerlilərdən biri, yaxşı bir dürmək düzəldib zorlama mənə vermiş oldu. Mən təşəkkürümü bildirib, onların yanında nahar utancaqlığımı nəzərə alıb, vağzaldan bayıra çıxmış oldum. Kənara çəkilib, pendirli lavaşı elə bir iştah və ləzzətlə yedim ki, elə bil kəndimizin vən bulağı kənarında quzu kababı yemiş oldum. Bu ləzzətli yeməyin yanğısını, vağzalin böyründəki lüləkdən axan buz kimi su ilə söndürdükdən sonra eynim açıldı, kefim kökləndi. İşləyən saatıma baxıb, dərin bir ruh yüksəkliyi hiss etdiyimdən, vağzal ətrafını gəzməyi lazım bildim. Vağzaldan bir az aşağı düşüb pilləkənlərlə enməli oldum. Aşağıdan vağzala tərəf tamaşa edəndə, gözümə divara həkk olunmuş əjdaha rəsmi dəymiş oldu. Uşaq vaxtı qocamla bərabər bura gəldiyimiz anlar yadıma düşdü. Gözüm, qocamla getdiyim erməni evini axtarsa da, tapa bilmədim. Xəyalımdan bir anlığa erməni arvad, onun mənə qəzəblə verdiyi dişlənmiş peçenyə, mənə baxıb gülən uşaqlar keçmiş oldu. Bir as aşağıda olan

Azərbaycan məktəbindən çıxan uşaqların mənim doğma dilimdə zarafatlaşaraq şirin söhbət etmələri ruhumu təzələmiş oldu. Onlara qoşularaq vağzala tərəf gəlmiş oldum. Uşaqlar isə dəmir yol qırağı ilə bir-birlərinə əl-qol ataraq evlərinə doğru gedirdilər. Qatarın tərpənməsinə bir neçə dəqiqə qalmış, haradansa erməni bələdçi Liza peyda oldu. Məni görəndə kimi, çəpgöz Liza bərk qəzəbləndi. Onu da deyim ki, qəsəbəmizdə yaşayan bütün ermənilər, çəkməçi Akopu nəzərə almasaq, Azərbaycan dilində yerli əhali kimi çox səlis və təmiz aksentlə danışırdılar. Hətta, bəziləri ermənilərin çətin tələffüz etdiyi "f" hərifini düzgünlüklə tələffüz edirdilər. Qəzəbini gizlədə bilməyən erməni Liza;

-adə köpək oğlu, sən buralarda nə gəzirsən, necə olub ki, mən səni görməmişəm?! İndi sən bilet alma, vaqona görün necə girəcəksən! Tamburda gizlənsən, səni atacam vaqonun altına, vələdəznə yetim! Mən əlbəttə ki, həm ədəbdən, həm də pulum olmadığından susmağı lazım bildim. Ancaq, biletsiz olduğumdan bərk həyacan keçirirdim. Elə bu fikirlərlə çırpınırdım ki, təcili dəmiryolu təmirinə gəlmiş motovoza görüb çox sevindim. Qəsəbəmizin bir neçə tanıdığım sakini motovoza mindiyindən ruhlanıb, onlarla bərabər motovoza minmiş oldum. Motovoza uzaq başı dörd-beş adam minə bilərdi, o da tanışlıq xatirinə. Nədənsə motovoz maşinisti mənim xətrimə dəyməmişdi. Təssəvürünüzü aparın, sürətli motovoz, açıqlıq, sürətin gətirdiyi küləyin saçını daraması, xəfifliklə üzünü yalaması, üstəlik nəfəs almağın çətinləşməsinin yeniyetmələr üçün özünəməxsus gözəlliyi var. Həyat eşqinin böyük olduğu yeniyetmə insan, dünyada nə görürsə onun dərinliyinə varıb nə isə kəşf etmək istəyir. Sürətlə gedən motovozdan çat vermiş sıldırım qayalara baxanda, yeniyetmə

nə qədər çox vahimələnirsə, bir o qədər də, kainatın əsrarəngliyinə, qəribəliyinə maraqla baxır, onun üçün hələ əlçatmaz, yaxud başadüşülməz olan sirrləri anlamaq istəyir. Motovoz “priqritni” qatarından xeyli tez gəldiyindən sevinirdim. Mən Qafana gedəndə anama bu barədə məlumat vermədiyimdən, bələdçi Liza arvadın məni təhdidindən sonra, həyəcan keçirirdim. Əgər erməni Liza arvadın ucubatından mən vaxtında evə gəlməsəydim, evdə nigarançılığa səbəb olub, anam tərəfindən cəza almış olardım. İndi bu həyəcanlardan canımı qurtarmışdım. Evə qayıdanda, anamın ilk sualı mənə belə oldu:

-ədə bala, sübh səhərdən indiyə qədər haradaydın? Gözümü anamdan gizlədib, başımı aşağı salaraq bildirdim:

-uşaqlarla futbol oynamağa getmişdim. Anam məni diqqətlə süzüb, dedi:

-bax ha, mənə yalan danışma, sonra peşman olarsan? !Mən daha heç bir söz deməyib, digər otağa keçdim. Bir azdan anam məni yeməyə dəvət etsə də, iştahım yoxdur deyib, uşaqlarla oynamağa getdim. Anama yalan danışdığımı görə çox utanırdım. Mən artıq on üç yaşındaydım, anamın ata əvəzi gecə-gündüz çalışıb bizi saxlamağı daxilən məni incidirdi. Mən anama kömək etmək, onun qayğısına qalmaq əvəzinə yalan danışırdım. Axşam evə qayıdanda, anam mənə yaxınlaşıb qulağımı buraraq ona yalan uydurduğuma görə məzəmmət etdi. Qafana təkbaşına getməyimi qadağan etdi. Məni məətəl salan isə anamın Qafana getməyimi necə bilməsi idi. Səhəri yenə uşaqlarla oynayarkən, mənə yaxınlaşan erməni Liza;

-adə ay köpək oğlu, səni bütün vaqonda axtarıb tapa bilmədim, harada gizlənmişdin hə?! Səni birdə Qafanda görüm,

bax bu əllərimlə boğazını üzəcəm, vələdəznə yetim! Mən dünən anana səndən şikayət edib, döyülməyini tələb etmişdim. Görünür anan sən yetimciyəzi yaxşı əzişdirməyib. Mən erməni Liza arvada cavab qaytarmağı məğbul saymadım, çünki bu çəpgöz arvadın hay-küyündün yaxa qurtarmaq olmazdı. Mənim Qafana getməyimi anama donoslaması isə, onu yerli əhalinin heç nahaqdan “şpion” adlandırması ilə əlaqədar idi. O vaxtdan çalışdım ki, “şpion” Lizanın tələsinə düşməyim. İkinci bir tərəfdən isə, belə bir həyasız arvadın anamla qarşılaşmasını qəbul edə bilmirdim. Nahaqdan deyildi ki, bizdən yaşca böyük olan uşaqlar, erməni Lizaya istehzalı şeir də qoşmuşdular:

Şpion Liza qan eliyir,
Subaylara yan eliyir,
Uşaqlara səlbə atır,
Yekəyə böhtan eliyir.

Məktəbimizin foyesində yekə bir saat var idi və tənəffüs üçün zənglər həmin saata uyğun olaraq vurulurdu. Bəzi hallarda müəllimlərimiz qol saatlarını həmin foyədəki saata uyğun qurardılar. Məktəbə saat vurmağı sevməzdim. Odur ki, qol saatımı həmin saatla eyni vaxta qurub, iyirmi dörd saatdan sonra, yəni səhəri məktəb vaxtı yoxlamalı idim. Bütün gecəni yatmırdım ki, görəsən saatım foyədəki saatla eyni vaxtı göstərəcəkmimi?! Səhəri sevinclə məktəbə gedib, qol saatımı iyirmi dörd saatın tamamında yoxladım. Bir saat on dəqiqə saatım irəli qaçmışdı. Elə bilki, bütün sevincimi əlimdən almışdılar. Erməni saatsazın nəslə –kökü qalmadı, ürəyimi daxilən boşaldıb sakitlik tapdım. Yenidən Qafana gedib

saatımı düzəltməyə qərar verdim. Elə etməliydim ki, erməni Liza xəbərdar olub anama şpionluq etməsin. Yenidən dayıdan, əmidən qəpik-quruş əldə edib, anamın işdə olduğu və erməni Lizanın işləmədiyini günü seçərək, Qafana getmiş oldum. Erməni saatsaz məni tanıyıb, sordu ki, saatın necə işləyir. Bildirdim ki, indi sutkada bir saat on dəqiqə irəli qaçır. Xahiş etdim ki, saatımı dəqiq təmir etsin. Erməni saatsaz məni tərs-tərs süzüb dedi:

-ara san na tahar uşaqsan ha!Bir dafa galdin saatın uç saat irali qaçırdı. Man yaxşı baxmasaydım saatına, saat daha irali qaçardı. Bir saat on daqıqa irali qaçır, na olsun? Dala ki qalmır!Saatımı söküb hava vuran yumru rezinlə saata fısqrtdıqdan sonra, yenidən saati yığıb, baş barmağını yuxarı qaldıraraq, yaxşı işləyəcəyini bildirməklə məni əmin etmiş oldu. Yenə sevincək evimə qayıdıb saati yoxlamış oldum. Saat yenə də düz işləmirdi. Bu səfər qırx dəqiqə geridə qalırdı. Açığını deyim ki, mən saat xəstəsi olmuşdum. Saatımın düz işləməməyi bütün sevincimi əlimdən alıb, məni narahat bir insana çevirmişdi. Bu minvalla mən bir neçə dəfə qoca erməni saatsazın yanında olub, hər dəfə beş manatları versəm də, saatım düzəlmədi ki, düzəlmədi. Heç vaxt yadımdan çıxmaz, axırncı dəfə, qış vaxtı saatım üçün erməni saatsazın budkasına yaxınlaşanda, budkanı bağlı görüb, yaxındakı erməni pinəçidən saatsazı soruşdum. Erməni pinəçi bildirdi ki, saatsaz nahardan sonra olacaq. Qəsəbəmizdəki havaya nisbətən, Qafanda hava çox soyuq idi. Hər tərəf ağappaq qar örtüyünə bürünmüşdü. Az-çox əsən külək, şaxtalı havanı daha soyuq edirdi. Budkanın yanında durub üşüyən ayaqlarımı bir-birinə vuraraq, əllərimlə donmuş sifətimi ağır nəfəsimin köməyi ilə isidirdim. Bir az dayanandan sonra

donacağımı duyub, bazara getmiş oldum. Piştaxtada oturub, ayaqqabımı çıxardaraq donmuş ayaqlarımı isitməyə çalışsam da, ağrılardan gözümün yaşını saxlaya bilmirdim. Mənim bu halımı gören Azərbaycanlı arvad ərindən xahiş etdi ki, balaca bir ocaq qalayıb mənim isinməyimə kömək etsin. Çır-çırpıdan, sınımış yeşiklərin taxtalarından xudmani bir ocaq düzəldib, məni ocağa isinməyə dəvət etdilər. Demək olar ki, ayaqlarım hərəkətsiz olmuşdu. Özümü bir təhər sürüyüb, isti ocağa ayağımı tutmuş oldum. Ayağımdan isti nəticəsində bir ağrı qopdu ki, gözlərimin yaşını donmuş əllərimlə belə silə bilmirdim. Aclıq da bir tərəfdən. Mənim aclığımı hiss etmişlər kimi, ər-arvad süfrə açıb, bir neçə qaynanmış yumurta və lavaşla qarnımı doyduraraq, qaladıqları ocaqla da isinməyimə səbəb oldular. Kişi mənə gəlişimin səbəbini soruşduqda, mən saatımın təmiri üçün gəldiyimi və saat təmiri üçün bir neçə dəfə təkrarən gəldiyimi deyəndə kişi başını bulayıb mənə bildirdi ki, bu qoca saatsaz yaxşı insan deyil, ona müraciət edən Azərbaycanlıların saatını bilərəkdən düzəltmir. Zəli qan sorduğu kimi, bu qoca saatsaz da, saatların başına oyun açaraq, Azərbaycanlıların pulunu sorur. Azərbaycanlı kişisinin həqiqət danışığı elə bil mənim gözümü açmış oldu. Saatsazın nahardan sonra nə vaxt gələcəyi bilinmədiyindən və qatarın üç tamamda qəsəbəmizə yola düşəcəyini nəzərə alıb, saatsazın budkasına yaxınlaşdım. Qoca saatsaz yox idi. Qatarın getməyinə saat yarım vaxt qalmışdı. Bazara qayıdıb, saatsazın gəlmədiyini kişiyə danışdım. O mənə təbəssümlə baxıb dedi ki, sən saatsaza verdiyən pula, təzə saat ala bilərdin. O qoca sənə saat düzəldən deyil, oğlum! Mən kişiyə təşəkkür edib, borclu qalmamaq üçün, cibimdəki beş ədəd bir manatlıqdan birini ona uzatdım. Kişi pulu götürməkdən

imtina edib, mənə uğurlar arzulayıb, qatara gecikəcəyimi nəzərimə çatdırdı. Cibimə qoyduğum saat buz kimi olduğundan bədənimə soyuqluq verirdi. Saati cibimdən çıxarıb xeyli baxaraq fikirləşirdim. Bu saat nə qədər mənim həm sevincimə, həm də əzablarıma səbəb olmuşdu. İndiki vaxtda vurğunu olduğum bu saat mənə məşəqqətdən başqa heç nə vermirdi, üstəlik şaxtanın bu vaxtında souqdan üşüyən bədənimə əsməcə gətirirdi. Odur ki, saatıma əlvida deyib, var gücümlə yolun kənarındakı parka atmış oldum. Yolboyu hər tərəf qar, həm də şaxta olduğundan tələsik mağazaya girib qatara verəcəyim bilet pulunu ayıraraq, bir kilo kərə yağı və yarım kilo pendir almış oldum. Vağzala gəlib bilet alaraq, vaqonda yerləşdim. Erməni Liza arvadın səsini eşidib diksindim. Sonra biletimin olduğunu yadıma salıb, ürəkləndim. Biletləri yoxlaya-yoxlaya mənə yaxınlaşan erməni Liza çəp gözünü mənə bərəldib;

-ay vələdəznə yetim, sənə deməmişəm biletsiz bu vaqona minmə! Şəstlə ayağa qalxıb biletimi təqdim etdim. Bileti görəni kimi səsinin tonunu aşağı salan və canıyananlıq edən erməni Liza:

-anan bilir Qafana gəlməyini?

Dedimki, bilir! Sonra erməni Lizaya bildirdim:

-Mən imkan vermərəm ki, siz mənim anama mənim barədə şpionluq edəsiniz. Elə bil himə bənd idilər sərnişinlər, hamı şaqqa çəkib gülməyə başladı. Erməni Liza, mənim üstümə çımxırıb, dilimi qarnıma qoymağımı təkid etdi. Sonra üzünü sərnişinlərə tutub:

-ha, ha, nəyə gülürsünüz, bir yerimiz açılıb məgər?! Yetim ömründə bir dəfə bilet alıb, kişilənərək mənə şpion deyir, siz isə hırıldayırsınız! Əlbəttə sərnişinlər Erməni Lizanın

həyasızlığına bələd idilər və abırlarını qorumağı lazım bildirdilər. Evə gəlib, yağı və pendiri masaya qoyanda, anam təcübləndi. Mən bir neçə dəfə saatımın təmiri üçün Qafana getdiyimi, hər dəfə saat təmirinin uğursuz olduğunu, bu səfər isə saatın təmir olunmayacağını bildiyimdən saati atdığımı, saatın təmiri üçün yığdığım pulumla yağ-pendir aldığımı anama söylədim. Anamın pulu haradan əldə etdiyimi soruşması, məni utanc vəziyyətinə salmış oldu. Anama dayı-əmilərin verdiyi qəpik-quruşu yığmaqla pul əldə etməyimi, gözümün yaşını axıdaraq dedim. Anam göz yaşımı əlləri ilə silib, boynumu qucaqladı. Sonra, yaxşı ki, oğurluq etməmişən və sağ ol ki, yığdığın qəpik-quruşla evimizi düşünərək yağ-pendir almısan. Anam kərə yağını əridər və iki kiloluq alminum bidona yığardı. Anamdan gizlin bidona baxıb, qaşığı boyda yağ qaldığını görüb, təsirləndim. Bununla bərabər sevincimin həddi –hüdudu yox idi. Bu hərəkətimə görə, özümü kişi sayırdım. Anama erməni Liza ilə olan vaqondakı biletlə yoxlama məsələsini, mənə yetim dediyinə görə onu şpion adlandırmağımı və guya sənin razılığınla Qafana getdiyimi də danışmalı oldum. Anam məni dinləyib heç nə demədi, sonra xahiş etdi ki, daha böyümüsən çalış özünü tərbiyəli və kişi kimi apar.

Bu hadisədən bir neçə ay keçmişdi. Anamın özünü kişi kimi apar məsləhətindən sonra, hiss edirdim ki, həm böyümüşəm, həm də kişiləşmişəm. Əlbəttə ki, evimizdə madiyyat nöqtəyi nəzərindən yaşam tərzi sən deyən yaxşı deyildi. Düşünürdüm ki, anam biz üç uşağı saxlamaqda çox əziyyət çəkir. Çox utanırdım anamdan. Ev işlərində, ən çox ağır işlərdə anama köməkliklər edərdim. Həyətdən səhəng və vedrələri su ilə doldurar, odun yarar, kömür əzər və digər ağır

zəhmət tələb edən işlərə əl atardım. Anam ayda bir dəfə Qafana gedər, yağ, ət, pendir alardı. İstəməzdim ki, anam Qafana gedib dediyim ərzaqları alsın. Qəsəbədə yağ , ət ola-ola Qafandan almağının səbəbini soruşanda deyərdi:

-Qəsəbədə satılan yağa marqarin vururlar, əti də satanlar az qala ət əvəzinə sümük satırlar. O vaxt qəsəbə dükanlarında işləyənlər imkanlı adamlar kimi sayılırdılar. Birinin dədəsi dükan müdiri olsaydı, bütün ailə üzvləri dükanda çalışardılar. Anamın qəsəbəmizdə satılan yağ, ət söhbətindən sonra anlamağa başlayırdım ki, nə üçün dükanda çalışanlar imkanlı olurlar. Hətta anam bir dəfə məni inandırmaq üçün ərinmiş qəsəbə və Qafan yağlarını mənə göstərərək, fərqlərini də mənə izah etmişdi. Sonralar anam yağ əritməkdən tutmuş, yorğan-döşək yığışdırılmasına qədər bütün işləri, hətta döşəmə silməyi, mebel tozlarını almağı, qab-qacaq yumağı da mənə öyrətmiş oldu. Düzünü “qadın işlərini” yerinə yetirməyi sevməzdim. Bu barədə yüngülvarı etiraz edəndə, anam mənim başımı sığallayaraq deyərdi:

-ay bala, atan sağalmaz xəstə, sizə qulluq edəcək ümidli bir adamımız yox, birdən sabah mənim başıma bir iş gəldi, bəs kim səndən kiçik qardaşlarına baxacaq?! Sonra anam mənə məsləhət verərək deyərdi:

-oğlum bütün işləri bilmək ayıb deyil, bilməmək ayıbdı! Bir gün anam özü Qafana getməyib, məni ərzaq almağa göndərdi. Yola salanda, o qədər mənə məsləhətlər verdi ki, axırı dözməyib anama dedim ki, bir vaxtlar məni kişi kimi görmək istəyirdin, indi niyə körpə uşağa verilən nəsihət və məsləhətləri mənə verirsən?! Anam məni başdan ayağa süzüb, yaxşı ay mənim kişi oğlum, get allah amanında. Anamın verdiyi pulla bərabər mənim özümdə də xeyli pul var idi.

Dayılar-əmilər pul verəndə, mən dar gün üçün geri atar, hərdən beş-on qəpik götürüb ancaq perəşki alardım. Xülasə, Qafana gedib yol boyunca dükanlara da baxmağı unutmurdum. Birdən, günəş şüasının vitrinə qoyulmuş ayaqqabılara verdiyi parıltı və vid, məni mağazaya girməyə vadar etdi. Ayağımdakı ayaqqabı futbol oynamaqdan üzülmüşdü. Vitrindəki parıltılı ayaqqabılardan xoşuma gələnini götürüb ayağıma geymiş oldum. Ayaqqabı çox yaraşlıq görşənirdi. Erməni qadın satıcı, yaxşı-yaxşı deyərək, məni ayaqqabını almağa sövq edirdi. Ayaqqabının qiymətinə baxmışdım və anamın verdiyi puldan cüzi götürsəydim, ayaqqabını ala bilərdim. Alacağım ərzaqların az ola biləcəyini təssəvvürümdə canlandırıb, ayaqqabı almaq fikrini başımdan atmış oldum. Ayaqqabının gözəlliyinə baxa-baxa dükanı tərk etdim. Şəhəri bir az gəzərək, yaxınlıqdakı ərzaq dükanına girdim. Xeyli yağ, ət, pendir alaraq, vağzala getməyi qərarlaşdırdım. Yol kənarındakı dükanların birində vitrinə qoyulmuş qadın yaylıqları diqqətimi cəlb etdi. Anamı bu yaylıqda görmək həvəsi məni üstələdi. Cibimdəki qalan pulları hesablayıb dükana girdim. Yaylığın qiyməti elə idi ki, qatara bilet almağa pul qalmırdı. Cibimdə vur-tut on qəpik qalırdı ki, buna da ancaq bulka almaq olardı. Yaylığı alıb, vağzaldan da bir bulka almış oldum. Ərzaq yüküm çox ağır olsa da, qürurlanmağım ağır yükləri mənə unuttururdu. Sərnişin qatarına minib, yerimi rahatladım. Bələdçi kişi məni tanıdığından fikir verməyib məni ötüşdüdü. Qatar tərpanib yola düşəndən sonra rahatlanıb, aldığım ərzaqların çoxluğuna baxaraq kişiləndim. Aradan bir az keçməmiş, erməni Liza peyda olub, məni görcək:

-adə vələdəznə, biletini göstər görüm? -deyə sorğulamış oldu. Halımı pozmadan erməni Lizaya bildirdim ki, bilet almamışam, ancaq aldığım ərzaqla biletin dəyərini ödəyə bilərəm. Sərnişinlər arasında bir gülüşmə düşdü ki, gəl görəsən. Pərt olan erməni Lizanı elə bil od götürdü. Adə, ay yetim aldığın ərzağı özün yeyərsən! Ermənilərin başlarına daş düşsün ki, sizləri ərzaqla təmin edirlər. Böyrümdə oturan bir qadın isə, Lizanı yerində oturdacaq şillə kimi cavab verdi:

-az erməni, Qafandakılar bizim göy-göyärtimizi, karto-fumuzu, pomidor-xiyarımızı yeyəndə yaxşıdı! İkinci də ki, ərzağı pulsuz vermirlər ki, puluna minnət. Vaqona ilk minəndən mənə yoxlamayan tanış bələdçi üzünü erməni Lizaya tutub dedi ki, hətərən-pətərən danışıqlar etmə bir də ki, yetim dediyin cavan sənənlə zarafat edir, bilet almışdı, mən yoxlamışam. Erməni Lizanın qolunu tutub digər tərəfə çəkəndə, tanış bələdçi mənə göz də vurmuş oldu. Erməni Lizanın aradan çıxmasına baxmayaraq sərnişinlərin etiraz danışıqları vaqonu başına götürmüşdü. Bir sərnişin qadın, ondan əvvəlki qadının danışığına qüvvət verib bildirdi ki, ağız bu görməmiş erməni dəlləlləri heç bazara aparıb malımızı satmağa imkan verirlərki? Yalvar yapışla bizdən dəyərdəyməzinə mallarımızı alıb, digər tərəfdə baha satırlar. Başqa bir cavan oğlan isə, bizdən aldıkları yekə bağlanc olan göyləri bu möhtəkilər yalvararaq alıb, bir yekə bağlanmış göy dəstindən, üç-dörd dəst düzəldirlər. Bizdən beş qəpiyə hoptom aldıkları göyləri, o de sovxoz qəsəbəsində kiçik dəst olaraq on beş qəpiyə satırlar. Mənə elə gəlirdi ki, sərnişin alverçilər haqq danışırdılar. Erməni Liza isə, sərnişinlərin düz danışıqlarını bilməmiş olmazdı. Üç-dörd vaqondan ibarət olan poyuz siqnal verib fısıltı etdikdən sonra ləngərlənmiş kimi dayananda

Qəsəbəmizə çatdığımı görüb, qatarı tərک edərək, evimizə getmiş oldum. Axşama yaxın anam işdən evə gəlib mətbəxdəki “bolluğu” görəndə sevindi. Aldıqlarımı, yerbəyer edən anam:

-mən sənə verdiyim pulun dəyərində daha çox almısan, yenə dayıların-əmilərin pulu bala?! Dedim ay ana, başqa bir qazanc yerim yoxdu axı. Dayı-əmi nə verirsə xərcləmirəm, yığram və evimizə az da olsa nə isə edə bilirəm. Anam məni diqqətlə süzüb bildirdi ki, dayı-əminin verdiyi pulu xərclə konfetə, bulkaya. Az da olsa dolanırıq. Əlimi salıb qoynumda gizlətdiyim yaylığı anama hədiyyə etdim. Anamın gözü yaşarmışdı. Məni qucaqlayıb göz yaşını gizlətmək istəsə də, göz yaşının boynumu islatdığını hiss etdim. Anam yaylıq üçün mənə təşəkkür edib, bildirdi ki, atan xəstələnib müalicəyə getdiyi bu uzun müddətdə ilk dəfədir ki, hədiyyə alır özü də kişi qeyrətli oğlundan. Əlbəttə ki, mənim də gözüm dolmuşdu, ancaq boğazımda ilişib qalan qəhər elə bərkimişdi ki, bir kişi olaraq ağlamağa ehtiyac duymurdum. Həmin andan etibarən hiss etdim ki, az da olsa evdə anama köməkliyim dəyə bilər. Artıq ev işləri ilə bərabər, Qafana da gedib evimiz üçün lazım ola biləcək nə varsa ala bilərəm. Və belə də olurdu. Hər dəfə Qafana gedəndə anam sərnəşin olaraq bilet almağı məsləhət görərdi. Qafana getdiyim rədlərdə baş vermiş bir hadisə, mənim ermənilərlə münasibətimdə ayıq- sayıq olmağıma səbəb oldu. Belə ki, bazarda göy-göyertisini hoptom vermək istəməyən kişinin üstünə tökülən erməni dığaları, göy-göyertini tapdalayıb, satıcı Azərbaycanlıya da xətər yeritmişdilər. Həmişə bazarda erməni milisi olduğu halda bu səfər milis yox idi və yerli Azərbaycanlıların həmrəyliyi olmasaydı, bazarda böyük çaxnaıma olacaqdı. Xəsarət alan Azərbaycanlı kişinin malları

məhv edilmişdi. Erməni gədələrinin qıy vuraraq, toplam şəkildə olan vəhşiləşmiş hucumlarını görüb, bazarda bu gədələri müdafiə edən yerli ermənilərin haqsızlığının da şahidi oldum. Baş vermiş hadisəni anama danışmaq istəməzdim, çünki anam bu toqquşmalar haqqında bilgi əldə etsəydi, məni alver üçün Qafana buraxmayıb özü gedəcəkdə. Şahidi olduğum hadisədən sonra anamın Qafana getməyinə əsla razı ola bilməzdim. Qafana gedəndə daha bazara ayaq qoymurdum. Vağzaldan bir az aşağı Azərbaycan məktəbi var idi və bu məktəbin yaxınlığında olan ərzaq mağazasından alver edirdim. Artıq bu ərzaq mağazasına öyrəşmişdim, az-çox məni tanıyırdılar. Üstəlik tez-bazar alver edib, bəzən təmirə gələn motovozla vaxtından əvvəl qəsəbəyə qayıdırdım. Bir dəfə yenə ərzaq alıb, həyətdən keçərkən, futbol oynayan uşaqlardan biri topla vurub əlimdəki zənbilin yerə düşməsinə səbəb oldu. Əyilib zənbili yerdən götürmək istəyirdim ki, uşaqlardan biri zənbili təpiklə vurub dağıtdı. Sonra uşaqların hamısı tökülüb zənbillərdəki əti, pendiri yağ təpiklə müxtəlif yerlərə səpələdilər. Ət torbası çırılmış və zibillənmişdi. Az-çox salamat qalan yağ və pendiri götürüb vağzala tərəf qaçmalı oldum. Erməni dığaları sürü şəklində arxamca qaçaraq məni təqib edirdilər. Qorxu məni elə bürümüşdü ki, pilləkənləri necə tez çıxmağıma özüm də məətlə qalmışdım. Qatarın vaqonları bağlı olduğundan öndə dayanmış teplovoza qalxmış oldum. Teplovoz maşinistinə erməni uşaqlarını göstərib, təngənəfəs, dilim topuq vura-vura sığınacaq istədim. Teplovoz maşinisti qəsəbə sakini olduğundan məni tanıyıb içəri salaraq, əli ilə teplovoza daş-kəsək atan erməni uşaqların üstünə erməni dilində çıxmırmış oldu. Qatarın yola düşməyinə xeyli vaxt var idi. Teplovoz maşinisti mənə xudmani yer göstərib,

teplovozdan uzaqlaşmamağı məsləhət gördü. Mən pəncərədən gizlincə baxıb gördüm ki, erməni dıǵalarından iki yekəpəri perronda dayanıb teplovozu güdürlər. Qatar tərpanəndə, mən ürəklənib pəncərədən perrona baxdım. Həmən iki dıǵa, barmağı ilə məni hədələyərək, ermənicə sərt hərəkətlər edirdilər. Biz yolda olarkən, maşinit kişi öz köməkçisinə müraciət edərək deyirdi:

-bu ermənilər axır vaxtlar yaman qudurublar, gah bazarda şuluqluq edirlər, gah alver edənlərimizə sataşirlar. Əslinə qalsa, uşaqları bu qudurğanlığa öyrədənlər elə öz valideyinləridir. Mən o vaxtlar nə baş verdiyini anlamırdım, sadəcə məndə belə fikir formalaşır ki, deyəsən ermənilər özlərini vəhşi kimi aparırlar. Erməni uşaqlarının vəhşiliyinin nəticəsi idi ki, aldığım əti götürə bilməmişdim və buna görə də heyfşilənirdim. Nəhayət ki, qatar mənzil başına çatmış oldu. Evə gəlib baş verənləri anama danışdım və əti gətirə bilmədiyimə görə təəssüfləndiyimi bildirdim. Anam başımı sıǵallayıb dedi ki, yaxşı ki o erməni dələduzlarından yaxanı qurtarıb sağ-salamat gəlmisən. Ətə görə də heyfşilənmə, qadan-balan olsun, yapışsın o erməni dıǵalarının xirtdəyinə. Bu vaxtdan etibarən nə mən, nə də anam Qafana alver üçün getməli olmadıq. Tanış vaqon bələdçilərindən birinə dayım müraciət etmiş və ayda bir dəfə ərzağımız alınmağa başlanmışdı. Ev işlərində anama bacardığım qədər köməkliklər edib, boş vaxtlarımda məhlə uşaqları ilə günümü keçirirdim. Bir gün havanın az-çox isti olduğu vaxtda uşaqlardan biri "PEÇE" deyilən idarənin bağında alça və hələ yetişməmiş əriyin olduğunu deyərək, "PEÇE" bağına getməyimizə səbəb oldu. Əslində mənim getmək fikirim belə yox idi. Alça adını eşidəndə ağzım sulanmışdı və daha doğrusu biologiya

müəllimimiz Hüseynalı müəllimin biz şagirdlərlə olan alça zarafatı məni yoldan çıxarmışdı. Belə ki, biologiya dərslərini nədənsə axırıncı dərslər salmışdılar və bu axırıncı dərslər qədər aqlığımız bizi əldən üzərdi. Hüseynalı müəllim dərslərdə biologiyadan çox, dindən, böyük-kiçiyə hörmətdən danışar sonra da ərk elədiyi şagirdlərlə müxtəlif zarafatlar edərdi. Dərslər beş-on dəqiqə qalmış bizə sual edərdi ki, yəqin bərk acı mısınız? Biz şagirdlər də xorla cavab verərdik ki, lap acıdan ölüürük. Sonra müəllimimiz deyərdi:

-ay uşaqlar, alça yeyəndə özünüzü necə hiss edirsiniz? Biz uşaqların acıdan ağzı sulanardı. Müəllimimiz isə həməşə zarafat etdiyi şagirdlərdən birinə üz tutaraq deyərdi:

-ə keçəl, öysəl olmuş dana kimi ağzının suyunu axıtma! Sonra da ciddi görkəm alıb deyərdi:

-Bax uşaqlar hələ zəngə var, görürəm acı mısınız, digər siniflərdə dərslər keçirilir, səs salmadan sakitcə bayıra çıxın. Biz şagirdlər sakitlik başa düşən idikmi? Elə qışqırışb sinifi tərk edirdik ki, bəzi müəllimlər göydə başa düşürdülər ki, dərslər biologiyadır. Bəzi irad tutan müəllimlərə cavab verən müəllimimiz onları başa salırdı ki, əşi ədəbiyyat, tarix hara, biologiya dərsləri hara! Uşaqlar acıyıblar, alça yadlarına düşüb. Onu da deyim ki, irad edən müəllimlər də alça sözünü eşidəndə sulanmış ağızlarını güclə bağlaya bilirdilər. Bəli, alça məni uşaqlarla bərabər başa girməyə vadar etmişdi. Mən bilmirdim ki, həmin idarənin bağı qorunur. Köynəklərimizi hələ yetişməmiş ərik, alça meyvələri ilə doldurmuşduq ki, əlində çomaq üstümüzə qışqıran erməni Asiyanı gördük. Asiya arvad:

- ay köpək uşaqları deyərək, hucum edəndə qaçmaq istədik. Mən çıxdığım ağac böyük olduğundan və ağacda iki nəfər olduğumuzdan, erməni Asiya bizim ağacın dibini kəsdi-

rib əlindəki fışdırığı çalaraq kimləri isə köməyə çağırmış oldu. Bir neçə dəqiqə keçməmiş biz iki nəfəri tutub, idarə rəisinin yanına aparmış oldular. İdarə rəisi məni görən kimi tanıdı. O yaşlı və mülayim bir kişi idi, həm də qonşuyduq. Onların həyətinə çox da böyük olmayan meyvə bağı olduğundan, özü kimi yaşlı həyat yoldaşı tərəfindən məni bağa təmizlik aparmağa dəvət edərdi. Təmizlik edəndən sonra, çağırub cibimə iki iyirmi qəpiklik qoyardı. Xülasə, rəis məni buraxdırmağı tələb edib bildirdi ki, o uşaq təmiz xasiyyətlidir, yaqın bir səhv olub bağa girib. Axşam anamı haqlayan erməni Asiya:

-atasız dələduzunu tənbeh et, qoruqçu olduğum bağa oğurluğa gəlmişdi, rəisdən xahiş etdim ki, yetim uşaqdı burax getsin. Bax indi deyirəm, birdə sənin o dələduzun bağa girmiş olsa, bu çomaqla onun ayağını sındırmasam, atam Aşotun qızı deyiləm. Anam əlbəttə ki, erməni Asiyaya ağız verməmişdi. Heç mənə də bir söz demədi. Çünki, rəisin arvadı olan qonşumuz, əslən Bakılı olan Xədicə xala əhvalatı anama danışmış, məni incitməməyi xahiş etmişdi. Bu hadisədən sonra anamı erməni hay-küyçülərinin hədəfinə salmamaq üçün, boş vaxtlarımı dərs hazırlamağa sərf edir və qəsəbə kitabxanasındaki bədii kitabları mütaliə edirdim. Artıq kitabxanada mənim mütaliə etmədiyim bədii ədəbiyyat qalmamışdı. Bu mütaliələrin mənim dünyagörüşümdə hədsiz rol oynadığını sonralar başa düşmüş oldum. Onu da deyim ki, gizli olaraq şeirlər də yazmağa başlamışdım. Əsas oxucum anam və divarımız idi. Axşamlar mən dərslərimi hazırladığımdan, yaxud kiçik qardaşlarımın dərslərinin hazırlanmasına kömək etdiyimdən, anamız bizə maneçilik törətməmək üçün qonşularla həmsöhbət olardı. Günlərin birində qonşu Fatma xala ilə həmsöhbət olan anamın əsəbi olaraq danışığını eşidib, söhbətlərinin məğzi ilə ma-

raqlanmalı oldum. Qardaşlarım həyətdə oynayırdılar, mən isə bədii kitab müəllif edirdim. Qulaqlarımı şəkəldə, anamın Fatma xalaya dediği sözlər məni şaşırtdı. Bacı Fatma, birdən bilməzsən hamilə bacını doğuş üçün bizim xəstəxanımıza gətirərsən, bax budu deyirəm, doğulan uşaq sağ çıxmaya bilər. Onu da deyim ki, anam doğum evində sanitar-xidmətçi işləyirdi. Anam doğum evində baş verən ölüm halları haqqında Fatma xalaya danışarkən, deyirdi ki, bəs bizdə işləyən qinekoloq -həkim erməni Liza sapsağlam doğulmuş uşaqları boğazından tutaraq boğub öldürür. Mən səsimi çıxardanda, əlini ağzına aparıb mənə sakit olmağı məsləhət görürdü. Kimə şikayət edə bilərdim ki? Erməni Liza baş həkimlə elə yaxın idi ki, şikayət eləməyə yer qalmırdı. Erməni Liza uşağı boğan kimi, uşaq sahibi olan ananı qucaqlayaraq, uşağının tələf olduğunu mərhəmət hissi ilə elə deyirdi ki, mən bu erməninin boğduğunu görə-görə az qalırdım onun mərhəmətinə inanım. Anasını sakitləşdirən Liza, öldürüdüğü uşağın anasını başa salırdı ki, biz allahın qabağında kimik ki, uşağı verən də Allahdır, alan da. Əslinə qalsa erməni Liza ancaq, kənd yerlərindən gəlmiş, dünyagörüşü olmayan anaların uşaqlarını tələf edirdi. Bütün bunları Fatma xalaya nəql edən anam, təkrarən Fatma xalanı aqah edərək məsləhət görürdü ki, hamilə bacısını rayondakı doğum evinə aparsın. Fatma xala sən deyən sakit arvad deyildi, anamın üstünə düşdü ki, az bu ciyəri yanmış erməninin əməllərini niyə açıb-tökmürsən? Anam isə Fatma xalanı sakitləşdirərək başa salırdı ki, erməni Liza həkimlərin hörmət etdiklərindədir. Erməni Liza bütün həkimlərlə, o cümlədən doğum evinin baş həkimi ilə çox yaxındır. Ağzımı açıb həqiqəti demiş olsam, mənim özümü işdən çıxaracaqlar. Ondan sonra bu üç uşağı kim saxlamalı olacaq. Fatma xala anamın haqq da-

nışığını eşidib bildirdi ki, düz deyirsən bacı, sənin şikayətin işdən çıxmağına səbəb ola bilər. Əlacsız qalan Fatma xala iki əlini dizinə cırparaq, körpə və günahsız uşaqların qatili olan erməni Lizaya qarğış və layanlar etməyə başladı. Bütün bu eşitdiklərim, məni yaman sarsıtmışdı. Mən heç nə eşitməmişlər kimi bu barədə susur və anamdan bu barədə yeniliklər eşitməyi gözləyirdim. Əgər anam bilsəydi ki, mən bu qatil erməni arvadı haqqında nə isə bilirəm, şübhəsiz ki, arvad danışıqlarına qulaq verdiyim üçün məni cəzalandıra bilərdi. Mən anam üçün daha çox ehtiyat edirdim. Doğum evinin baş həkimi, bəzi hallarda sanitarka-xidmətçiləri öz şəxsi evinin təmizliyinə cəlb edirdi. Anama çox mehribançılıq edən baş həkimə uşaq ölümü haqqında bəzi sezdirmələr edib. Baş həkim isə, anama heç bir söz demədən, doğum evinə ikinci bir qinekoloq həkim təyin edib ki, bu ikinci həkim ancaq doğuş ərəfəsində iştirak etmiş. İkinci həkimin doğuşda iştirak etməsindən sonra, demək olar ki, uşaq ölüm halları müşahidə olunmayıb. Bütün bu söhbətləri, anam ilə Fatma xalanın söhbətlərindən eşidib, daxilən rahatlanmış oldum. Erməni Liza bir müddət işlədikdən sonra, işdən azad olunmuşdu. Erməni Lizanın işdən uzaqlaşma bəhanəsi, guya gündəlik Qafandan qəsəbəyə işə gəlməkdə çəkdiyi əziyyətlər imiş. Hələ bu bəhanə az imiş, Liza təmtəraq ilə işdən yola salınarkən Qəsəbə doğum evində Azərbaycan analarına olan xidmətindən danışib, həyasızcasına qürurlanmış. Aradan bir neçə ay keçmişdi. Anamla bərabər dayım gilə gedərkən qabağımızı kəsən erməni Asiya:

-bu "oğru" oğlun düzəlibmi? -deyə sual edəndə, anam sərt cavabla, oğru sənin oğlundur deyib, onun ağzını yummuşdu. Yolda özümü saxlaya bilməyib, anama:

- Yaxşı ki, erməni Liza kimilərin arxasınca dəyiblər, indi bu erməni Asiyanı da yerinə oturtsaydılar caamatın qulağı dinc olardı. Elə ağzımdan söz çıxmamış, anam mənə tərs-tərs baxıb dedi:

-arvadlar söhbət edəndə, qulaqlarına pambıq tıxamağı unutma! Anamın bu tənqidi, mənə susmağa və nəticə çıxartmağa məcbur etdi.

Orta məktəbin onuncu sinifində oxuyarkən, uzun illər Bakıda, xəstəxanada müalicə alan atam dünyasını dəyişmiş oldu. Qırx yaş ömür sürdü boylu-buxunlu atam! Onun on beş ilini xəstəxanalarda keçirmiş atam, heç də xoş günlər keçirə bilmədi. İlahi qüvvə biz üç uşaqları atamın quru nəfəsindən də məhrum etdi. Atamın yas mərasimi keçirilirdi. Soyuq və şaxtalı yanvar ayı idi. Ayağımdakı nimdaş ayaqqabı ayaqlarımı buz kimi şaxtadan dondurmuşdu. Həmşə biz qardaşı uşaqlarına qayğı ilə yanaşan bibim, ərinə müraciət etdi ki, ayaqqabımı təmir etmək üçün mənə pul versin. Hamının gözü qabağında bibimə bozaran əmim:

-əşi bir imkan verin siyahıya pul yığılsın, görün nə qədərdir, sonra baxaram! Sonra da, donquldansağa başladı ki, əşi bu uşaqlar mənə boğaza yığıblar. Get dədəsinin meyidini Bakıdan gətir, bu yetimlərə qulluq elə? !Bütün bu həqiqətə sığmayan donqultuları eşidən anam, mənə baxıb göz yaşını töküdü. Axı bu vicdansız əmim, atama qulluq etmək adı ilə, əlli dörd manat atama verilən pensiyanın iyirmi yeddi manatını illər idi ki, boğazımızı kəsərək alıb, o pulla uşaqlarına ayaqqabı alanda bizi düşünürdümü?! Əsla, yox! Bibim bir tikə pendir dürməyini əmimdən gizlin bizə verərdi. Əgər əmim qəflətən peyda olsaydı, bibim bizi gizlədərdi. Ermənistanda yaşamış, üç övladını tərğidərək əmiqızı deyərək bibimlə evlənmiş və

çirtiq vuraraq “marusya” mahnısını oxuyub oynayan, erməni-dən seçilməyən əmimin xarakteri vicdansızlıq üstündə qurulmuşdu. Atamın yasında siyahı tutan bibim oğlu (bibimin ilk ərindən olan oğlu) əmimdən gizlin mənə ayaqqabımı təmir etmək üçün bir manat uzatmış oldu. Hardansa peyda olan əmim neft qabını mənə verib, bibim oğlunun əlindən qapdığı bir manatı da cibimə soxaraq, dedi:

-hə, nəyə durmusan, get neft qabını doldur neftlə, sonra da ayaqqabını təmir etdirərsən! Mən neft qabını neft dükanında doldurub yetmiş qəpik ödəmiş oldum. Yerdə qalan otuz qəpiyə nəinki ayaqqabımı təmir etməzdilər, vallahi erməni çəkməçi Akop həndəvərinə buraxmaz, Tarış dayı isə, rəhm edərək bir-iki mismar vurub ayaqqabının ayıbını örtməklə məni yola verə bilərdi. Mən neft qabını əmimə verib, otuz qəpiyi ovcuna qoydum. Əmim vicdan əzabı çəkmək əvəzinə, mənə bozardı ki, -ədə bu nə qəpikdi mənə verirsən, niyə gedib ayaqqabını təmir etdirmirsən?! Mən heç bir cavab qaytarmadım. Nə deyəcəkdin ki? Bir adamın vicdanı yoxsa, onu mühakimə etmək yersiz olmazmı? !Anam əmimin murdar xasiyyətli olduğunu bildiyindən, ona yek bir kəlmə dedi:

-On illər boyu uşaqların pulun yediyin bəs deyil, üstəlik etdiyən hərəkətdən utanmaq belə istəmirsən! Yas gününün səhəri, anam dar gün üçün saxladığı puldan, mənə ürəyimcə olan bir ayaqqabı almış oldu.

Orta məktəbi başa vurub, ali təhsil almaq uğursuzluğundan sonra, anama yük olmamaq və işləməklə evimizə kömək etmək arzusu ilə işləmək qərarını vermiş oldum. Uzun axtarışdan sonra fəhlə olaraq əmək fəaliyyətinə başladım. İşləyib hər dəfə müxtəlif variantlarla ailəmizə köməkliklər etdikcə daxilən ruhlanırdım. Bütün fikrim-zikirim ali məktəbə qəbul

olmağa cəmlənmişdi. Fəhlə yataqxanasında qaldığım müddətdə, ata-anasından bezmiş, düşüncə səviyyəsi çox aşağı olan, əxlaqdan kənar hərəkətlərə rəvac verən, avaralıq edərək olmayan papaqlarını günə verənləri gördükcə məətl qalırdım. Mən ömrümdə belə nadan, mənasız həyat sürənləri görmədiyimdən onların hər bir ağılasıgmaz hərəkətlərinə təəccüblə baxırdım. Birdə görürdün yataqxananın balkonuna yığışan bu gədələr həyətdən keçən cavan qızları fitə basırdılar, yaxud yoldan keçən bir şikəsti yamsılayaraq, yataqxana gədələrində gülüş yaradıb,binəva qüsurluları gülünc vəziyyətə salırdılar. Rayonlardan gəlib yataqxanada tolpa kimi yaşayıb, üzdənirəq hərəkətlər edənlər də az deyildi. Qonşu otaqda yaşayan və Qubadan olduğunu deyən erməni Rafik adlı birisi ilə mənim tez-tez mübahisəm olardı. Mən bu erməninə başa salırdımki, Rafik erməni adı deyil. Əslində biz Sovet hökuməti olduğumuzdan və rus dili ünsiyyət dili olaraq dilimizə müdaxilə etdiyindən Azərbaycan adı olan Rəfiq(mənası dost deməkdir) rus ləhcəsində Rafik kimi səslənib və deyilir. İkinci də, siz ermənilər heç vaxt “F”hərifini tələffüz edə bilmirsiniz. Ermənilər “F” hərifini “P”kimi tələffüz etdiyindən Rafik yox, Rapik deyə tələffüz edirlər. Əlbəttə erməni öz xislətlərinə rəğmən mənimlə razılaşmasa da, mən ona Fətiş-Pətiş, Famil-Pamil deditdirərək fikrimi ona qəbul etdirirdim. Mən işləyə-işləyə imtahanlara ciddi hazırlaşmış, ali məktəb tələbəsi oldum. Universitetdə oxuduğum illərdə, yeniyetmə vaxtı talehin hökmünə buraxmış olduğum Qapan-Qafan toponomi ilə də məşğul olmağı unutmadım. Hələ mən yeniyetmə olarkən, tez-tez getdiyim və təbiətinə vurulduğum Qafanın əzəli Azərbaycan torpaqları olmasını bədahətən duymuşdum. Qafana gedəndə ermənilərin Qapan(Kapani) deyə şəhəri adlandırması, Azərbaycanlıların

isə Qafan deyə adlandırmalarının şahidi olmuşdum. Onu da deyim ki, bazarda alverə gələn ermənilər isti buğlanan fətirləri alaraq, patir-patir, yaxşı patir, -deyərək növbəyə dayanardılar. Yaxud Qafanın düz böyründə olan Azərbaycan kəndlərindən gətirilmiş fındığa növbəyə dayanıb pındıq, deyərək alver edən erməniləri az görməmişdim. Hətta satıcı azərbaycanlıların onlara düzgün olmayan tələffüzə görə lağ etmələrini də unutmuşam. Tarix dərslərində müəllimlər açıqlıq verməsələr də, bəzi müəllimlərin gizli söhbətlərindən, əlimizə keçən mənbələrdən bilməyə başlamışdıq ki, nəinki Qafan, Zəngəzur quberniyasının xeyli hissəsi, hətta ermənilərin paytaxtı olan Yerevan əslində Azərbaycan torpaqlarıdır. Bizdə şübhələr yaranmağa başlamışdı. Bəzi müəllimlərin, biz bir ölkəyik, bütün millətlərhamımız Sovet hökuməti və Sovet xalqıyıq deyəndə, biz azçox gizli olaraq bildiklərimiz haqqında danışmağa cürət etməzdik. Sonralar ali məktəbi başa vurub, Rusiyada yaşayarkən, baş vermiş Qarabağ münaqişəsindən sonra, ermənilərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasını anlamış oldum. Ali təhsil almaqla bərabər, işləyir və ailəmizə köməkliklər edirdim. Yataqxanada qalmaqla təhsil almaq mənə çətinliklər yarırdı. Demək olar ki, səs-küydən, mənasız hərəkətlərdən dərslərimə hazırlaşma bilmirdim. Odur ki, kirayədə qalmağa üstünlük vermiş oldum. Kirayədə qaldığım evin sahibləri və Tumanyan adlanan küçə ermənilərin əksəriyyət təşkil etdiyi məkan idi. Çünki həmin küçənin girəcəyində ermənilər yığışib öz dillərində söhbətlər edər, stəkanla nərd oynayar, yaxud bir butulka arağı bir nəfəsə içməkdən mərcə girərdilər. Axşamlar isə bir yerə yığışib rus və erməni dilində bayağı ara(guya şanson manılarını oxuyardılar) mahnılarını xorla oxuyardılar.

İndiyə qədər həmin mahnılardan biri hələ də qulağımda səslənməkdədir:

Trinadçit let ya voroval,
Petnadçit let türme popal,
Ara vay, vay!Ara vay, vay!

Ermənilər qəsəbəmizdə olduğu kimi Bakımızda da çox şən yaşayırdılar. Mən kirayə qaldığım daxma,erməni ailəsinə məxsus idi və kanalizasiya üstündə yerləşirdi. Çünki, döşəmə arasında olan açıqlıq və gələn iy bunu deməyə əsas verirdi. Ev sahibləri üç qardaş ailəsi və ata-anadan ibarət idilər. İç-içə bir neçə otaqdan ibarət olan və divarları mebelləşdirilmiş yaşayış sahəsi heç olmasa üç yüz əlli-dörd yüz kvadrat metr olardı. Böyük qardaş Anastas şərab zavodunda cürücü işləyərək dükanlara çaxır paylayır, axşamlar evə gələndə bir neçə yeşik çaxırla qayıdırdı. Hava qaralanda bir sürü erməni qonaqları ilə, şərabdən meyxosş olub, öz dillərində “ağlaşma” qurardılar. Mənimlə çox az münasibətdə olan və demək olar ki, evdə tapılmayan ortancıl qardaş, Savalan mebel fabrikində çalışırdı ki, əvvəlcə dediyim kimi nəinki evlərini, gecələr mebel listləri ilə yüklənmiş maşınlarla Qarabağdakı evlərini də mebelləyirdi. Kiçik qardaş Samson isə, o vaxtkı L. Şmit zavodunun yataqxanasının uşaq poliklinikası ilə üz bəüz olan hissəsində dərzisi işləyirdi. O biri qardaşlarına nisbətən Samson Bakı ləhcəsində , rus-erməni sözlərini işlətməklə “blatnoy tonda”çox gözəl danışırdı. Mənim ali təhsil aldığı, hətta ədəbiyyatçı olduğumu bildiklərindən nədənsə, mənə öz adımla yox, Sabir deyə müraciət edirdilər. Əlbəttə ki, öz adımdan çox şeirlərinin pərəstişkarı olduğum, bütün zamanların şairi olan Sabirin adının mənə deyilməsi məndə ancaq qürur hissi yaradırdı. Samson sən deyən savadlı deyildi. Böyük qardaş Anastas isə, er-

məni dilində olan kitabları demək olar ki, hər axşam mütləq edirdi. Anastasın mənə Sabir deyə müraciət etməsi Samsonun da ağzına düşmüşdü. Anastasın erməni qonaqları olanda isə, mübahisələr uzanardı. Anastas kitablarını gətirər və onlara nə isə göstərərək, mübahisəyə son qoyardı. Belə mübahisələr zamanı mən tez-tez onların ləhcəsində “Naxidçevan” adını eşidər və mübahisələr erməni dilində aparıldığından söhbətin məgzini bilmədiyim üçün söhbətə qarışmazdım. İş elə gətirdi ki, Anastas xəstələnib müalicə almalı olduğundan, daha vəfasız qonaqlarını dəvət etmir və mənimlə mübahisəyə girişməyə vaxt ayırırdı. Bir gün M. Ə. Sabiri tərifləyən və onun şeirlərindən ləzzət aldığını dilinə gətirən Anastas mənə bir sual vermiş oldu. Ədəbiyyatçı Sabir, de görüm, M. Ə. Sabir niyə şeirlərinin birində yazırdı ki, hər nə görsəm qorxmuram, müsəlman görəndə qorxuram! Mən Anastasa başa saldım ki, Sabir müsəlman deyəndə, müsəlmançılıqda kök salmış və insanları mövhumatçı halına sürükləyən fanatizmi nəzərdə tutaraq, ifşa etməyə çalışıb. Əsas məqsədi də, insanlarımızın gözünü açmaq və həqiqəti onlara göstərmək olub. Mən Anastasın sualını cavablandırarkən, onun necə qəzəbdən əlini yumruqladığını və əng əzələsinin əsəbdən əsdiyini hiss edirdim. Özünü ələ alan Anastas üzündə süni təbəssüm yaradaraq bildirdi ki, sən düz danışmırsan. M. Ə. Sabir ona görə böyük şairdir ki, onun müsəlmanlardan acığı gəlirdi, ona görə də, müsəlmanların vəhşiliyini göstərmək üçün, deyirdi ki, müsəlman görəndə qorxuram. İnsan insandan qorxarmı!? Əsla yox! İnsan vəhşidən qorxar. Ona görə də, velikiy Sabir vəhşi müsəlmanlardan qorxdığından şeirini elənçi yazıb. Əlbəttə mən Anastasla razılaşmazdım. Yaşlı atası yaxınlaşıb ona deyərdi ki, sən bu cavanla lazım olmayan söhbətləri etmə, sonra inciyib kirayədən gedə-

cək, evin kirayə haqqını səndən alacam. Anastas çox hiyləgər olduğundan, əlini mənim çiyinə qoyub atasına baxaraq, deyirdi ki, Sabir elə oğlan deyil. Biz sadəcə olaraq elmi mübahisələr edirik. Aradan bir müddət keçən kimi, Anastas yenidən məni özünün dediyi kimi “elmi mübahisəyə” dəvət edirdi. Bu səfərki mübahisəmiz isə, Naxidçevan şəhəri ilə bağlı idi. Anastas məni başa salmağa çalışırdı ki, vaxtilə ermənilərin küll halında yaşadığı Naxidçevan, Azərbaycanın tərkibində olmasına baxmayaraq, erməni şəhəridir. Sübut etməyə çalışanda, ermənicə çap olunmuş kitablarda müxtəlif dini məbədləri mənə göstərərək, deyirdi ki bu məbədləri Naxidçevanda ermənilər yüz illər bundan qabaq tikiblər. İndi fikir ver Sabir, tarix oxumusansa gərək biləsən ki, ermənilər qədim vaxtlarda Van gölü ətrafında meydana gələrək, sonradan çoxalmış erməni əhalisi yeni şəhərlər yaratmışlar. Ona görə də, ermənilər yaşadığı ərazilərə ad verərkən yanına da bir van əlavə edib, həmin məskənlərin erməni əraziləri olduğunu göstərmişlər. Məsələn, Naxidçe-van, Ere-van, İdye-van və s. Mən Anastasın erməni sayıqlamalarından təngə gələrdim. Sonra da, ona eşitdiyim, o Naxçıvandır, Nəxşi cahandır, mahnısını oxuyaraq, onu pərt etmiş olardım. Əslinə qalsa o vaxtlar orta məktəbdə, istərsə də ali məktəbdə oxuyarkən, bizə SSRİ tarixi fənnini tədris edərdilər ki, həmin kitablarda Azərbaycan haqqında olduqca cüzi və yanlış məlumatlar olardı ki, bu cür erməni şovinistləri ilə mübahisə edəndə əlimizdə tutarlı sübutlar olmazdı. SSRİ tarixi yazanlar, Moskvada oturan rus və erməni tarixçilərinə istinad edən tarix yazarlarımız. Belə üzdənirəq alimlər”kommunizm bolluğu”xülyasına düşdüklərindən gizləncə “tarixlərini” yazan şovinst ermənilərdən ya xəbərdar deyildilər, ya da ki, havayı elmi dərəcə alıb, həmin elmi dərəcə pulu ilə Bakı

bağlarında yaşayaraq ağrımaz başlarına duz bağlamaq istəməmişdilər. Xülasə, böyük qardaş Anastasla mənimki, "elmi mübahisələr" nöqtəyi nəzərindən tutmurdu. O, öz şovinist fikirlərini mənim beynimə yeritməyə çalışsa da, mənim vətənə olan məhəbbətim onu yerinə oturdurdu. Axır vaxtlar daha Anastas mənimlə "elmi mübahisələr" etmir və mənə Sabir deyə müraciət də etmirdi. Anastasla mənim münasibətlərimin son nöqtəsini, qonşuluqda yaşayan erməni ailəsinin qızı ilə olan sevgi münasibətlərimiz son qoymuş oldu. Tumanyan küçəsinin yaxınlığındakı rus məktəbinin doqquzuncu sinifində oxuyan Oksana adlı, göyçək və erməni qızlarına oxşamayan qızla məhəbbət macəralarım yarandığından bunu hiss edən Anastas nəinki aramıza soyuqluq atdı, üstəlik mənim kirayədən uzaqlaşmağıma da səbəb oldu. Demək olar ki, pəncərələrimiz qarşı-qarşıya olduğundan bir-birimizi seyr etməkdən yorulmurduq. Fikirləşirdim ki, vaxt tapıb qıza sevgimi bildirmiş olacam. Belə də oldu. Yay tətili zamanı, hər gün evdə olan Oksana ilə gizləpəcimizin, son nəticəsi onunla şəhərdə görüşməyimizə səbəb yaratdı. Çox ürəyimcə idi Oksana. Elə bilirdim heç erməni qızı deyil, hansısa bir dağlar qızıdır. Mənim qapının pəncərəsində və Oksananın mənə baxdığı pəncərədə ağ pərdələr olduğundan baxışlarımızla bir-birimizi seyr etmək və məhəbbət çılgınlığımızı söndürmək üçün pərdələri açıb, sonra örtərdik. Bizim bu şirin məhəbbətimizin pərdə oyununu seyr edən Anastas oğlunu göndərüb, məndən pərdəmin bağlanmasını tələb etmişdi. Sonralar Oksananın pərdəsi də bağlanmışdı. Əlacsız qalıb məktəb yaxınlığında görüşmək istərkən, şərab daşıyan yük maşınını bizim yanımızda sərt saxlayan Anastas ermənicə qıza nə dedisə, gözü yaşarmış Oksana əlləri ilə üzünü qapayıb, evlərinə doğru qaçmış oldu. Maşından dü-

şən Anastas axşam mənimlə söhbət edəcəyini bildirib, maşınına oturaraq getmiş oldu. Mən kor-peşman daxmama qayıdıb, gözümü pəncərəyə diksəm də, Oksananı görə bilmədim. Axşamı evə qayıdan Anastas məni həyətə dəvət edərək dedi:

-bax Sabir, dinin dinimizdən deyil, mənimlə mübahisə edirsən ki, Naxidçevan erməni torpağı ola bilməz, deyirəm ki, şairiniz Sabir yazıb ki, müsəlman görəndə qorxuram, razılaşmırsan elədirmi! Dedim, -bəli elədir!Yaxşı mən deyirəm ki, vəhşi müsəlmana verəcəyimiz erməni qızı ola bilməz. Əsəbiləşib, buyurdum ki, siz mənim vəhşiliyimi nə vaxt görmüsünüz?! Bir az susan Anastas, səsinin tonunu aşağı salıb mülayim şəkildə bildirdi ki, yaxşı biz gözümüzü yumduq və siz evləndiniz. Sən müsəlman, qız da xristian-katolik. Bir vaxt uşaqlarınız olacaq, eləmi? Mən razılıq əlaməti olaraq başımı silkələdim. De görüm uşaqların adı, müsəlma adı olacaq, yoxsa xristian adı? ! Anastas mənim adətimize olan məhəbbətimi bilirdi və onun üçün aydın idi ki, mən hansı cavabı verə bilərəm. Cavabımı gecikdirməyib bəyan etdim ki, biz hələ patriarxat dövründə yaşadığımızdan və nəsil xətti atalıq nöqtəyi nəzərindən aparıldığından, şübhəsiz ki, məndə Azərbaycanlı olduğumdan, uşaqların adı Azərbaycan-müsəlman adları olmalıdır. Anastasın kinayəli baxışlarından aydın görürdüm ki, o məndən məhəbbətimin qisasını alır. Bir az susan Anastas, yeni bir təxribata əl atmış oldu. Sabir, sən ali təhsil alırsan, özü də ədəbiyyatçısan. Yəqin dastanlarınızı oxuyursan. Sizin adını bilmədiyim dastanlarınızın birində, xristian Gürcü qızına aşiq olan müsəlman saz çalıb oxuyan aşığınız, məhəbbəti xatirinə siz müsəlmanların qəbul etmədiyiniz donuzları saxlamağa razı olur. Düzdürmü? Mən bu erməninin nəyə işarə edəcəyini təxmin etdiyimdən, sakitcə dayanmışdım. İndi ay Sabir, əgər sən

doğrudan da, erməni qızını sevirsənsə müsəlmançılığı at və xristian-kotolik ol! Sənə qızı verməsək, Qriqorian məzhəbi bizə haram olsun. Anastasın bu təxribatlı danışığının bir məqsədi var idi. Məni, mənən sındırmaq! Qıza olan məhəbbət hisslərimin qırılmış simlərini hiss etməyə başlamışdım. Anastasa bildirdim ki, sənin atan rəhmətə gedəndə, sizin verdiyiniz tortu və çaxırı dinimiz nöqtəyi nəzərindən qəbul etməyib, kanalizasiyaya atdığım halda, sənə gözümlü dünyaya açdığım vaxtdan Azərbaycan-müsəlman laylası ilə böyüdüyümdən, katolikliyi qəbul edə bilərəmmi!? Qaldı ki, aşığın məhəbbəti xatirinə donuz saxlamağı, siz ermənilər o cümlədən sən Anastas xalqlar dostluğunu anlamazsınız. Biz Azərbaycanlılar, siz ermənilərə bu gözəl Bakımızda yaşamağa şərait yaratdığımız halda, siz özünüzü yersiz gəldi, yerli qaç!-deyə torpağın, Bakının sahibi kimi aparırsınız. Elə siz ondan götürün ki, mən Azərbaycanlı balası, bu torpağın əsil sakini, evsiz olaraq sənin daxmanda kirayə qalırım. Bir də ki, sən qızın atası deyilsən, mən bilərəm və qızın atası bilər. Bütün bu iradlarımı həzm etməyən Anastas, əsəbləşərək oğlunu göndərüb qızın atasını çağırırdırmaq istədi. Qızın atası evdə olmadığından, anası buyurmuş oldu. Mən Oksananın anasını heç vaxt görməmişdim. İlk gördüyümdən şoka düşmüşdüm. Sifət cizgilərinin eybəcərliyini olduğu kimi yazmağa qələmimin gücü çatmaz, xüsusü gözəlliyi olan bir qızın bu cür anası, dəhşət! Mənim Oksanaya olan münasibətimi anasına istehza ilə danışan Anastas, onun da şit gülməyinə səbəb oldu. İlahi, bu nə gülüş!? Şişmiş yekə dodaqlar fonunda, bir-birindən aralı saralmış, əyri-üyrü dişlərin eybəcər görüntüsü! Sanki mənim baxdığımı hiss edib əli ilə ağzını qapayan, erməni arvad:

- bizim vəhşi müsəlmanlara verəcək qızımız ola bilməz! Erməni arvad pörtə-pörtə, müsəlmanlar mənim babalarımı öldürüblər. Onlar nəinki vəhşidirlər, həm də cəlladdılar. Mən erməni arvadın yalan uydurmalarını dinləmək istəməyib, daxmama getmiş oldum. Sabahısı günü usta gəlib mənim qapı pəncərəmi və Oksananın pəncərəsini görünməz şüşə ilə bağlamış oldu. Bir neçə vaxt Oksana ilə görüşüb, məhəbbətimizi qorumaq üçün çalışsam da, mümkün olmadı. Oksana mənə belə baxmadan gah anasının, gah da qardaşının müşaiyyəti ilə dərəcə gedib, dərəcədən çıxırdı. İmkansızlıqları görüb, gizlin variantda əl atmış oldum. Səhəri hamıdan tez gəlib, məktəbdə gizlincə onu gözlədim. Çox həyacanlı idim, nə müddət idi ki, onunla görüşmürdüm. Oksana anasının müşaiyyəti ilə məktəbə daxil olandan sonra, anası getmiş oldu. Tənəffüs vaxtı böyük sevinclə Oksana ilə görüşsəm də, onun mənə olan soyuq baxışları məndə ümitsizlik yaratdı. Hisslərimdə yanılmamışdım. Oksana mənə baxmadan, biz müsəlmanların cəllad olduğunu deyərək, ulu babasının ölümündə mənim millətimi, dini mi günahkar edirdi. Oksananın sifətindəki qəzəbi, kinli danışığı məndə fikir yaratdı ki, anası və digərləri onun məhəbbətini məhv edərək, əvəzinə qəlbində millətçi kin-küdurət yaratmışdılar. Mənim həyacandan tez-tez vuran ürəyim, bədənimdə elə bir istilik yaratmışdı ki, Oksananın məhəbbət etinasızlığı soyuq su kimi bədənimə səpələnərək ürəyimin sakitləşməsinə səbəb olmuşdu. Bütün bu olanlardan sonra, erməni Anastas gildə kirayə qalmağımın mənasızlığını başa düşüb, kirayədən çıxmaq qərarına gəldim. Həm də ki, mənim məhəbbətimin uğursuz olmasının əsil səbəbkarı Anastas olduğundan mən onu bir daha görmək istəməirdim. Pəncərəyə uğursuz

məhəbbətin son tarixini 1978- ci il 25 oktyabr yazıb, nakam məhəbbətimin daxmasını həmişəlik tərketmiş oldum.

İşlədiyim zavodda müxtəlif millətlərin nümayəndələri çalışdıqları kimi, erməni millətinin nümayəndələri də az deyildilər. İşimlə əlaqədar olaraq erməni nümayəndələri ilə tez-tez təmasda olurdum. Təkcə onu demək kifayətdir ki, seximizdə çalışan dörd ermənidən üçü usta olaraq bizim işimizə rəhbərlik edirdilər. Bu ustalardan Qurgen adlı erməni sexin baş ustası olduğu kimi, həm də partiya təşkilat katibi olaraq bizim seximizin ümumi işinə həm ideoloji, həm də təşkilatçı kimi rəhbərlik edirdi. Qurgen zahiri görkəminə görə tipik erməni təsiri bağışlasa da, təmkinliliyi və işçiləri ələ alıb onları öz istədiyi kimi idarə edən xəşşifətli bir insan olaraq yaddaşlara həkk olunurdu. Mənim ali təhsil aldığı, həm də gənc kommunist olduğumu bildiyindən mənə hörmətlə yanaşır və yaxşı məvacib almağıma köməklik edirdi. Belə ki, öz əsas işimlə bərabər ikinci bir işi də tam öhdəliyə götürdüyümdən, ikinci işin ümumi məvacibinin otuz faizini yox, əlli faizini ödəyirdi. Əlbəttə mən Sovet xalqının bir nümayəndəsi olaraq, həm də kommunist olmaqla bərabər xalqlar dostluğuna zərər gətirəcək hər hansı xülyalardan uzaq idim. İndiyə qədər erməni xislətinin iç üzünü görmüş bir gənc adam kimi, erməni Qurgendə olan xarakterə müsbət baxmağa çalışırdım. Fikirləşirdim ki, bütün millət başdan-ayağa pis ola bilməz axı?! Bütün bunlarla bərabər mən psixologiya elminə az-çox bələd olan bir tələbə kimi Gurgenin erməni zahiri görkəmi ilə daxili aləmini öyrənmək üçün fikrən ciddi araşdırmalar aparmağı qarşıma məqsəd qoymuşdum. Qalan iki erməni ustalar növbə ustası olaraq bizim işimizə nəzarət edirdilər. Bunlardan biri altmış beş yaşlarında olan Poğosyan Suleyman adlı erməni usta zarafatından qalmayan,

kəsik baş barmağı ilə işçiləri zarafatla hədələyərək boş-bekar dayanmalarına imkan verməyən və deyərdim ki, heç erməniyə oxşamayan bir insan idi. Mənimlə ehtiyatlı darvanırdı. Çünki, mən ona müsəlmandan əmələ gələn “pox-os-yan”, -deyə müraciət edərək, onu üzürdüm. İşçi uşaqlardan, ən çox keçəl və uzunbuğlu erməni Mişa onu qızıqsındırıb mənim üstümə cumdurmaq istəyəndə, Suleyman zarafatla deyirdi ki, o böyük yerdə oxuyur, məktəbi qurtarandan sonra vəzifədə işləyərək qarın buraxıb(əlini qarnına qoyub arxaya əylərək şişirdilmiş qarnını göstərərək) bizi minəcəkdir. Yaxşısı budur ki, ondan uzaq olum. Əlbəttə bu fikirlər dar dünyagörüşə malik olan Suleymanın şəxsi mülahizəsi idi. Mən ömrüm boyu vəzifə eşqi ilə yaşamamışdım və əsas məqsədim elmin sirlərinə bacardığım qədər yiyələnmək olub. İkinci bir növbə ustamız Mesrop kimi tanınan, yetmiş beş yaşlarında qocaman kommunist, həm də hiyləgər olaraq işçiləri bir birinə qarşı qoyub, konfliktlər yarıdaraq sonradan heç nə olmamış kimi aradan sivişib çıxmağı, həm də atdığı böhtanı həqiqətə çevirməyi bacaran, erməni xislətini özündə tamlığı ilə əks etdirən bir insan idi. Bu erməni usta elə bacarıqla işçiləri qarşı-qarşıya qoyurdu ki, bir-birinin az qala ətini didməyə hazır olan iki Azərbaycanlı işçisinin qanıçən hərəkətlərindən ləzzət almış kimi. Son anda davanın ona qarşı çevriləcəyini anladığından hamının üstünə qışqırıb deyərdi:

-Ara ay uşaqlar, mən yaşlı adamam ola bilərəm nəyi isə düz demədim, bir ayağım burda, bir ayağım gorda, siz ki, məndən xeyli cavan olan adamlarsınız, utanmırsınız öz düşüncəsiz hərəkətlərinizdən, hələ mənə günahkar etmək istəyirsiniz. Sabah gedərəm Gurgenin yanına ikinizi də işdən çıxartdıraram. Davaya edən uşaqların üstünə elə bil soyuq su çiləyirdi, hiyləgər

Mesrop. Bəli mən cavan, həm də təhsil alan ziyalı olaraq başa düşürdüm ki, cavan işçilərin əksəriyyəti regionlardan gəlmiş, yataqxanada yer alaraq pasport qeydiyyatına düşmüşlər idilər. Şəhərin mərkəzində, -Montində saat qülləsi yaxınlığında, mənim həsrətlə baxdığım “şikarnı” evlərdə yaşayan Mesrop kimi ermənilər istədikləri vaxt bu Azərbaycanlı cavanların küçələrə düşüb evsiz, işsiz qalmalarına səbəb ola bilərdilər. Əsil həqiqət bu idi. Cavanlar hiyləgər Mesropun belə bir vicdansızlığı gözünü qırpmadan edəcəyini bildiklərindən, nəinki susmalı olurdular, üstəlik bu qoca erməni kaftara yaltaqlanmağa çalışırdılar. Mesrop mənimlə xoş məramlı olaraq münasibət saxlasa da, mən uşaqlarla həmsöhbət olarkən yaxınlaşıb deyərdi:

-ara bala sən oxuyan oğlansan, bu avaralarla az mirt vur, yoxsa səni də özlərinə oxşadacaqlar, bax o vaxt məndən inciməyəsən ha, budu sənə xəbərdarlıq edirəm. Mən uşaqlarla söhbət edəndə, erməni Mesrop məndən gizlin maraqlanırmış ki, o sizinlə nədən söhbət edir. Onun ikibaşlı hərəkətlərindən dalağım sancmışdı. Bir də məni şübhələndirən o idi ki, işimiz qurtarandan sonra erməni ustalar bir yerdə ayaqüstə dayanıb nəyi isə müzakirə edərdilər, əlbəttə ki, erməni dilində. Seximizdə Avraham deyilən, əlli-əlli beş yaşlarında bir yəhudi işləyirdi. Hərdən bir növbəsini dəyişib bizim növbəmizdə də çalışmalı olurdu. Hardansa mənim təhsil aldığımdı bildiyindən mənimlə həmsöhbət olmağı sevirdi. Bu təxminən 1979-1980-cı illər idi. O vaxtlar yəhudilərin Sovet ittifaqından kütləvi olaraq İzrailə axını başlamışdı. Bu barədə mənimlə söhbət edən Avraham deyirdi ki, onun bir qohumu İsrailə gedib və vədələşdikləri kimi, onun göndərəcəyi şəkilə uyğun olaraq, İzrailə gedib getməyəcəyini müəyyən edəcəkdir. Məni maraq bürüdüyün-

dən tanışsı tərəfindən göndəriləcək şəkilin mənasını soruşdum. Avraham bildirdi ki, tanışım şəkili İzraildə vəziyyət yaxşı olduğu təqdirdə, əlləri böyründə çəkib göndərəcək, əgər İzraildə vəziyyət ürəkəçən olmasa əllərini arxaya atmış şəkil göndərəcəkdir. Mən Avrahamın danışdıqlarından şaşırırdım. Özünün dediyi kimi bir oğlu dövlət qulluğunda idi və çox yaxşı dolanırdılar. O vaxtları vətəni hansı məqsədlərə görə, tərk edənləri Sovet Hökuməti ciddi cəzalandırırdı. Yaxınlığımızda başqa bir adamın olmadığını zənn etdiyimdən, ona dedim ki, əlbəttə qərar sən öz şəxsi işindir. Ancaq, mən bildiyim qədər sən yaxşı məvacib alırsan və ailəniz də pis yaşamırlar. Yaşının bu vaxtında macərə axtarmağın mənası varmı? Mənim dediklərimi qəribçiliyə salmayan Avraham dedi:

-axı, İzrail mənim milli vətənimdir!Orada mənim danışa bilmədiyim, ünsiyyət saxlamadığım doğma dilimin nöüməyəndələri yaşayır, -deyərək yaşarmış gözlərini silmiş oldu. Bu göz yaşlarından sonra mənim Avrahama deyəcəyim bir irad qalmadı. Allan səni bütün arzularına çatdırırsın!- deyib, evimə getmiş oldum. Sabahı günü işə çıxdığım vaxt, məni sexin girəcəyində qarşılayan baş usta Qurgen, kabinetinə dəvət edib bildirdi ki, sən kommunist adamsan, niyə dövlətçiliyimizə qarşı təxribatçı danışdıqlar edirsən!? !Mən şaşırırmış halda və təəccüblə baş ustaya baxıb onu anlamadığımı demiş oldum və sordum ki, belə bir təhdidedici sual onun ağına hardan gəlir?! Baş usta Qurgen mənim ixtiyarsız olan təəccübümü görüb, daha ciddi şəkildə mənə yaşadığı vətəni satan və İzrailə getmək istəyən Avrahamla olan axşam söhbətimin nədən ibarət olduğunu soruşdu. Barmağımı dişlədim ki, Qurgen hamıdan tez işdən getdiyi halda və axşamüstü onun sexdə olmadığı təqdirdə, mənim Avrahamla söhbətimi haradan bilir. Mən baş usta-

nın sualında qəribəçiliyi və az-çox qərəzçiliyi hiss etsəm də, Avrahamla olan söhbətimdə elə bir siyasi təxribata yol vermədiyimi ona bildirib, Avrahamla olan söhbətimizin bəzi məqamlarını ona danışmalı oldum. Qurgen yenə ciddi olaraq məni tənqid edib deyirdi ki, axı sən kommunistdən, ali təhsil alırsan, bütün bunlara rəğmən mən sənə köməklik edib əlavə işində məvacibin otuz faizini yox, əlli faizini verirəm ki, vətənimiz üçün layiqli bir vətəndaş, ziyalı olasan, ancaq bunun müqabilində sən Avrahamla siyasi dilbirlik edirsən. Mənim əsəblərim tarımlandığından və hisslərimi cilovlaya bilməyəcəyimi duyan Qurgen məsləhət gördü ki, gedib zavod partiya komitəsinə ərizə yazmaqla, siyasi təxribatımı etiraf edim. Bu işdə mən sənə köməkçi ola bilərəm və Partiya komitəsinin katibi ilə danışib sənə zəminə götürə bilərəm. Deyəsən mən erməni xislətini başa düşməyə başlamışdım. Odur ki, baş ustaya bildirdim:

-mən Avrahamla heç bir siyasi təxribat olacaq söhbətlər etməmişəm və heç bir günahım olmadan Partiya komitəsinə gedib ərizə yazan deyiləm! İstəyirsiniz gedin kimə sübut etmək istəyirsinizsə sübut edin! Mənim sərt cavabımı eşidən Qurgen əyan etdi ki, özün bilən məsləhətdir, ancaq onu biləsən ki, sənənin yəhudi Avrahamla olan danışığını usta Mesrop eşidib və bir qocaman kommunist olaraq (əlli il partiya sıralarında olduğundan, kommunist partiyasının əlli illik medalını almışdı) zavodun xüsusi şöbəsinə ərizə ilə müraciət edib. Qəzəbindən elə qışqırdım ki, dişlədiyim dodağımdan tökülən qanı belə hiss etmədim. Artıq mənə aydın olmuşdu ki, erməni hiyləgərliyi mənim arxadan zərbə vurulmağıma yönəlib. Elə bu əsəblə də, Qurgenin kabinetini tərk etmiş oldum. Mesrop bir gündən bir bizə ustalıq etdiyindən və sexdə olmayacağını anladığımdan, Avrahama bir söz deməyib gərgin halda işimi ba-

şa vurub evə getmək istəyirdim ki, məni haqlayan sex rəisi sabah saat on bir tamamda, xüsusi şöbəyə getməyimin məcburi olduğunu mənə bildirdi. Əsəbimdən bütün gecəni yatmayıb, bu qoca erməninin çıxartdığı oyunları beynimdə fırlatmalı oldum. Bir gözü yekə, biri balaca, aram-aram yeriyərək gözaltı işçiləri süzən, donqarburunlu, özünün dediyi kimi, bir ayağı burda, bir ayağı gorda olan bu qoca niyə sakit yaşamadan, ayaqları qırılmış toyuqlar kimi lazım olmayan yerləri eşləyir? !Sabahı isə deyilmiş vaxtda zavodun xüsusi şöbəsinin qapısını kəsdirdim. Xüsusi şöbənin məsul işçisi məni qəbul edib Yəhudi Avrahamla olan söhbətimin məşzini öyrəndikdən sonra, bildirdi ki, sən söhbətin bəzi lazım olacaq məlumatlarını, xüsusən siyasi təxribat faktlarını gizlədirsən. Xüsusi şöbənin əməkdaşına bildirdim ki, Avrahamla söhbətimizdə heç bir siyasi təxribat məsələsi olmayıb, əgər əlinizdə elə bir fakt mövcuddursa qoyun ortalığa bizdə bilək və görək bizi nahaqdan kim suçlayır. Xüsusi şöbənin əməkdaşı təəssüflə qeyd etdi ki, əllərində elə bir maddi dəlilləri yoxdur. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq bizim inandığımız, etibar etdiyimiz belə bir şəxs var. Şöbənin əməkdaşı bildirdi ki, əlli ilə yaxın partiyada küllüq vurmuş sənin ustan Mesrop, sizin Avrahamla olan siyasi təxribat xarakterli söhbətinizin şahididir. Bildirdim ki, Mesropun sizə olan “donosu” böhtandan başqa bir şey deyildir. Əgər sizin böyük ruh yüksəkliyi ilə təriflədiyiniz Mesrop doğrudan da, əsil komunistdirsə niyə bizim söhbətimizə müdaxilə edib, bizə məsləhət vermirdi? !Məgər komunist olmaq, vətənpərvər olmaq böhtan söyləməklə müəyyən olunur? Mən Mesropu böhtan atdığına görə məhkəməyə verəcəm. Üstəlik, Avrahamla danışib, siyasi təxribat adı ilə şərhlədiyimizi məhkəmə yolu ilə sübut edəcəyik. Bir azdan zavod Partiya komitə-

sinin katibi də xüsusi şöbəyə daxil olub, məsələdən agah olduqdan sonra, xüsusi şöbənin əməkdaşı ilə ikilikdə söhbət edib, mənim belə bir hərəkətə yol verə biləcəyimə şübhə ilə yanaşdığını qeyd edib. Bir kommunist olaraq məni zəminə götürmək haqqında, xüsusi şöbənin əməkdaşı ilə razılığa gəlmiş oldu. Xüsusi şöbə əməkdaşı zəmin haqqında katibin təklifi ilə razılığa gəlib, üzünü mənə tutaraq bildirdi ki, bir səhv etdin günahından keçdik, ikinci bir günahın olsa bağışladı yoxdu. Katib və əməkdaş ikisi də birdən ayağa qalxıb, "günahıma" nöqtə qoymaq istəyirdilər ki, mən ayağa qalxmayıb, təkid etdim ki, heç nəhaqdan boynuma börk qoymaq olmaz! Bura məni nə üçün çağırırsınız və hansı nəticəyə gəlmisiniz bu barədə mənə yazılı məlumat verin ki, həmin məlumatla mən məhkəməyə müraciət edə bilim. Mənim inadkarlığım xüsusi şöbənin əməkdaşını şaşırıtmışdı. Özünə ciddilik verən əməkdaş, biz sənənlə şifahi məsləhətlər etdik, heç bir qərar qəbul etmədik ki, sənə yazılı məlumat verək. Mənim inadkarlığım qarşısında dayanan katib, məndən xahişlə otaqdan çıxmağı vacib saydı. Biz katiblə otağı tərk etdikdən sonra katib mənə bildirdi ki, erməni Mesropu çoxdan tanıyır və bədxah hərəkətlər etmək onun çoxdankı peşəsidir. Düzün desək katibə təəccüblə baxmış oldum. Mənim təəccübümə rəğmən yenidən qoluma girən katib:

-ay ali təhsil alan inadkar oğlan, ay gənc kommunist sən niyə məni anlamırsan?! Sonra da qulağıma pıçıldadı ki, Mesropun bəxah bir adam olmasını orada desəydim də xeyiri olmayacaqdı, çünki it itin ayağını tapdalanmaz! Necə yəni, tapdalanmaz başa düşmədim! Ona görə ki, sənənlə sorğu-sual edən əməkdaş milliyətcə ermənidir. Mən istəməsdim ki, sənənin kimi savadlı, ancaq həyat təcrübəsi olmayan bir cavan kommunisti si-

yasi təxribat adlı qurama oyuna qurban edim.  z n  elə apar ki, heç elə bil xüsusi  b d  olmamısan. İ in  qayıdanda bu b r d  heç kimlə söhbət etmə, erməni Mesropun xətrinə d y c k avant raya ba  qoşma. Cavanlığını nəzərə al və gələcək karyeranda irəliyə dođru inkişaf etmək  c n, məqamında susmađı da bacar. Katibd n ayrılıb birbaşa sex  getdim. Yolda Avrahamla qarşılaşmalı oldum.  z n  mənə tutub dedi ki, uşaqlar mənə xəbər veriblər. Deyəsən bizim söhbətimizi kimsə eşidib v  bizə qarşı b xahlıq edib. Bilmirsən kim bizim  leyhimiz  qarşı çıxmış olar? Başa düşdüm ki, baş verənlərdən Avrahamın xəbəri yoxdur. Odur ki, ona heç bir məlumat verməyi lazım bilməyib, qeyd etdim ki, vaxt olar sonra e id rik. Sonra Avraham məni məlum etdi ki, d n n Mesrop mənə bildirirdi ki, səninlə siyasi söhbət edən dostunu xüsusi  b y  ađırılırlar, yəqin ki dostunu partiyadan sənin günahın ucubatından xaric edəcəklər. Avrahamın bu məlumatı, məndə erməni xislətinə olan nifrətimi daha da artırdı. Mesropun böhtanı bir g ll  ilə iki sürü vurmađa yönəlmış bir hiyləgərlik olsa da, arzusu ürəyində qalmış oldu. Əsil həqiqəti Avrahama danı mađın mənasız olacađını v  katibin məsləhətini nəzərə alıb sađolla araq ondan uzaqlaşmalı oldum. Sexin darvazasına yaxınla mı dım ki, məni yaxalayan ba  usta Qurgen, sanki məni g d r m   kimi n z rim  çatdırdı ki, Mesrop d n n yazmış olduđu ərizəsi ilə bir aylıq istirahət m zunıyy tin  çıxıb. Mesropun m zunıyy t  çıxmasını mənə mu duluq xəbər kimi verən ba  ustanın kinayəli baxışlarından anladım ki, böhtan sübut olunmadıđından pis vəziyyətə düşmək istəməyən usta cəld t rp n r k m zunıyy t  çıxa bilib. Bu andan etibarən məndə belə bir fikir q til  di ki, zavodda işləyən ermənilərin hamısı  lbirdil r v  istədikləri adamı hər hansı bir bədxah uydurma yolu

ilə ləkələyə, yaxud tərksilah etməyə hazırdılar. Baş usta Qurgen mənim çiynimə əlini qoyaraq qayğı göstərən bir insan kimi, mənə elədikləri yaxşılıqlardan danışır, mənə hörmətlə yanaşdığını bildirərək özünü təmiz bir insan olaraq mənə tanıtdırmaqla, baş vermiş hadisədən sonra ona olan münasibətimi bir növ aydınlaşdırmaq istəyirdi. Artıq Qurgenin iç üzünə bələd olduğumdan, susqunluq göstərməyi vacib saydım. Aralananda mənə bildirdi ki, usta Mesropu institutda təcrübə keçən Mədət adlı bir cavan əvəz edəcək. İşimizə başlamağa bir az qalmış, başıma toplaşan iş yoldaşlarım baş verənlərə görə mənə təsəlli versələr də, bu işdə usta Mesropun əli olacağına əminlik hasil etdilər. Baş vermiş hadisənin belə geniş yayılması və iş yoldaşlarımla hansı yolla xəbərdar olmaları məni məəttəl qoymuşdu. Usta Mədət iyirmi beş yaşında olan, institutdan təcrübə qazanmağa gəlmiş tələbə idi. Demək olar ki, heç bir təşkilatçılıq qabiliyyəti olmadığından bizi yola verir və ay tamamında zəmanət almağı gözləyirdi. Bir yerdə iyirmi gün işləmişdik ki, alacağım məvacibin azlığını görüb baş usta Qurgenin yanına getdim. Məni dinləyən Qurgen bildirdi ki, yeni usta sənin ikinci işindəki məvacibinin əlli faizini kəsərək otuz faiz edib, ona görə də məvacibində azalma qeydə alınıb. Sonra da istehza edirmiş kimi mənə dedi:

-Bax buda sənin millətinin nümayəndəsi!Mən kommunistəm, belə demək mənə yaraşmaz, ancaq elə-belə sözarası dedim. Gör siz işçilərin kinayə ilə incitdiyiniz erməni Mesrop, bir dəfə də olsun demədi ki, niyə əlli faiz verirsən, elə otuz faiz! Mesrop dünyagörmüş bir adamdır, onun üçün fərqi yoxdur, sən hansı millətsən, ya da siz Azərbaycanlıların dediyi kimi, haralısan! Əsil kommunist vətənpərvər belə olur. Ancaq, Mədət dünənki tələbə ola-ola sənin faizini aşağı salıb. Eybi yoxdur,

bir az hövsələ et. Az qalıb, Mesrop gələndə deyərəm faizini yenidən əlliyə qaldırar. Özündə savadlı adamsan, cavansan, özündən yaşlılara hörmətlə yanaşmağı bacar və nə olar ki, yeri gəlsə üzr də istəməyi öyrən. Daxilən erməni Qurgenin köhnəlmiş gitarasında hansı simlərə toxunduğunu anlasam da, susaraq heç bir söz demədən otağını tərək etmiş oldum. Sexə gələndən sonra, faiz məsələsində Mədətə irad tutdum. Mədət məndən bir az vaxt istəyib, sonradan hər şeyi olduğu kimi açıqlayacağını bildirdi. Mədətin bu cavabı məndə müəmma yaratmışdı. Mədətin bir ayı tamam olduqdan sonra, mənə verdiyi vədə əsasən, yaxınlaşıb əlindəki zəmanəti göstərmiş oldu. Mənim ondan cavab gözlədiyimi görən Mədət, bildirdi ki, əlli faizin otuz faizə endirilməsini baş usta Qurgen xahiş edib. Əgər onun dediyini etməsəydim, çətin ki o mənə yaxşı zəmanət verərdi. İndi zəmanət yazılıb möhürləndiyindən bilirəm ki, Qurgen mənə heç bir əngəl ola bilməz. Odur ki, həqiqəti vədimə əməl edərək sənə söyləməyi lazım bildim. Artıq mən Qurgen haqqında müəyyən bir fikir sahibi olduğumdan, Mədətə həqiqəti söylədiyinə görə təşəkkür edib, gələcək işlərində uğurlar diləmiş oldum. İki gündən sonra məzuniyyətini başa vurub işə çıxan Mesropu, iş yoldaşlarım etdiyi bədxah hərəkətə görə tənqid etsələr də, özünün belə işlərdən xəbərsiz olduğunu deyən Mesrop az qala uşaqları yalan danışmaqda suçlayaraq deyirdi: -Adə ay uşaqlar, mən yaşlı bir adam olaraq belə bir böhtana yol verə bilərəmmi? İndi mən sizdən öyrənirəm ki, guya mən speçotdelə “donos” vermişəm. Mən heç bilmirəm ki, speçotdel bizim zavodda var ya yox. İkinci də mən yaşlı adamam, mənim harama yaraşır ki, gedib donos edim. Mesropun qırmızı-qırmızı, gözümlün içinə baxa-baxa dediyi yalanlar məni bir cavan olaraq dəhşətə salmışdı. Bizdə işləyən

erməni Mişa sakitləşdirici rol oynayırdı. Ara bir az qızıışan kimi, özünü irəli atan Mişa ərz edirdi ki, biz uşaqlar yaşlı adam olan usta Mesropa qarşı düzgün münasibətdə deyilik. Mişa orta məktəbi və ali məktəbi Azərbaycan dilində oxuyub başa vurduğundan, bizim ana dilimizdə tutuquşu kimi, çox gözəl bilir və danışırdı. Ona görə də sakitləşdirici rolunu oynamağı bacardığından, inandırıcılıq qabiliyyəti özünü dolğun göstərirdi. Həmşə Mişa haqqında ağız dolusu danışan baş usta Qurgen onun çox savadlı olduğunu vurğulayar və qocalığa görə yaxşı təqaüd almaq niyyətuində olduğuna görə burada işlədiyini qeyd edərdi. İşçilərimiz arasında “donosçu”, “böhtançı” kimi tanınmağa və hörmətsizliyə düşərək olan usta Mesrop bütün bunların günahını məndə görərək ikinci işimin ümumi məvəcibini otuz faiz həddində saxlamış oldu. Mən bu barədə heç kimə, hətta mənim şikayət edəcəyimi düşünən baş usta Qurgenə də bir söz demədim. Əvvəlcədən bilirdim ki, onlar məni sıxmaqla bir növ Mesropun imicini qorumaq məqsədi güdürdülər. Uşaqların Mesropa qarşı olan münasibətləri isə gərginlik yaradırdı. Hər dəfə işçilərə yanaşib həmsöhbət olmaq istəyəndə, uşaqların “donosçu” gəlir deyərək dağılması onda ciddi əsəbilik yaradırdı. Artıq ali məktəbi də qurtarmağa bir neçə ay qalmışdı. Hərdən mənə yaxın olan işçi yolaşlarıma məktəbi başa vurandan sonra rayonumuza gedəcəyimi bildirərdim. Günlərin birində məni Partiya Komitəsinə dəvət edib, sexin partiya təşkilat katibi olmağımı məsləhət gördülər. Katib mənə bildirir di ki, sən öz sənətini yaxşı bilməyin, üstəlik ali təhsili başa vuracağını nəzərə alıb bu barədə Rayon Partiya komitəsindən də razılıq əldə etmişəm. Bu təklif mənim üçün yenilik olsa da, üstəlik Bakıda növbə ilə mənzil almaq şansının olduğunu da nəzərə alsaq, çox vaxtında verilmiş şanslı

təklif idi. Ancaq evdəki ailə çətinliklərimiz və anamın təkliyi məni düşünməyə məcbur etdiyindən, katibə bu barədə məsləhətli olmaq üçün vaxt istəmiş oldum. Beləcə iş günümün birində mənimlə həmsöhbət olmaq istəyən usta Mesrop, sex partiyaya təşkilatı katibi təklifini mənimlə bölüşmək qərarını bildirdi. Usta Mesrop əvvəlcə qeyd etdi ki, ay bala bu zavodda nə var, onsuzda katib işi ictimai bir işdir. Sən katib olsan, bu işdən sənə nə məvacib verilməyəcək. Fəhlə-katib olacaqsan. Ancaq sən ali təhsilini başa vurandan sonra gedib vəzifədə işləyə bilərsən, ailənə köməklik göstərəsən. Hə, bir də sən danışırdın ki, payona gedib anama qulluq edəcəm. Sənin ananın yanına gedib köməkçi olmağın isə çox savabdır. Anan səni böyüdü, oxumağın üçün əziyyətlər çəkib, gərək ana borcunu az da olsa ödəyəsən axı!? İkinci bir tərəfdən isə, Qurgen sənə o qədər köməkliklər edib ki, sən gərək bu köməklikləri unutmayasan. İki üç gün bundan qabaq, Qurgen məni danlayaraq xahiş edirdi ki, nahaq onun ikinci işini otuz faizdə saxlamısan, atasız bir cavanı niyə incidirsən? Düzü mən də sənin mənə etdiyən və artıq unuttuğum pisiyə göz yumub istəyirəm ki, faizini qaldırım. Mesrop danışdığı müddətdə mən sussam da, daxilən fikir edirdim ki, Mesropun mənimlə olan danışığı erməni xislətinin bir variantıdır və Qurgeni qorumaq məqsədini güdür. Mənim susqunluğum Mesropu xeyli danışdırmış oldu. Nəhayət erməni hiyləgər qocaya bildirdim ki, mən hələ bu barədə fikirləşirəm və qəti fikirim olduğu təqdirdə son sözüümü katibə bildirmiş olacam. Axşama yaxın, yəni işin qurtarmağına az qalmış, mənə yaxınlaşan Mişa katib olmaq təklifini eşitdiyini qeyd edib məni təbrik etdikdən sonra, zavodda qalmağın mənasız olacağını deyir və təhsilimi başa çatdırdıqdan sonra, təhsilim üzrə işləməyimi məsləhət edirdi. Səhərisi işə gələndə məni ka-

binetə dəvət edən baş usta Qurgen, həməşə oturduğu katib kürsüsünü mənə göstərib gələcək katib olacağımı nəzərə almış kimi oturmağımı təklif etdi. Sonra da zarafatla qeyd etdi ki, Rayon və zavod partiya komitələrinin təklifini qabaqlayaraq səni öz gözlərimlə katib görmək istədim. Qurgenin niyə belə hərəkət etdiyini, onun hiyləgər hərəkətlərindən biri kimi qiymətləndirib, kürsüdə oturaraq dedim:

- hə ay usta, de görüm katiblik mənə yaraşırımı? Mənim bu sualım qarşısında Qurgenin ağ sifəti xeyli qızarmış oldu. Rəngdən rəngə düşən sifətin, kinayəli görünüşü gözümdən yayınmadı. Üzündə süni təbəssüm yaradan Qurgen:

- katiblik yaxşıdır, ancaq sən fəhləlik etdiyindən bu kürsünün heç üzünü də görməyəcəksən! Bir də ki, sən hamıya məktəbini başa vurduqdan sonra rayona, tək olan ananın yanına gedəcəyini deyirdin?! İndi bəs nə oldu? Katib, kürsü vurğunu oldun!Yadında saxla, məvacibi olmayan katiblik də, kürsü də boş şeylərdir, əsas anadır. Onu da biləsən ki, mən sənin məvacib faizini qaldıranda, ailə vəziyyətini nəzərə alıb bunu edirdim. Neçə dəfə də, usta Mesropu faizini aşağı salanda danlamışam. Elə bir neçə gün bundan qabaq, Mesropu çağırıb xahiş eydim ki, sənin atasızlığını, ailə vəziyyətini nəzərə alıb məvacibinin faizini qaldırsın. Bəs nə? Gərək xeyirxah adam olasan!Faizdən olan məvacib artımı da, az pul deyil ha? Mən hiyləgər Qurgeni anlayırdım və bilirdim ki, o hansı məqsəd güdür. Odur ki, Qurgenə bu təklif barədə qəti fikirə gəlmədiyimi bildirib, kabinetini tərk etmiş oldum. İki gün sonra mənim iş yerimə usta Mesropla birgə gələn baş usta Qurgen, əlli faiz haqqında olan əmrin möhürlənmiş surətini iş yoldaşlarımla yanında nümayiş etdirərək bildirdi ki, hər ikisi verdikləri sözə əməl etmişlər və mənim faizimi yuxarı qaldırmaqla mad-

di vəziyyətimə köməklik etməyi vacib bilmişlər. Erməni ustalarının bu “humanist”oyunu, savad səviyyəsi çox da yüksək olmayan, dar dünyagörüşlü fəhlə dostlarımı rıqqətə gətirmiş və bu da iş yoldaşlarımin bu iki hiyləgər erməni ustalarını alqışlamaları ilə nəticələnmişdi. İrəli gəlib əlini mənim çiynimə qoyan erməni usta Mesrop bildirdi ki, biz ermənilər həməşə əliaçıq olmuşuq. Baxın siz mənə nahaqdan “donosçu”deyərək təhqir edirdiniz, biz isə pisliyə pisliliklə yox, hörmətlə cavab veririk. Siz cavansınız səhv edə bilərsiniz, biz yaşlı adamlar olaraq yaxşılığımızdan qalmamalıyıq. Bütün bu hiyləgər çıxışların qarşısında məzlum görkəm alan iş yoldaşlarımin “günahlı”görkəmlərinə dözmədim. Daxilimdə olan məğrurluq hissi məni cüşə gətirib əsil həqiqətləri açmağa sövq etdi. Usta Mesropa bildirdim ki, nə mən, nə də mənim iş yoldaşlarımin heç vaxt səhvə yol verməyiblər. Səhv edənlər öz səhvlərini örtbasdır etmək üçün, min dona girirlər. Birinci mən faiz hərəsi deyiləm və heç kimdən də xahiş etməmişəm ki, faizi qaldınsın. Mən bir Azərbaycanlı olaraq, minnət götürən adam da deyiləm. İkinci də siz tez-tez otuz-əlli faizlərini oynatmaqla ikili oyun oynaya bilərsiniz, ancaq məni ikisifətli edə bilməzsiziniz!Hər iki usta ilan çalmışlar kimi, başılovlu iş yerimizi tərketmiş oldular. Bir neçə vaxtdan sonra mənim rayona gedib anama dayaq olmaq fikirim, katib olmaq fikrindən həyatı vacib olduğundan təklifi qəbul etmədim. Zavodda yeganə olaraq Qurgenin katib kimi fəaliyyəti təqdir olunduğundan, onu yenedən katib seçmiş oldular. İclasın gedişində Rayon Partiya Komitəsinin nümayəndəsi olaraq erməni Yedigizarovun iştirakı, həməşə dalağımı sancan bəzi məsələlərdən məni hali etmiş oldu. Erməni baş usta bizdə işləyən ermənilərin idarəedicisi olduğu kimi, baş usta Qurgenin də idarəedicisi Rayon partiya

komitəsinin nümayəndəsi Yedigizarov ola bilərdi. Sonralar baş vermiş Erməni-Azərbaycan münaqişəsi, mənim hələ “xalqlar dostluğu” devizinin möhkəm olduğu dövrlərdə gəldiyim şübhələrin təsdiqini vermiş oldu. Bu adamlar bu deviz altında, erməni xislətinin nəzərdə tutmuş olduğu “Böyük Ermənistan” xülyasını gizləncə həyata keçirmək üçün fəaliyyətlərini birləşdirmiş olurdu. Mənim katib olmaq fikrimdən uzaqlaşmağım, Qurgenin mənimlə şirin münasibət saxlamağına təkan vermişdi. Bir dəfə sözarası, Qurgendən nə üçün mənə yüksək faiz verdiyini soruşduqda, mənim artıq işdən azad olunub rayona gedəcəyimi və ona heç bir maneəçilik etməyəcəyimi bildiyindən, belə cavab vermiş oldu. Sən ali məktəb oxuyurdun və bilirdim ki, vaxt gələcək sən vəzifə sahibi olacaqsan. Mən özüm üçün olmasa da, uşaqlarım xatirinə sənə hörmət etməliydim. Axı dünyanın işini bilmək olmaz. Bəlkə nə vaxtsa, bir kömək üçün sənə müraciət etmiş olacam. O vaxt sən mənim bu hörmətim qarşısında, yəqin ki hörmətini əsirgəmiş olmazsan. Bir də ki, aldığı faizi mən cibimdən vermirdim ki? Faizə rəğmən alacağın məvacib sənə qalsa yaxşı idi, nəinki dövlətə. Qurgen mən düşündüyümdən də çox hiyləgər görsənirdi. İmkan olanda arxadan gizləncə, heç kimin bilməyəcəyi halda vurulacaq zərbə, yaxud vurulacaq zərbə baş tutmayacağı halda, tutduğu vəzifədən sui-istifadə edərək arxadan zərbə vuracağı adamı ələ alıb özünə “dost” etmək peşəsi əsil erməni xarakteri idi. Belə hərəkətləri ancaq düşmənlər həyata keçirirlər. Qurgendən ayrıldıqdan sonra məndən xahiş etdi ki, usta Mesropun xətrinə dəyməyim. Yaşını nəzərə alıb ona hörmət etmiş olum. Əlbəttə daha mənim qoca və hiyləgər usta Mesropla heç bir münasibətim olmurdu. İşdə məndən uzaq gəzər, həyətdə qarşılaşanda isə səmtini dəyişərdi. Bir dəfə baş

vermiş hadisə isə, Mesropu məndən tam uzaqlaşdırmış oldu. Bu istehzalı hadisədən sonra erməni növbəsini dəyişərək bizdən uzaqlaşdı. İş zamanı barmağımı əzdiyimdən qanını quruda bilmirdim. Xeyli əsgiyandır barmağıma qoysam da, qanı saxlamaq olmurdu. Demək olar ki, aptekçəmiz yox idi və gecə növbəsi olduğundan tibbi kömək almaq mümkün deyildi. Mənə köməklik etmək istəyən erməni Mesrop bildirdi ki, ədə bala deyillər ki, sidik yaralı barmağa dəyəndə qanın axınını kəsir, sən sidiyin yoxdursa gəl bura. Bütün işçi yoldaşlarımın içində erməni Mesropa çəpəki baxıb, dedim:

-əgər mən bilsəm ki, mənim bu barmağım sən erməni Mesropun sidiyi ilə qanını kəsəcək, mən bu barmağı kökündən kəsib ataram! İş yoldaşlarımın içərisində bir gülüşmə qopdu ku, gəl görəsən. Pərt olmuş Mesrop otağına gedərək, bir daha gözümüzdə dəymiş olmadı. Sonralar isə, növbəsini də dəyişib gözəgörünməz oldu. Bəli, bir neçə aydan sonra təhsilimi başa vurub, doğma qəsəbəmizə anamın yanına getmiş oldum.

Qəsəbəyə gəlməyimdən sevincli olan anama müəyyən qədər köməkçi olsam da, ixtisasıma uyğun iş tapmadığımdan, anamdan halallıq alıb yenidən Bakıya qayıtmış oldum. Bəzi obyektiv səbəblərdən Bakıda da münasib işin olmadığını müəyyən etdiyimdən, vaxtilə Rusiyada sanatoriyada dincəldiyim şəhərə pənah apardım. Çox çətinliklə də olsa, işə düzəlib gələcək talehimi Rusiya ilə bağlamalı oldum. Rusiyada yaşadığım müddətdə həməşə təmasda olduğum ruslarla bərabər müxtəlif səbəblərdən Rusiya şəhərinə köç etmiş müxtəlif millətlərin nümayəndələri ilə də münasibətdə olurdum. Onu deməyi lazım bilirəm ki, ilk əvvəllər mən rus, belorus, ukrayna millətlərini demək olar ki, bir-birlərindən ayıra bilmirdim. Demək olar ki, bu milli nümayəndələr mənim üçün Rus milləti sayılırdılar.

Necə ki, yerli ruslar biz Qafqaz xalqlarının milli nümayəndələrini bir-birlərindən ayırd edə bilmirdilər. Rusiyada yaşadığım müddətdə bazarları zəbt etmiş Azərbaycanlılar, üç-dörd ziyalı nümayəndələrini nəzərə almasaq çoxluq təşkil edirdilər. Dağistan, Çeçen və Gürcü millətlərinin nümayəndələri də müxtəlif sahədə çalışırdılar. Mənim bu günkü kitabımın əsas mövzusunə çevrilmiş erməniləri isə barmaqla saymaq olardı. Müxtəlif peşə sahəsində çalışan ermənilərin əksəriyyəti ailə qurmuşlar olduğundan, xanımları milliyyətə rus idilər. Mən ilk vaxtlarda belə ermənilərlə qarşılaşsam da, onların murdar xasiyyət sahibi olduqlarını bildiyimdən heç bir münasibət yaratmadım. Yalnız bir dəfə, milliyyətini ayırd edə bilmədiyim bir Qafqaz sifət cavanın məndən bir rubl kömək istəməsi və mənim biganə qalmayıb, ona bir rubl verməyimi nəzərə almasaq. Belə ki, bir rubl verdim cavana yaxınlaşan, zahiri görkəmi ilə erməniyə oxşayan şəxs bir rublu alıb, mənə qaytararaq, - get öz millətini dilənçiliyə öyrət, sən müsəlman olaraq öz millətinizə xas olan tərbiyəni biz ermənilərə öyrətmə!-deməsi mənim bu özündən müştəbeh millətə nifrətimi daha da artırmış oldu. Bir müddət tikinti idarəsində çalışdıqdan sonra taleh elə gətirdi ki, yaranan obyektiv səbəbə görə yaşadığım obyektiv səbəbə görə rayonumun Partiya Komitəsinin təklifi ilə qadın məhbuslarının islah olunduğu kaloniyada əmək fəaliyyətinə başlamalı oldum. İslah əmək kaloniyasında Sovet xalqının cəzaya layiq görülmüş müxtəlif millətlərinə rast gəlmək mümkün idi. Belə cəza çəkənlərdən biri də erməni məhbus qadın Rita ilə iş münasibətləri yaranırdı. Belə ki, təhlükəsizlik texnikasını pozan məhbus qadınlar da az deyildi. Məni görən kimi, texniki təhlükəsizlik qaydalarına riayət edən erməni Rita, məni ələ almaq üçün istəmədiyim halda müxtə-

lif “donoslar” verir və özünü hər yerdə mənim Qafqazlı həmyerlim mənim arxamdır!-deyərək, bir növü özünü sığortalayırdı. Ritanın bu hərəkətindən bezən qadın məhbuslar mənə irad edərək bildirirdilər ki, yerlibazlıq edib ona müxtəlif qadağan olunmuş ərzaq(dəmlənmək üçün çay nəzərdə tutulur. Məhbus qadınlar xeyli çayla bir bankada “çefirit”edib,cuşə gəlirdilər) verirsiniz. Mən Ritanı çağırtdırıb, yalandan təxribatçı hərəkətinə görə fərman(postanovlenie)yazıb, cəza almasını təmin etdirdim. Erməni Ritanın qəsdən edilmiş təxribatını anlayan məhbuslar da bu fərmandan razı qalmış oldular. Cəzasını çəkən Rita sonralar mənə xoşsifət edərək, ünsiyyət yaratmaq istəsə də, mən buna imkan yaratmadım. Bir müddətdən sonra, mən təhcizat və satış idarəsinə rəis təyin edildim. Bir neçə vaxtdan sonra iş elə gətirdi ki, təcili İvanov şəhərinə gedib, tikiş fabriki üçün parça alınmasını təmin etməli idim. İşçilərin bir çoxu qadın olduğundan və kişi işçilərimiz məzuniyyətə getdiyindən etibarnamə götürməli olmuşdum. Həmin etibarnaməyə əsasən, mən xeyli parça alıb, fabrikeyə gətirmişdim. Maşının boşaldılması gecə vaxtına düşdüyündən, məhbus qadınlar gətirdiyim parçalardan bir neçə top oğurluq etmişdilər ki, sabahkı gün edilən axtarış heç bir nəticə verməmişdi. Rəhbərlik, itmiş(oğurlanmış)parçaların məbləğini hesablayıb aylıq məvacibimdən tutulmasını təmin etmişdilər. Əvvəlki, kitabımda qeyd etdiyim kimi, kaloniya rəhbərliyi ilə mənim aramda yaranmış konflikt də, bu qərarı seçməkdə onlara şərait yaratmışdı. Bir gün erməni Rita mənimlə salamlaşmış bildirdi ki, əgər mən ona “lazım olanları” gətirmiş olsam, o parçaların tapılmasında mənə köməkçi ola bilər. Heç ağıma gəlmədiyi halda, Ritanın indiki müraciəti məndə şübhələr oyatmış oldu. Ritaya nifrətlə yanaşdığımndan, üzümdə təbəs-

süm yaradıb bu barədə düşünəcəyimi bildirdim. Mənim nəzarət etdiyim anbarın məhbüs briqadir işçisi yəhudi bir qadın idi. Məhbusluqdan öncə dövlət idarələrinin birində baş mühasib olaraq çalışmışdı. Bu məhbüs qadın demək olar ki, başqa birinin güdazına gedərək həbs olunmuşdu. Onun məhbüs olan vaxtı özünü layiqincə aparması, işə olan düzgün münasibəti, hər bir ağıllı insanda təəssüf hissi yaratmış olurdu. Bir dəfə mən bu qadına belə bir sual etdim. Deyirlər parçaların oğurlanmasında erməni Ritanın əli var, siz necə düşünürsünüz? Yəhudi qadının əlindəki qələm, mənim gözlənilməyən sualımdan yerə düşmüş oldu. Yəhudi məhbüs briqadir, dili tutulmuşlar kimi kəkələsədə, son anda çiyinlərini yuxarı qaldıraraq bir növü bimirəm işarəsini vermiş oldu. Mən diqqətlə onun gözlərinin içinə baxanda başını hələ də, günahı olmuş insanlar kimi qaldırmayan briqadir məhbüs, handan-hana özünü ələ alıb bildirdi ki, əgər bu oğurluq hadisəsini kimsə ağzına almış olsa ciddi cəzalara düçar olmuş olar. Bu kaloniya məhbuslarının özünəməxsus daxili qaydaları var ki, rəis vətəndaş bunu bəlkə də siz bilmirsiniz. Daha şübhə yeri qalmamışdı. Parçalar erməni Ritanın əli ilə yoxa çıxmışdı. Mən də belə fikir yaranmışdı ki, parçaların alınmasında mənim maddi cavabdehlik daşdığımı hansı yollasa müəyyənləşdirilib və məni məsuliyyətə çəkmək üçün belə bir plan qurulub. Fabrikin rəhbərliyi və koloniyanın xüsusi şöbəsinin əməkdaşı ilə bu barədə danışib, kaloniyanın xüsusi şöbəsinin nəzarəti altında, erməni Ritanın oğurluq etməsini sübut etməyə başlamağa razılıq aldım. Erməni məhbüs Rita ilə şirin söhbətim zamanı məlum oldu ki, qadağan olunmuş bəzi predmetlər verildiyi halda, oğurlanmış parçalar üzə çıxmış olacaqdı. Beləliklə korporativ işə uyğun olaraq müxtəlif işarələr edilmiş qadağan olunan predmet-

lər (teofidrin, çay və siqaret) Ritanın tələb etdiyi yerdə ona verildikdə, danışığımıza görə digər məhbüs qadının gizlətdiyi parçalar göstərilməli idi. Belə də oldu. Xüsusi şöbənin əməkdaşları, daxili qoşunların silahlı əsgərləri ilə birləşməyə peyda olub, Ritanı və onunla əlbir olan digər məhbüsləri iş başında yaxalayaq müvəqqəti cərimə izolyatına salmış oldular. Yazdığım fərmanla məhbüs Rita və digərləri ağır qrafikli iş planını yerinə yetirməklə və məvacib cəriməsi (iki rubl aylıq siqaret) olmaqla üç ay müddətinə ŞİZO-ya yerləşdirilmiş oldular. Fabrik müdirinin göstərişi və Kaloniya rəisinin əmri ilə mənim məvacibimdən tutulmuş olan əmək haqqım geri qaytarılmış oldu.

İslah əmək koloniyasının nəzdindəki tikiş fabrikində istehsal etdiyimiz müxtəlif xalatlara və kürklərə düymə ehtiyacı yarandığından, Moskvadakı düymə fabrikinə iş məzuniyyətinə getməli olmuşdum. Fabrik elə bir zibilli və Moskvaya yaraşmayacaq bir dalanda yerləşirdi ki, pantiyyəni görməyim deyə, bu düymə fabrikinə getməyi zorla qəbul edirdim. Bizim kənddə yerləşən cəza koloniyamızın fabriki bu düymə fabrikindən qat-qat təmiz və səliqəli idi. Mən fabrikin satış şöbəsinin rəisi ilə görüşüb, müqavilə şərtlərini pozmaqda onları günahlandıranda, satış işçiləri xorla dilləndilər:

-nə böyük iş olub, türmədə iş dayanıb?! Bizimlə müqavilə bağlayan çox hörmətli müəssisələr var ki, satışımız onlarla çətinləşəndə bizimlə heç sizinki kimi hökmlü danışmırlar. Məcbur olub fabrikin satış nümayəndələrinə bildirdim ki, sizin türmə dediyiniz kaloniya yüngül sənaye təminatçısıdır. Siz türməni yox, fabrikin təmin etdiyi yüngül sənaye satışı edən dükanlarımızı işsiz qoyursunuz. İkinci də, müqavilələrin ağı-qarası olmur. Bağlanmış bütün müqavilələr Sovet qanun-

larına əsaslanır və fabriki işsiz qoymaqla, müqavilənin istinad etdiyi Sovet qanunlarını pozmuş olursunuz. Odur ki, fabrikin düymə ilə təhciz edilməsini pozacağınız halda, məhkəməyə müraciət etməli olacağıq. Mənim ciddiliyimi görənlər satış müdiri məsləhət gördü ki, təhcizat və satış üzrə müdir müavini Babacanyana müraciət etməlisiniz. Erməni familiyasını eşidən kimi, anladım ki, buradakı hərc-mərcliyi yaradan elə bu erməni müavindir. Daxilən düşündüm ki, erməni müdir müavini ilə ciddi danışmalı olacam. Satış müdirindən xahiş etdim ki, Babacanyana zəng edib yerində olduğunu müəyyən etmiş olsun. İnsafən, satış müdiri əlaqə saxlayaraq mənim müdir müavini ilə görüşməyimə şərait yaratmış oldu. İkinci mərtəbəyə daxil olub katibə xanıma müdir müavini ilə görüşəcəyimi bildirdim. Müxtəlif adamları qəbul edib, tez-tez katibədən çay tələb edən müdir müavini məni xeyli gözlətdikdən sonra, otağından çıxıb mənə əhəmiyyət vermədən katibəyə iclasa getdiyini deyib, üstəlik sabahkı iş günü də olmayacağını bildirərək tələsik qəbul otağını tərk etmiş oldu. Mən katibəyə iradəmi bildirərkən, xanım məndən üzr istəyib qeyd etdi ki, iradəni səni qəbul etməyən müdir müaviniyə bildirsən daha yaxşı olar. İş vaxtının qurtaracağını nəzərə alıb, xanıma qəbul vaxtını yazdıraraq, qəbul otağını tərk etmiş oldum. Bayıra çıxıb xeyli fikirləşdikdən sonra, məsələnin həllinin uzanacağı, yaxud baş tutmayacağı təqdirdə nə etmək lazım olacağını götür-qoy edərkən, vaxtilə Perm vilayətinin Qornozavodsk şəhərindəki qəliz sement təhcizatını Şəhər Partiya Komitəsinin əli ilə necə həll etdiyimi yadıma salıb, qətiləşmiş oldum. Sabahısı fabrikə gəlib qəbul otağına qalxmış oldum. Məni görənlər katibə xanım təəssüflə bildirdi ki, dünən dediyi kimi, bəlkə müdir müavini bu gün də olmadı. Müavinin olub-olmayacağını dəqiqləşdirmək istəyəndə

katibə bildirdi ki, müavin ola da bilər, olmaya da bilər. Fikir-ləşdim ki, əgər bu erməni müavin dünən mənə qarşı məsuliyyətsiz hərəkət edibsə yəqin ki, katibənin bəlkəsini əksəm belə cücməyi sual altında olacaq. Odur ki, fabrikin Partiya komitəsinin otağını dəqiqləşdirib qəbula getməyə qərarlı oldum. Məni gülərlə otağa dəvət edən Partiya Komitəsi katibi əlləri ilə çal ağ saçlarını tarımlayıb, özünə düzəliş verərək, xoş-beşdən sonra nə üçün gəldiyimin səbəbini soruşdu. Üzündən nur tökülən orta boylu partiya katibinə olanları danışmalı oldum. Məni diqqətlə dinləyən katib, məbuslarla iş münasibətimə yüksək qiymətləndirib, az qala məni qəhrəman edirmiş kimi, təhizət işinə nəzarət edəcəyini bildirərək, bir başa fabrikin müdiri ilə əlaqə saxlamalı oldu. Müdirdən aldığı təlimata əsasən, təcili satış rəisini çağırıb günü sabahdan bu işin çözülməsini tələb etdi. Satış rəisini yola salan katib mənə astaca bildirdi ki, Babacanyan özündən razı, bəzən adamına baxmış saymamazlığa önəm verən bir insandır və mən çox təəssüf edirəm ki, Qafqazlı olaraq o sənə laqeyd yanaşıb. Satış şöbəsində məni gözləyən rəis bildirdi ki, sizin poçt vasitəsi ilə göndərdiyiniz müqavilənin protokoluna bizim tərəfimizdən indiyə qədər nə möhür vurulub, nə də imza atılıb. Elə o səbəbdən də, təhizət işi aparılmayıb. Bir də ki, protokola ancaq müdir müavinini imza atdıqdan sonra, dəftərxanada möhürlənəcək. Məsələnin sabaha qaldığını bildikdən sonra, yenidən hər ehtimala rəğmən qəbula yazılıb fabriki tərk etmiş oldum. Səhəri günü qəbul otağına qədəm qoyarkən, katibə müdir müavinini Babacanyanın otaqda məni gözlədiyini bildirib, mənə otağın qapısını açmış oldu. Otağa daxil olub salamladıqdan sonra, yekə burnundakı gözlüyü ilə sənədləri eşələyən müavin başı-

nı nəhayət ki, qaldırıb oturmağa yer göstərdi. Məni diqqətlə süzən Babacanyan, üzünü büzüşdürmüş halda dedi:

-Məgər o kaloniyada bir rus yox idi ki, sizi bura göndəriblər? Bu nə hərəkətdir etmisiniz? Partiya Komitəsinin katibi, nə vaxtdan təhcizat işinə rəhbərlik edir? Təhcizat və Satış mənim səlahiyyətimdədir? Ayağa qalxıb rəsmi olaraq ona bildirdim ki, birinci mən kommunistəm, ikincisi əgər təhcizat və satış sizin səlahiyyətinizdədirsə, niyə müqavilə bağladığınız kaloniyanın rəsmi nümayəndəsini qəbul etməkdə məsuliyyətsizliyə yol verirsiniz? !Bu dəm erməni müavin elə partladı ki, gəl görəsən. Gözləməyi xoşlamırsan? Heç bilirsən buraya müəssisələrdən nə qədər nümayəndə gəlir. Bir həftə, on gün də gözləyənlər olur. Erməni müavinin partlamasına rəğmən sakitcə və istehzal olaraq bildirdim ki, başa düşürəm, sizi ! Ona görə də siz, o boyda kaloniyadan rus nümayəndə axtarırsınız? !Yadınızda saxlayın ki, biz sovet xalqıyıq. Millətlər arasında ayrışkıllıq salmaq bizlərə, kommunistlərə layiq deyil. Mən baxıram ki, siz düzgün hərəkət etmirsiniz. Siz. . . danışığımı yarımçıq kəsən erməni müavin birdən müqaviləni mənə uzadıb, burdakı protokola mən qol çəkməliyəm, katib yox!-deyə qışqırılmış oldu. Dözməyib, tələb etdim ki, verin protokolu mənə aparıb müdirə imza atdırıb, dəftərxanada möhür vurduracam! Sərf edirmi sizə? Mənimlə döyüşməyin mənasız olduğunu anlayın və ciddiləşdiyimi müəyyən edən erməni müavin protokola imza atıb, katibəni çağırırdıraraq dəftərxanada möhür vurulmasını hirsli olaraq tələb etdi. Bu erməni məsuliyyətsizlə daha danışmağa ehtiyac duymadığımdan, otağı tərk etmək istəyirdim ki, Babacanyan hökküldədi:

-siz azərbaycanlılar daha bizim boqazımızdasınız və xahiş edirəm ki, bir daha bura gəlməyəsiz!Mallarınız vaxtılı-

vaxtında göndəriləcək. Ayağımla öz-özünə cırıltı ilə bağlanan qapını saxlayıb bildirdim ki, təhcizat işi vaxtında yerinə yetirilməsə, mən istənilən vaxt gözlənilməz qonaq kimi qapınızı kəsdirəcəm! Əgər işlər qaydasında olsa, mən sizin xirtdəyinizdə nələrin qaldığını bildiyimdən, şübhəsis ki, gəlməyəcəm. Moskvada bir-iki gün dincəldikdən sonra, "Kosmos" mehmanxanasından satış rəisinə zəng edib malların göndərildiyini dəqiqləşdirdikdən sonra, doğma şəhərimə yollanmış oldum. O vaxtdan etibarən, düymələrin təchizatı qaydasına düşmüş oldu.

Koloniyada işlədiyim dövrlərdə partiya təhsili alarkən, müxtəlif vəzifə sahibi olub partiya təhsili alanlar içərisində koloniya işçisi olduğumdan "qəhrəman" olaraq hörmətə sahib idim. İlk əvvəllər mənim "bazardan" gəlib tənsil almağımı qəbul edən həmkarlarım, sonradan haradan gəldiyimi bildiklərindən mənə maraqlı bir insan kimi baxaraq, mənimlə çox yaxşı münasibət qururdular. Hətta, müəllimlərimiz belə mənə "xüsusi" yerdə işlədiyimə görə diqqət yetirərək, hörmətlə yanaşmalı olurdular. Ən çox münasibətdə olduğum isə, Şəhər İcraiyyə Hakimiyyətinin müavini Svetlana xanım idi. Bu xanım olduqca ciddi və sərt baxışların sahibi olmaqla bərabər, həm də bu zahiri görünüşə yaraşlıq verən ilahi gözəlliyin nümayəndəsi ydi. Mənim koloniyada işləməyim və ciddi görkəməm onda mənə qarşı dostluq hissləri yaratmışdı. Bir insan olaraq onunla dost olmağım əlbəttə ki, mənim üçün xoş ovqat yaradırdı. Partiya təhsilimi başa vurduqdan sonra, obyektiv səbəblər ucubatından koloniyadan öz xoşumla getməyi qərarlaşdırmışdım. Şəhərdə özümə münasib iş tapıb, koloniyadakı işimdən uzaqlaşmaq istəyirdim. Elə bir şanslı iş əldə etmədiyimdən, Şəhər İcra müavini Svetlana xanımla görüşməyi vacib bil-

dim. Məni çox mehriban qarşılayan Svetlana xanım, xahişimi bildikdən sonra onun rəhbərliyi altında çalışan bir şəxsi çağırır, məni Birləşmiş Park və Mədəniyyət idarəsinə müdir müavini götürməsinə tələb etmiş oldu. Ayrılkən mənə gələcək işimdə uğurlar diləyib, Vadim İvanoviçdən mənə qarşı münasibətdə qayğıkeş olmağı da tələb etdi. Vadim İvanoviç elə öz kabinetində mənim ruhuma oxşamayan ifadələr işlədib, əmək kitabçamdakı oyuz yeddinci maddəyə irad etsə də, son anda fikrindən vaz keçmiş oldu.

Müdir müavini işlədiyim Park və Mədəniyyət idarəsində Rus, Ukrayna, Belarus, Siqan millətlərinin nümayəndələri ilə bərabər, Muradyan familiarı olub erməni qadınlarına oxşarlığı olmayan mühasib-kassir işləyən orta boylu, qaraşın və gülərlüz Alla adlı xanım da çalışır. Mənim iş otağımın böyründə çalışan Alla ilə, həmsöhbət olmaq fikrim yarandığından qapımı həməşə açıq saxlayırdım. Alla hər dəfə işlədiyi otaqdan girib-çıxanda, mən baxışlarımla onu müşaiyyət edirdim. Alla bu baxışların təsiri nəticəsində, bir gün mənə müraciət edərək soruşdu. Sizi yəqin mənim familiarım çox maraqlandırır və baxışlarınızın sorğusundan mən bunu hiss edirəm. Allanın belə dəqiqliklə huşyar olması məndən ona qarşı müsbət rəy yaratdığından, gülərək başımın işarəsi ilə, onun sorğusunu təsdiqləmiş oldum. Alla milliyətcə rus olduğunu desə də, mən buna inanmayaraq dedim:

-Alla xanım, zahiri görkəminizə nəzər salsaq, sizin rusa oxşamadığınızı aydınca görmək olar! Alla gülümsəyərək zarafla buyurdu ki, ola bilər zahiri görkəmindən rusa oxşamayım, ancaq ata üzü görmədiyimdən, gərək bu sualın cavabını anamdan öyrənəm. Mən də təbəssümlənib Allaya, -bəlkə fami-

liyanıza rəğmən erməni millətinin nümayəndəsisiniz?! Alla, bu sualımdan sonra xeyli gülüb, dedi:

-allah eləməsin ki, mən erməni olum!Mənim erməni fəmiliamın sahibi ərim Arsendir. Mən cavan vaxtı alkoqol içkilərdən başı ayılmayan cavan oğlanlarımızın məqsədsiz və mənasız ömür sürdüklərini və bu cavanlarla ailə qurmuş rəfiqələrimin necə əziyyət çəkdiklərini gördüyümdən, o zamanlar "cigit" kimi tanınan Qafqaz cavanlarına meyilli idim. Bax o vaxt özünü məhəbbət aşiqi, əsil ev adamı kimi aparan Arsenlə tanış olub ailə qurmalı oldum. Əsgərliyini təzə başa vurub, yataqxanada yaşayaraq sürücülük edən Arsen, anamla mənim həyatımıza daxil olub demək olar ki, bütün arzularımı puç etmiş oldu. Arsenin içkiyə olan meyilliyini sonralar başa düşdüm. Düzdür içəndə bizim rus cavanları kimi, harda gəldi yıxılıb yatmır, ancaq vəhşiləşir. Uşaqları, mənə, hətta onu evimizə qeydiyyata salan anamı təpik-yumruğa salır. Mən indi bilirəm ki, Qafqazlıların "cigit" olması ailədə törətdiyi vəhşiliklə bağlıdır. Düzü Allanın bu sözü mənə toxunmuş oldu. Mən Allanı başa saldım ki, Qafqazda xeyli millətlər yaşayır və sənəin vəhşi adlandırdığın erməni Arsen bütün Qafqazlıları təmsil etmir. Arsenin ailədəki "cikitliyi" onun fərdi xarakteridir və ailəindən, yaşadığı cəmiyyətdən aldığı tərbiyə ilə bağlıdır. Bir də ki, milliyətindən asılı olmayaraq hər bir fərd öz insanlığı ilə tanınmış olur. Görünür sənəin bəxtinə belə bir insan çıxıb. Mən erməni ər Arsenin hansı səbəblərdən vəhşiləşdiyini soruşduğda, eşitdiklərim mənəi heyretə salmış oldu. Alla danışdı ki, döyülməyim ən çox bazara gedib alver edəndə sonra olur. Bazarda alver edəndə, əliaçıq Azərbaycanlı alverçilər çox hallarda, çəkini bizim Rus kartofel satanlarında olduğu kimi az deyil, çox göstərirlər, hətta çəki düz olanda belə əlindəki meyvə-

ni çəkiyə qoyub, gülərək aldıqlarımızı zənbilimizə tökürlər. Mən evə gələndə Arsen aldıqlarımı əl tərəzisi ilə yoxlayıb, çox çəkili olan meyvələrə görə mənim baş-gözümü qaraldırdı. Mən Allaya deyəndə ki, döyülməyini istəmirsən, qoy özü gedib alver etsin. Alla gülərək bildirdi ki, nədəndirsə bilmirəm o sizin milləti sevmədiyindən nəinki bazara getmir, üstəlik eşidib ki, siz Azərbaycanlı olaraq burada işləyirsiniz, mənə sizinlə təmasda olmağı qadağan edib. Mənə hər zaman deyir ki, Azərbaycanlılar bazarı zəbt ediblər, indi də keçiblər yuxarı vəzifələri zəbt etməyə. Düzü mənə görə Allanın yaşam həyatı elə də ürəkaçan olmadığından, təklif etdim ki, boşanıb bu vəhşiliyə birdəfəlik son qoysun. Alla yenə də həmişəki kimi gülüm-səyərək, dedi :

-Arsəndən boşansam guya kimə ərə getmiş olacam?! İçki aludəçisi olan, alkoqolun təsirindən küçələrdə yıxılıb yatan, yağışlı vaxtlarda əyni-başı palçıq olan Rus kişilərimizəmi ərə gedəcəm. Yenə Arsen içib vəhşilik etsədə, küçələrdə yıxılıb yatmır, qazancını tamamən içkiyə vermir, uşaqlarına baxmağı bacarır. Bir də ki, mən daha yaşamımı allahın qisməti kimi qəbul etmişəm. Bazara gedəndə, çəkinin düz olması üçün meyvələrin artığını elə yoldaca yeyirəm, döyülməyə də demək olar ki, öyrəşmişəm. Bu vaxtdan etibarən çalışırdım ki, Alla ilə olduqca az təmasda olum. Fikirləşirdim ki, bu erməni qısqancın daxili yəqin ki, narahatdır və mənə görə Allanın döyülməsini əsla istəməzdim.

İşlədiyim idarədə tez-tez müxtəlif yubileylər və digər bayram əhval-ruhiyyəli yığıncaqlar keçirilirdi. Belə bayramların birində Alla ilə yanaşı Arseni görmüş oldum. Çalışırdım ki, Alla və Arsenlə təmasda olmayım. Birdən mənə yaxınlaşan erməni Arsen əl tutub mənimlə görüşmüş oldu. Biz müəyyən

qədər həmsöhbət olduq. Arsen haqqında xeyli məlumatlı olduğumdan mən ona reaksiya vermək istəməsəm də, o danışdı. Guya ilk dəfədir ki, Azərbaycanlı vəzifəli görür və dediyinə görə gözünü Rusiyada açandan Azərbaycanlıların ancaq bazarda alver etdiklərini görüb. Mən Arsenin danışığına fikir verməsəm də, süni təbəssüm göstərərək onu yola verirdim. Elə bu anda, mənə yaxınlaşan Alla məni rəqsə dəvət etmiş oldu. Çaxır və Şampan təsirindən üzü lalə kimi od tutub yanan, qara kirpiklər içərisində parıltı verən çəhrayı gözlərin meyxoxluğu diqqətimdən yayınmadı. Məni öz yaxını kimi tir-tir əsən bədəninə sıxan, isti əlləri ilə bədənimə istilik gətirən Allanın sərrast baxışlarından yayınıb, üzü tüklü olan, hikgəsindən əsən əllərini didişdirən erməni Arsenin vəhşi baxışlarını görüb, biçarə Allanın döyüləcəyindən ehtiyat edərək onu, rəqs edərək Arsenə təqdim etmiş oldum. Allanın mənə dönük və qəmgin baxışını görüb, yığıncağı tərک etmiş oldum. Evə qayıdandan sonra, bütün gecəni yatmayıb biçarə Allanın döyüləcəyini xəyalımda dolandırdım. Səhəri oyanan kimi, iş gedib döyülməkdən gözlərinin altı qaralmış Allanı, idarənin həyətidəki oturacaqda görüb təəssüfləndim. Allanın danışığından məlum oldu ki, onun mənimlə rəqsi Arseni özündən bərk çıxartdığından döyülməsinə səbəb olmuşdu. Alla xanım, eyni zamanda mənə xəbərdarlıq edərək bildirdi ki, Arsen sənə qarşı məkirlidir və istənilən vaxt ondan pislik gözləmək olar. Əlbəttə mən erməni Arsenin qısqançlıqla bərabər, bizim millətə qarşı milli şovinist olduğunu dərk etmişdim və bu barədə Allaya nə isə deyib özümü Arsenin səviyyəsinə gətirmək istəməirdim. Məni maraqlandıran sadəcə Allanın bilə-bilə ki, əri qısqanc və şovinistdir məni rəqsə dəvət etməsi idi. Məni maraqlandıran bu suala, Allanın öz milli psixologiyasına uyğun

olaraq cavab verməsi mənim daxili həyəcanıma son qoymuş oldu. Alla bildirirdi ki, o içkili olanda deyib-gülmək, rəqs etmək, şənlənmək istəyir. Həmin anlarda onun düşüncəsində nə döyülmək, nə də söyülmək yer tapmır. O həmin anda Allahın ona bəxş etdiyi xoşbəxtliyi yaşamaq istəyir. Bilirsən, əzizim mən azad bir insan olaraq bütöv bir ayı, ili həmin anın xoşbəxtliyinə qurban verməyi sevənlərdənəm. Bax biz rus qadınlarının bədbəxtçiliyi də ondan ibarətdir ki, azad bir insan olaraq ani xoşbəxtçiliyimizi hər bir maraqlardan üstün tutmuş oluruq. Artıq mən bir neçə il idi ki, Rusiyada yaşayırdım və Rus qadınlarına xas olan hisslərə qapılmaq və ani xoşbəxtlikliyi yaşamaq hisslərini çoxdan başa düşmüşdüm. Odur ki, mənə tanış olan bu hisslərin saf ailəçiliklə bir yerə sığmadığını bildiyimdən, vətənimin adət-ənənəsinə və ailəçiliyin müqəddəsliyinə olan inamım, ilk əvvəllər subay olaraq yaşadığım Rusiyadan vətənimə dönüb, millətimin qızı ilə ailə qurmağıma səbəb olmuşdu. Erməni Muradyanın ailə qurduğu Alla məni rəqsə dəvət edib, ani xoşbəxtlik nəminə hisslərə qapılındaq, ona maraqlı deyildi ki, o və mən ailə sahibiyik.

Bir neçə gün keçmişdi ki, bizim işimizə birbaşa rəhbərlik edən Vadim İvanoviç vacib bir məsələ üçün məni qəbuluna dəvət etmiş oldu. Vadim İvanoviç, ciddi görkəm alaraq mənə əyan etdi ki, bəs sənin əmək kitabçana “təsadüfən” baxmışam və mənə məlum olub ki, sən Azərbaycanda bir idarədə çalışarkən səni otuz yeddinci maddə ilə işdən qovublar. Sənə hörmətli müavinimiz Svetlana xanım zəmanətli olduğundan, onunla məsləhətləşmədən sənin bu işdən öz xahişinlə azad olunmağını xahiş edərdim. İstəyərdim özün ərizə yazıb işdən azad olunasan, məndə sənin Svetlana xanımın yanında xəcələtli olmağını istəmədiyimdən və sənə hörmət olaraq məsələni

böyütməzdim. Vadim İvanoviçin bir kadr mütəxəssisi kimi, Rusiya Federasiyası əmək məcəlləsini bilməsinə şübhə etmədiyimi bildirib, qeyd etdim ki, Azərbaycan Respublikasının əmək məcəlləsində otuz yeddinci maddə, işdən öz xahişi ilə azad olunmağı nəzərdə tutursa, Rusiya Federasiyasının əmək məcəlləsi otuz yeddinci maddəni işdən qovulma kimi nəzərdə tutur, otuz birinci maddə isə, öz xahişi ilə işdən azad olunmağı nəzərə alır. İstədiyiniz halda, hara müraciət etmiş olsanız, mənim dediklərim qanunauyğun olacaqdır. Vadim İvanoviçin rəng alıb, rəng verməsi gözümdən yayınmamışdı. Yenə də özünü sındırmayaraq mənə sübut etmək istəyirdi ki, biz Sovet Dövləti olduğumuzdan bütün respublikalar Moskvaya tabedir və Azərbaycan respublikası da daxil olmaqla heç bir Respublika vahid məcəllə sistemini dəyişdirə bilməz. Siz özünüzdü müdafiə etmək üçün yalanlar uydurursunuz. Ayağa qalxıb ondan xahiş etdim ki, danışığına fikir versin və kimin yalan danışacağını əmək qanunlarını dəqiqləşdirməklə müəyyən etsin. Vadim İvanoviç vəziyyətdən çıxmaq üçün mənə irad tutmağa başladı. Guya mən burada işlədiyim zaman kiməsə demişəm ki, tezliklə Vadimin yerinə məni təyin edəcəklər. Xeyli güldüm. Vadim İvanoviçdən xahiş etdim ki, kimdən eşitmişən ki, mən belə bir söz demişəm, çağırın sübut üçün buyurub gəlsin. Vadim İvanoviçin tutulduğunu görüb bildirdim ki, məni sizin vəzifəniz maraqlandırmır. Əgər mənim şəhərdə evim olsaydı yaxud hazırda işlədiyim idarədə mənzil almaq şansımı görsəydim bəlkə də mən bu fikirə düşmüş olardım. Hal-hazırda mən özümə yeni iş axtarıram ki, həmin iş yerində mənzil növbəsində dayanıb, ev ala bilim. Mənim bu sözlərimi eşidən Vadim İvanoviçin rəngi özünə gəlmiş oldu və mənə köməklik etmək arzusunu da bildirməyi unutmadı. Otağı tərək edəndə mə-

ni güləruzlə yola salan Vadim İvanoviç əmək kitabçasında olan şübhələrinə bir daha qayıtmayacağını mənə xoşniyyətlə əyan etdi. Sabahısı işə gedib Allanın qapı ağzında mənə qəmgin olaraq gözlədiyini görüb, kefsizliyinin səbəbini soruşdum. Alla gözü nəmli olaraq mənim, nə səbəbdən işdən gedəcəyimi soruşdu. Allanın bu sualı mənə xeyli təəccübləndirdi. Mən ondan belə bir informasiyanı kimdən aldığını soruşdum. Alla bildirdi ki, əri Arsen bu barədə danışaraq, düşmən üzərində qələbəsini qeyd etmişlər kimi sevincini mənə bildirib. Guya Vadimə olan xahişinə əsasən sənin işdən azad olunmağın nəzərə alınıb. Xeyli fikirə gedib erməni məkrinin hər yerdə özünü göstərdiyinin yenidən şahidi oldum. Alladan sordum: əgər Vadim İvanoviçə lazım gələrsə, kimlər mənim əleyhimə çıxış edə bilər. Alla, heç düşünmədən içki aludəçisi olub Arsenlə dostluq edən və buradakı münasibətlərim barədə Arsenə “donos” edən, təhlükəsizlik texnikası üzrə mühəndis olub, elə təhlükəsizlik texnikası qaydalarını özü də pozan Muxinin adını çəkmiş oldu. Təsadüfi olaraq əvvəllər Muxini və erməni Arseni Şəhər İcra hakimiyyəti qarşısında görsəm də, əhəmiyyət verməmişdim. Allanın mənə verdiyi məlumat mənim nəzərimcə təsdiqini tapmış olurdu. Deməli, Vadim İvanoviç mənim onun yerinə göz dikməyimi, Muxinə istinad edərək uydurmuşdu. Çünki, içkidən başı ayılmayan Muxin mənə tərifləyərək, Vadimin yerinə məsləhət görürdü. Alla həm də mənə aqah edirdi ki, Muxin və Arsen yeri gəlsə sənə çirkab da yaxa bilərlər. Mən Allanı məlum etdim ki, heç kim mənə çirkab yaxa bilməz və mən istəməsəm, işdən də heç bir vəchlə azad edə bilməzlər. Sadəcə olaraq, mənim koloniyadan aldığım ev, koloniyanın balansındadır və şəhərdə işlədiyim üçün evi dəyişdirib, yaxud satın yeni ev almağım mümkün deyil. Hər gün on

səkkiz kilometr yol qət edib səhərə işə gəlmək isə, çətinlik yaradır və qış fəslə zamanı işə gedib-gəlmək dözülməzdir. Odur ki, Arsenin yaxud Vadimin məni işdən çıxarması həqiqətə əsaslanmır. Mən, mənzil veriləcək yeni iş yeri tapıb işdən azad olunacam. Alla, yaşlı gözlərini silərək bildirdi ki, sən çox yaxşı insan olmaqla bərabər, tələbkər bir rəhbərsən. Bu idarədə tələbkər, işini bilib özünə hörmət qoyan insanlara heç də yaxşı baxmırlar. Burada bir idarə işçisi tapmazsan ki, səni hörmətlə qəbul etsin. Üzünə xoş baxıb, arxanca elə baxırlar ki, sanki səni həmişəlik yola salırlar. Mən Allanın dediklərini elə ilk günlərdən kəşf etmişdim. İş vaxtı qaçıb bazarlıq edənlər, nahara gedib saatlarla gözə görsənməyənlər, kolluqda araq butulkasını gizlədib, nahar vaxtı meyxoşlanıb otluqda mürgü vuranlar, bir şöbəyə yığılıb babal yuyanlar mənim tələbkərliyimi görəndə əlbəttə ki, məni sevməyəcəkdilər. Günlərin birində mənzil almaq fikrimi bilən Vadim İvanoviç hərbi hissənin birində mənzil almaq şansını mənə bildirib, iki idarənin razılığına əsasən, göndərişlə işimi dəyişmiş oldu. Hərbi hissədə qərargah rəisinin mənə vəd etdiyi kommunal tikinti hissənin rəisi vəzifəsi “yalan” çıxdığından, mənə başqa bir fəhlə işi təklif olunduğu üçün razılaşmayıb bir dostumun təklifi ilə, tikinti idarəsində mühəndis olaraq fəaliyyətə başlamış oldum. Sonradan qarşılaşdığım Qərargah rəisi, sözarası bildirdi ki, Vadim sənə işdən çıxmağını tezləşdirmək üçün məndən ştatda “vakansiya olmayan vəzifəni” xahiş etmişdi.

Yeni işlədiyim tikinti zavodunda demək olar ki, yeganə Qafqazlı mən idim. Təhcizat sahəsinin mühəndisi olduğumdan tez-tez iş məzuniyyətinə getməli olurdum. Günlərin birində neft məhsullarının təminatı ilə əlaqədar qonşu vilayətə məzuniyyətə getmişdim. Mən məzuniyyətdə olduğum müddətdə

iki sexin taxta qırıntılarını (struçki) estakadaya tükən rezin tärkibli hərəket lentası (transportnaya lenta)qırıldığından, sexlərdə işlər dayanmış və rezin lentanı təmir etmək üçün təcili yapışqan lazım olmuşdu. Təhizat işçiləri texniki kömək üçün, müxtəlif idarələrə müraciət etsələr də, aldıkları yapışqan keyfiyyətsiz olduğundan rezin lentanı təmir olunması müşgülə çevrilmişdi. Mexaniklərin səyi ilə standartı uyğun olacaq yapışqan ayaqqabı fabrikində müəyyən edilmişdi. Zavod müdirinin işə qarışması nəticəsində təhizat üzrə müdir müavini yapışqan üçün ayaqqabı fabrikinə göndərilə də, yapışqanın əsas xammal olduğunu və azlığını vurğulayıb, texniki kömək göstərməmişdilər. Əlacsız qalan sex rəisləri işin dayanmasının qarşısını almaq üçün canlı işçi qüvvəsindən istifadə etmişdilər. Burasını deyim ki, əvvəllər Bakıda işlədiyim müəssisə də belə hərəket edən rezin lentalar görmüşdüm. Qırıldığı zaman, çilingərin ehtiyat üçün rezin lentanın eni qədər kəsib düzəltdiyi qalınlığı iki millimetr olan dəmir listləri lentanın hər iki tərəfinə bərkidib, diametri altı millimetr olan oxla birləşdirdiklərini müşahidə etmişdim. Məzuniyyətdən qayıtdıqdan sonra, mexaniklərə vaxtilə müşahidə etdiyim variantı söyləsəm də, mənim fikirlərimdən vaz keçmişdilər. Üstəlik mənim onlara ağıl verməyim acıqlarına gəlmiş və təhizatçı olaraq yapışqan tapmağımdan üzülüşmək üçün bəhanələr gətirməyimi müdirə bildirmişdilər. Müdir mənə bir söz deməsə də, mexaniklər yapışqanın tapmağımı təkid etmişdilər və nədənsə müdirimiz mexaniklərin tələblərini ön plana çəkmişdi. Mənim müdir müavini Maslovla yaxşı münasibətim olduğundan o mənə kənara çəkib ayaqqabı fabrikində Qafqazlılara oxşayan bir nəfərin müdir müavini işlədiyini və şəxsən onun təkidi ilə yapışqan verilmədiyini danışmış oldu. Tikinti müəssisəsi olaraq

ayaqqabı fabrikinə heç vaxt müraciət etmədiyimdən, belə bir Qafqazlıyı tanımadığımı Maslova söylədim. Maslovla az-çox zarafatımız olduğundan mənə dedi ki, fabrikdə işləyən müavinin burnu elə sənin kimi yekədir və sənə də oxşarlığı var, bəlkə də həmyerlidir. Siz Qafqazlılar bir birinizə kömək, arxa ola bilərsiniz. Mən əsgərlikdə xidmət edərkən, davada Qafqazlıların necə birlikdə olduqlarının şahidi olmuşam. Sən bir ayaqqabı fabrikinə dəy, bəlkə işimizin xeyrinə bir əlac edə bildin. Ayaqqabı fabrikinin ünvanına texniki kömək məqsədi ilə müraciət yazıb təcili oraya getmiş oldum. İkinci mərtəbəyə qalxıb təchizat üzrə müdir müavinini Nersesyan familiyasını görəndən kimi duruxdum və güman etdim ki, yapışqan məsələsi düzəlməyəcək, hətta özümü pis vəziyyətə salmamaq üçün geri qayıtmaq fikirim də oldu. Daxilən özümə yaranmış olan inamım, geri qayıtmaq fikrimə qalib gəlmiş oldu. Qapını döyüb cavab gözləmədən içəri-otağa daxil oldum. Məni görəndən Nersesyan ayağa qalxıb salamladıqdan sonra yazdığım texniki kömək müraciətini oxuyub bildirdi ki, sizdən müdir müavinini gəlmişdi ona yapışqan vermədim, bəs belə olan halda siz nə üçün gəlmisiniz?! Bildirdim ki, iş məzuniyyətində olduğumdan bu barədə məlumatım yoxdur. Yazdığım müraciəti özümə qaytarıb üzrxahlıq etdi ki, məsələni həll edə bilməyəcək. Düzü onun bu cavabı nəinki, məni qane etmədi, üstəlik məni pərt etmiş oldu. Nersesyana bildirməli oldum ki, sən erməni mən isə Azərbaycanlıyam. Hər ikimiz öz milli Respublikamızda yox, Rusiya dövlətində yaşayırıq. Sənin yapışqan verməməyin, ümumilikdə Rusiyanın bir idarəsinə ziyan vermiş olacaq. Texniki köməyin əsas vəzifələrindən biri müəssisələrin tam fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratmaqdır. Siz isə belə bir şəraitə əngəllik yaradırsınız. Əgər siz bu yapışqanı verməsəniz belə,

mən bir komunist olaraq sizin partiya təşkilatına müraciət edib, yapışqanı necə olursa olsun alacam. Canına birə düşmüşlər kimi yerində qurdalanmağa başlayan Nersesyanyan:

-İndi mənə söylədiyiniz siyasi oyunu, bazardan öyrənmişsən? -deyə zarafatından qalmaqaldı. Gülərək bildirdim ki, bazarda oturanlar gətirdikləri meyvə-tərəvəzi alın tərzi ilə əkib-becərilib, bazarda sataraq bəhrəsini görməyə çalışır. Bazarda alver edənlər yaltaq, ikiüzlü, fırıldaqçı deyillər və bütün günü əziyyət çəkib, ailələrini dolandırmaq üçün qəpik-quruş qazanırlar. İkinci də, bazarın texniki köməyə nə dəxli var. Konkret olmaq lazımdır, de görüm yapışqanı verirənsən, ya yox? ! Üzünü tər basmış Nersesyanyan müraciətimi götürüb məktuba dərkənar edərək dedi:

- neyniyək Qafqazlıyıq da, gərək yola verəm, yoxsa siyasi oyununla aləmi qatacaqsan bir-birinə. Otağı tərək edərək Nersesyanyana bildirdim ki, mən ermənilərə çox gözəl bələdəm. Zor hərəkət etməsəydiniz, yapışqanı min bir bəhanə ilə verməyəcəydiniz, necə ki, vermək xəyalında deyildiniz. Yapışqanın təminatını görənlər Maslov bütün işçilərin yanında bildirdi ki, o Qafqazlı müavin yapışqanı mənə vermədiyini halda, həmyerlisinə əsirgəməyib. Ədəb xatirinə Maslovu işçilər yanında pərt etməyib, otağında ona bildirdim ki, ayaqqabı fabrikində işləyən müavinin burnu mənim burnumdan qat-qat yekə idi və birdə mənim başım yumru olduğu halda, o müavinin başının arxası düppədüz idi, yəni ki taxtabaş idi. Sən əgər bu fərqiyləri dəqiq müəyyən etsəydiniz görərdiniz ki, o müavin mənim həmyerlim deyil. Maslov isə xeyli güləndən sonra dedi:

-biz ruslar üçün sizin hamınız qararsınız. O incəlikləri ancaq siz ayırd edə bilərsiniz. Bu hadisədən bir müddət keçəndən sonra şöbə işçilərimiz mənə bildirdilər ki, səni bir həmyer-

lin axtarır. Bir neçə dəqiqə keçməmiş otağa daxil olan Nersesyan əzizini görmüşlər kimi, mənimlə elə gülürüz və şirin yaxınlıq etdi ki, daxilən ona olan nifrətim təəccüb etmiş oldu. Buyurun, deyə gözlənilməz “qonağa” müraciət etmiş oldum. Nersesyan mənim gözlədiyim kimi, texniki köməyə yox, qarajı üçün lazım olacaq sementə xahişə gəlmişdi. Əlbəttə, yüz kq. sement vermək mənim üçün çətinlik yaratmayacaqdı deyən, ərizə yazdırıb dərkənar edərək, alacağı sementin dəyərini mühasibatlığın qiymətləndirməsindən və ödəmə qəbzini gətirəcəyi halda mümkün olacağını deyib, onu mühasibatlığa yola saldım. Bir az keçməmiş mənimlə təklidə danışmaq istəyən Nersesyan gülə-gülə bildirdi ki, ona əslində üç yüz kq. sement lazımdır. Sadəcə mənə ərk etdiyindən və mənə xeyir vermək üçün yuz kq. yazdırıb, uç yüz kq. aparmaq istəyir. Mühasibatlığa ödəmək istəmədiyi iki yüz kq. sementin dəyərinin əlli faizini şirinlik kimi mənə verməyə hazır olduğunu bildirmiş oldu. Nersesyanı diqqətlə süzüb bildirdim ki, bura onun düşündüyü kimi bazar deyil, dövlət müəssisəsidir. Əgər üç yüz kq. sement lazımdırsa, mühasibatlığa ödəməklə sementi apara bilərsən. Mənə öz incikliyini bildirən Nersesyan qeyd etdi ki, o vaxt yapışqan alanda mən sənə hörmətlə yanaşib kömək etdiyim halda, sən mənə kömək etmək istəmirsən. Nersesyanın bu danışığına iradəmi bildirib dedimki, yapışqanı necə səndən aldığımı məndən yaxşı bilirsən. Üstəlik bizim müəssisənin çek kitabçası ilə, yapışqanın dəyəri nağdı ödənilmişdi. Siz isə şəxsi istifadəni üçün, alacağınız sementin dəyərini belə ödəmək istəməyib, haram yolla şəxsi mənafeyinizi təmin etmək istəyirsiniz, üstəlik də mənə “şirinlik” adı altında rüşvət vermək arzusundasınız. Mənim sizə olacaq münasibətimin sizin tərəfinizdən necə qiymətləndiriləcəyi, əsla maraqlı deyil. Olmuşları bö-

yüdüb sizi pərt etmək istəməzdim. Odur ki, otağı tərک etməyiniz daha məqsəduyğun ola bilər.

Dediyim kimi, mən tez-tez iş məzuniyyətinə getməli olurdum. Məzuniyyətə əlbəttə öz xoşumla yox, müdiriyyətin tələbi ilə getməli olurdum. Səbəb də o idi ki, iş məzuniyyətinə gedənlər yarıtmaz olduqlarından, yəni ya içərək günlərini keçirib məsələni böyrü üstə qoyurdular, ya da iradə göstərməyərək məsələnin tam həllinə nail ola bilmirdilər. Müdirimiz Maysuk deməli, bu tənbəl içkibazlar üçün, iş məzuniyyətinə getmək sanatoriyaya getmək kimidir. Ancaq sanatoriyaya gedənlər cana gələrək sağlamlaşdığı halda bizim “sanatoriya” gedənlərimiz gözünün altı tuluqlanmış şəkildə gəlmiş olurlar. Hətta həmən bu müdir Maysuk, Partiya yığıncağında iştirak edəndə üzünü zala tutub, iş məzuniyyətinə gedərək əli-boş qayıdanları tənqid etmək üçün deyərdi:

- bax bu cənublu cavan oğlan, rus dilini ruslar kimi bilmədiyi halda, tələblərimizi dəqiq yerinə yetirir, ancaq bizim bu rus dilini bilicisi olan rus işçilərimiz tələblərimizi həll etmirlər bir yana, üstəlik gözlərinin altı qaralmışlar kimi qayıdıb bizim işimizi heçə endirirlər. Nə isə, Sverdlovsk vilayətinin Nijni Tagil şəhərinə sementin təminatını təmin etmək üçün iş məzuniyyətinə getmişdim. Mehmanxanada yerim bronlu olsa da, yer olmadığından mənim bronlu yerimi Lenin ordenli bir yaşlı adama verdiklərindən yersiz qalmışdım. Xeyli yol gəldiyimdən çox yorğun idim və gecə yarısı olduğundan gözümdən yuxu tökülürdü. Administratorun təklifi ilə, kafedə işləyən xanımın boş otağına getməli oldum. Mənzil üç otaqdan ibarət idi və iki otaqda ev sahibinin dediyinə görə kirayəçilər yaşayırdılar. Xanım yorğun olduğumu görüb, üçüncü otağın açarını mənə verərək, işə getməli oldu. Səhərişi yuxudan məni

, "Sarı axçı" (Sarı gəlin) Azərbaycan mahnısını ermənicə zümzümə edən erməni oyatdı. Yerimdən qalxıb erməniyə bildirdim ki, səsinə kəssəyidin yorğunluğumu almış olardım. Erməni səsinə kəsmək əvəzinə başladı ki, ara indi yatmaq vaxtıdır, saat doqquz tamamdır. Lənət kor şeytana, -deyib yerimdən qalxmalı oldum. Söhbət zamanı məlum oldu ki, Kirovakandan gəlmiş Qriqori adlı bu erməni iki aydan çox olar ki, bu evdə kirayəçi olaraq yaşayır. Əslən Kirovakan şəhərindəndir və digər evlərdə qalan erməni həmyerliləri ilə şabaşa, yəni pul qazanmağa gəlirlər. Mən Qriqoridən digər erməni yoldaşlarının harada məskunlaşdığını soruşdum. Qriqori bildirdi ki, hər bir erməni ayrıca evlərdə yaşayırlar. Hərəsinin bir gözaltısı var, elə mənim yaşadığım bu evin sahibəsi də mənə "qulluq" edir. Birdən mənə çönüb dedi:

-ara birdən bilməzsən mənim gözaltıma kəm baxarsan ha? Gülərək ona bildirdim ki, mən vacib iş üçün gəldiyimdən belə məcaralara baş qoşmağa həvəsli deyiləm, bir də ki, Rusiyada yaşamağıma baxmayaraq ailəmə hörmətlə yanaşıram. Mənim cavabım Qriqorini özündən çıxarmış oldu. Ara mən də evliyəm, nə olsun?! Bizim arvadlar elə bil anadangəlmə müqəvvadrlar, dilbilməzdilər, məhəbbətdən xəbərsiz kənizdilər, ərə də pul qazanan eşşək kimi baxırlar. Ancaq bu evin yiyəsi Nina bilirsən nə mataxdır. Elə olur ki, onun mənə verdiyi məhəbbətin dadı hər şeyi mənə unutturur, arvad- uşaq da yaddan çıxır, çox vaxt heç işə də getmirəm. Qriqorinin bu mənasız danışmalarına rəğmən bildirdim ki, elə sənənin bu "məhəbbətinin" nəticəsidir ki, Azərbaycan xalq mahnısı olan "Sarı gəlin"i, erməni dilində "Sarı axçı" kimi zümzümə edirsən. Ara nə danışsən, "Sarı axçı"ni gözümü açandan ermənicə eşitmişəm, Azərbaycan mahnısı ola bilməz. Dedim axçı erməni sözüdür,

ancaq sizin dilinizdə sarı sözü yoxdur axı? Qriqori and –aman eləməyə başladı ki, sari elə erməni sözüdür ki, var. İşimin vacibliyini nəzərə alıb baxdım ki, Nina arvadın ona verdiyi kefdən başını itirib, arvad- uşağı, hətta doğmalarını unudan bu səviyyəsiz erməni “şabaşniki”ilə mübahisə etməyin mənası yoxdur. İşimin dalınca gedib, oradan da Mehmanxana administratoru ilə əlaqə saxlayıb öyrəndim ki, yer boşaldığından Lenin ordenli kişini başqa bir otağa köçürtdüklərindən mən bron olan yerimə qayıda bilərəm və erməni Qriqorini görmədən mehmanxanaya getmiş oldum. İş məzuniyyətimi başa vurub evə qayıtdıqdan sonra, məni muşduluqlayan həyat yoldaşım bildirdi ki, bir həftəyə təzə evə köçəcəyik. İşə çıxıb Həmkarlar təşkilatından ev verilməsini dəqiqləşdirib, həftənin tamamında yeni evə köçmüş olduq. Şəhərin kənarından şəhərin mərkəzinə köçüb, evimizin yaxınlığında yerləşən bağçaya uşaqları düzəltdik. İş elə gətirdi ki, həyat yoldaşım, uşaqlarımın getmiş olduğu bağçaya tərbiyəçi olaraq işə düzəlmiş oldu. Bağçada mənim uşaqlarımdan başqa bir erməni uşağı da, yoldaşımın işlədiyi qrupda tərbiyə alırdı. Bu o vaxtlar idi ki, Azərbaycanlılar Ermənistandan kütləvi şəkildə qovulmağa başlamışdı. Düzün desəm, Rusiyada bu milli münaqişə təbliğ olunmağından biz bu məsələdən demək olar ki, xəbərsiz idik. Tərbiyəçi işləyən həyat yoldaşım isə, milli münaqişə nədir bilməz və milliyətindən asılı olmayaraq hamıya eyni gözlə baxardı. Yoldaşım hər dəfə işdən gələndə, saçları sarı olan uşağın qara gözlərinin gözəlliyindən danışardı və erməni uşağını öz uşaqlarımızdan seçməzdi. Bir gün işdən qayıdan yoldaşım pərişan halda bildirdi ki, erməni uşağın atası müdiriyyətdən xahiş edərək uşağını başqa bir qrupa keçirməyi xahiş edib. Mən yoldaşıma bildirdim ki, burda nə var ki, belə pə-

rişan olmusan? Yoldaşım qeyd etdi ki, mənə uşağın getməyi yox, erməni kişisinin dediyi səbəb qəmgin edib. Yoldaşımın söhbətindən əyan oldu ki, erməni ata öz uşağını, tərbiyəçinin Azərbaycanlı olduğundan ehtiyatlanaraq belə hərəkət etmişdir. Düzdür müdir xanım, erməni valideyinin bu hərəkətini düzgün saymasada erməni ata istədiyinə nail olmuşdu. Mən bağçaya gəlib erməni ata-Serjikle söhbətləşməli oldum. Uzaqdan bizi görən kök rus xanımı tələsik yanımıza gəlib, Serjikin arvadı olduğunu bildirmiş oldu. Elə xanımının yanında Serjike əyan etdim ki, onun milli münafiqəni əsas götürərək belə ağlasığmaz hərəkətlər etməsi, elə öz doğma uşağının tərbiyəsinə zərər vurmaq deməkdir. Serjikin əvəzindən məndən üzr isrtəyən kök Rus xanım, ərinin başadüşülməz hərəkətindən əzab çəkdiyini deyib, ona çəpəki baxaraq uzaqlaşmalı oldu. Mən olanları yoldaşıma danışmış, erməni atanın bu hərəkətinə əhəmiyyət verməyib unutmamasını xahiş etdim. Beş mərtəbəli binada biz yeganə olaraq Qafqazlı ailə idik və demək olar ki, sahə milisindən tutmuş, mənzil kommunal idarəsinin əməkdaşlarına qədər bizi tanıyır və hörmətlə yanaşırdılar. Bircə onu deyim ki, çoxuşaqlı sayıldığımızdan, qanunlara riayət edən rus idarələri kimi, şəhər telefon qovşağı da bizə telefon çəkmişdi. Məhlədə yeganə telefon bizdə olduğundan, demək olar ki, hamı bizə xahişlə gəlib telefonumuzdan istifadə edərdi. Məhləmizin körpələri isə yoldaşımı görən kimi üstünə qaçar, körpələrin anaları isə yoldaşımdan razılıq edərildilər. Yay vaxtı işdən gələndə, mənə evə gətirən xidməti maşını buraxıb, yaşıl otlar içərisini keçərək evə piyada gələr və üstəlik otluqlar arasında baş qaldırmış müxtəlif güllərdən çələng edib mənə qarşılayan uşaqlarıma verərdim. Beləcə günlərin birində maşını bir az aşağıda buraxıb, həyat evlərinin arasından keçərək yaşıl ot-

luq yoluna çıxmaq arzusunda oldum. Həyət evlərinin birində lalə gülü görüb, bir neçəsini qıraraq uşaqlara yeni gül aparmaq istədim. Qotazlı lalə gülləri əlimdə, evimə çatmağa bir az qalmış yanımda saxlayan villis maşınından çıxan milislər, maşına oturub milis şöbəsinə getməyimi təkid etdilər. Əlbəttə, mən səbəbini soruşanda, əlimdəki güllərə üzünü tutan milis, mənə işarə etdi ki, əlimdəki bilmirsən nədir? Mən key kimi onlara baxanda və deyəndə ki, bu lalə gülüdür və uşaqlarıma aparıram. Milislər mənə təəccüblə baxıb daha heç bir sorğu etməyərək, məni şöbəyə aparmış oldular. Maşından düşəndə əlimdəki güllərə təəccüblə baxan bizim sahə milisimiz mənə yaxınlaşdı:

- bu nə deməkdir, nə olub? -deyə soruşanda mən olmuşları sahə milis rəisimiz Aleksandra danışmış oldum. Bir azdan milis şöbəsinin rəisi podpolkovnik rütbəli şəxs bütün olanları Aleksandrın öyrənib, bizi şöbənin otağında qoyaraq digər otağa keçmiş oldular. Yarım saat keçməmiş otağa daxil olan sahə milis işçimizlə bərabər, şöbə rəisi məni sorğu suala tutdu.

- Bu gülləri haradan yığmısan, nə üçün yığmısan və bu güllərin adı nədir? -deyə soruşmuş oldu. Gözümü yummadan dedim ki, Həyət evindən yığmışam və yığdığım bu güllər lalə (tyulpan)gülüdür. Milislərdən bir gülüşmə qopdu ki, özümün də onlara qoşularaq güldüyümü və nədən güldüyümü ayırd edə bilmədim. Podpolkovnik milis bildirdi ki, yaxşı ki, sən belə güllərdən xəbərin yoxdur və olmasa yaxşıdır. Sizin sahə milisiniz mayor Aleksandr sizin haqqınızda o qədər gözəl danışmış ki, sizə verəcəyim sual qalmayıb. Bir azdan məni maşına dəvət edən Aleksandr, yolda mənimlə xeyli söhbət etmiş oldu. Son anda sualı belə oldu:

-bu erməni Serjiclə münasibətin necədir? Düzü, bu sualdan mən çaşbaş qaldım və bildirdim ki, Serjikin bu məsələylə nə əlaqəsi var? Təəccübümü görən Aleksandar bir əlini çiyinəmə qoyub, ikinci bir sual da vermiş oldu:

-Sən Azərbaycanlısan və bir insan olaraq mən səni düzgün əhvalı olmağına bələdəm, bilmək istəyirəm görəm bu Erməni-Azərbaycan münaqişəsi haqqında nə deyə bilərsən? Mən şokdaydım, əlbəttə ki, qərribə suallara gör!Aleksandra bildirdimki, Ermənilər indi bildiyim qədər Azərbaycanlıları yaşadıkları ata-baba torpağından qovublar. Bu münaqişələr əvəllər də olub. Açığını desəm ermənilərin bu günə qədər nə istədiklərini mən anlamıram. Biz böyük bir Sovet dövlətiyik. Bu dövlətdə minlərlə müxtəlif millətlər yaşayırlar. Əgər, bütün bu millətlər arasında konfliktlər yaransa, bu ölkə bu konfliktlərə tab gətirə bilərmi? Əslində mən, bu münaqişələrin əsil səbəbini bildirdim və bildiklərimi təfsilətlə danışsaydım, bu qərrib ölkədəki yaşamımı pis hala sala bilərdim. Bir də ki, şəraitə yetişməmiş olan mövzuya toxunmaq, mənə və ailəmə baha başa gələrdi. Odur ki, münaqişənin əsil səbəkarı ermənilərin olduğunu Aleksandra deyəndə, mənəmlə haradasa razılaşıb sonra dedi ki, əlindəki gətirdiyin gül deyildi, bizim dilimizdə sən dediysin gülə narkotik tərkibli olduğundan mak deyillər. Bizdə olan məlumata görə, həmin həyət evində narkotik asılılığı olanlar makdan əkib istifadə edirlər. Sən gülləri qıranda, Serjik Balasanyan həmin evdəki telefon vasitəsi ilə millis idarəsinə zəng edib və sənəin şöbəyə gətirilməyinə səbəb olub. İndi anladınmı mən niyə sənə dolaşıq, çaşdırıcı suallar verirdim. Mən Aleksandra irad edib deyəndə ki, məgər sən mənə tanıyırsan belə çaşdırıcı suallar verirsən? Üzü təbəssümlənən Aleksandr bildirdi ki, Ruslarda belə bir məsələ var: -inan, ancaq yoxla!(do-

veryay, no proveryay!) Həm də axı, sən bilməlisən ki, mən millis işçisiyəm. Ayrılıanda mənə dedi ki, bu erməni Serjik Balasanyan bizim üçün müəmma olsa da, gec-tez müəmmasına son qoyulacaq. Səndən də xahişim budur ki, bizim söhbətlərimiz boğazdan yuxarı qalxmayacaq və sənin Serjikdən uzaq olmağın daha məqsədəuyğundur. Mayor Aleksandra təşəkkür edib ondan ayrılmış oldum. Burasını deyim ki, Aleksandrın həyat yoldaşı lyudmila xanım bizim idarəmizdə maliyyəçi olaraq işləyirdi. Həmişə mənə zarafatla, kağız-qələminin çatışmadığını deyərək, şöbəmizin anbarından mənim icazəmlə istədiyini əldə edə bilirdi. Dörd yaşında oğlu isə, yoldaşımın işlədiyini bağçada tərbiyə alırdı. Evini təmir edəndə taxta məsələsini həll etmişdim. Özü ilə də ara-sıra görüşüb müxtəlif söhbətlərə rəvac verirdik. Bilirdim ki, bir insan olaraq yüksək keyfiyyətə malikdir. Sejikin mənə qarşı olan bədxahlığı, onun mənim tərəfimdən öyrənilməsinə şərait yaratmış oldu. Qısa müddət ərzində öyrəndim ki, Serj Balasanyan Ermənistanın Qafan şəhərindən mənim yaşadığım şəhərə əsgər olaraq hərbi xidmətə gəlmiş, xidmətini başa vurub yerli Rus qızı Rita ilə ailə quraaraq, yataqxanadan birbaşa onun evinə köç etmişdi. Hal-hazırda isə, ət kombinatında sürücü-yükləyici (avtopoqruczçik) işləyir. Tanışlarımla mənə verdiyi məlumata görə, işlədiyini dostlarının birinin evində həftədə iki-üç dəfə pul atışıb meyxosluq edirdilər. Bu məlumat mənə şübhələr yaratsa da, hələlik şübhələrimi sirr olaraq saxlamağı vacib bildim. Bir müddətdən sonra mənə təhcizat şöbəsinin rəisi təyin etdilər. Yoldaşımın mənə dediyinə görə, onların müdirləri də işdən azad edilmiş və başqa bir xanım bağçaya müdir təyin edilmişdi. Təzə gələn müdir bəzi ixtisarlara etdiyindən, yoldaşım narahatçılıq keçirməyə başlamışdı. Narahatçılığın əsas səbəbi, onun tərbiyəçi

müəllim olaraq təhsilinin olmaması idi. Yoldaşımın təhsili olmadan bağçada çalışmasının əsas səbəbkarı , bağçanın müdiri müavini olan qonşumuz Lida xanım olduğundan, zəmanətli olub onu işə düzəltmişdi. İndi Lida xanım işdən azad olduğuna görə, yoldaşım da harahətçilik yaşayırdı. Aradan bir müddət keçmiş zavodumuzun müdiri məni qəbuluna çağıraraq, bizə təhkim olunmuş bağçanın müdiri ilə məni tanış edərək, bağçanın təminatına kömək etməyimi bizim vəzifəmiz olaraq mənə tapşırırdı. Mən bağça müdiri Tatyana Mironovna ilə tanışlığımıza şad olub, müdirin otağını birlikdə tərk edərək, otağında bağça üçün lazım olacaqqların siyahısını tutmuş oldum. Bağçanın neçə nömrəli və harada yerləşdiyini öyrənərkən, Tatyana Mironovnaya bildirdim ki, uşaqlarım sizin müdir olduğunuz bağçada tərbiyə alır və yoldaşım da, sizin bağçada tərbiyəçi olaraq işləyir. Bağça müdiri sevincək halda bildirdi ki, sizin məsuliyyətiniz ikiqat artmış olur. Belə ki, bağçaya daha keyfiyyətli malların gətirilməsi uşaqlarımızın sağlamlığı nöqtəyi nəzərdən çox vacibdir. Tatyana Mironovna mənə məlum etdi ki, şəhərimizdə bağçalar üçün nəzərdə tutulmuş altı aylıq tərbiyyəçi ixtisası açılmışdır və bu ixtisasa yiyələnmək üçün yoldaşınızın təhsili çox vacibdir. Sonra söhbətinə davam edən Tatyana xanım bildirdi ki, yoldaşınızla bu barədə söhbət edəcəm, yəqin ki, siz də bizim bu zəmanətimizə bir ailə başçısı olaraq razı olacaqsınız. Mən Tatyana xanıma təşəkkürümü bildirib, bu təklifin ürəyimdən olduğunu qeyd etdim. Ayrılanda Tatyana xanım bildirdi ki, bir-birimizə köməklik etməyimiz bizim üçün də şərəfli olacaq. Axşam evə gələndə, yoldaşım məni bildirdi ki, hamının düşündüyü kimi, mənim ixtisara düşəcəyim baş vermədi, əksinə tərbiyyəçi təhsili almağıma səbəb olacaq təklifi müdiriyyətdən almış oldum. Məni narahat edə-

cək çox işlər olduğundan səndən razılıq almaq niyyətindəyəm. Əgər razılıq versən oxumağım yaxşı olardı. Bir də ki, uşaqlara baxmaq sənə çətin olmayacaq ki? Yoldaşıma bildirdim ki, sizin bağçanın müdirəsi Tatyana xanım bu gün bizim idarədə olmuşdu. İşlədiyin bağçanı bizim idarənin balansına veriblər və bu gündən etibarən bağçanın təminatı ilə bizim idarə, indiki halda mən məşğul olacam. Yoldaşım təbəssümlənərək bildirdi ki, daha deynən sən oxumağının və işdə qalmağının səbəbkarı mənəm də! Beləliklə bizim nəzdimizdə olan bağça lazımınca təmin olunmaqla bərabər, bağça müdirəsi Tatyana xanımla ailəvi dostluğumuzun bünövrəsini qoymuş olduq. Bağçada keçirilən müxtəlif tədbir və mərasimlərdə tez-tez iştirak etdiyimi görən Serj Balasanyan müdirə Tatyana Mironovla bir valideyin olaraq görüşüb, o vaxt yaranmış və geniş yayılmış olan Erməni-Azərbaycan milli münaqişəsindən danışıraq, mənim haqqımda həqiqətə qulluq etməyən fikirlər söyləməyi də unutmamışdı. Tatyana xanım məni yaxşı tanıdığından, Serjiki böhtanda təqsirli edərək otağından qovmuşdu. Ayrırlarkən, müdirəni hədələyən Serjik uşağının başına hər hansı qəzavüqədər gələcəyi təqdirdə onun cavabdeh olacağını bildirmişdi. Serjikin bu ağlasığmaz hərəkətindən qəzəblənən Tatyana xanım, onun həyat yoldaşı Rita xanımı qəbuluna dəvət etmiş, Serjikin hədələrini ona çatdıraraq, uşağının bağçadan birdəfəlik aparmasını xahiş etmişdi. Rita xanım ərinin etdiyi hərəkətlərdən utandığını qeyd edib, uşağının baxçadan çıxarılmamasını xahiş etsədə, razılıq əldə edə bilməmişdi. Tatyana xanım bağçanın İcraiyyə hakimiyyəti balansından çıxdığını və zavod tabeliyinə keçdiyini bildirib, zavod tərəfindən bağçaya düzəlmək üçün körpə uşaqların siyahısını Rita xanıma göstərərək öz sözündən dönməmişdi. Bu barədə Tatyana xanım mənə

danışanda, səviyyəsinə baş qoşmadığım bu erməni gədənin bir daha etdiyi bədxahlığa son qoymağı qərara aldım. Ət kombinatının təchizat şöbəsinin rəisi Qriqori Afanasyevi çox yaxşı tanıyırdım. O bizdən bir neçə dəfə, barter olaraq tikinti materialları almış və əvəzində bayramlarda işçilərimizin ət məhsulları ilə təmin edilməsinə köməyini əsirgəməmişdi. O əsgəri xidmətini Özbəkistanda keçirdiyindən, müsəlmançılığın qayda – qanunlarına bələd idi və mənə ayrıca mal əti gətirməyi vacib sayardı. Bir gün Qriqoriyə zəng edib, konspirativ olaraq Serj Balasanyan haqqında mənə məlumat verməyi xahiş etdim. Bir neçə gündən sonra mənə zəng edən Qriqori Serjin ət kəsim se-xində sürücü-yükləyici işlədiyini, içkiyə aludəçi olduğunu, işdə gecikmələrə yol verdiyini, üstəlik həndəvərində olduğu insanlarla kompaniya təşkil edərək, çirkin təbliğat apardığını qeyd etdi. Nə təbliğat? -deyə soruşdum. Bilirsən dostum, -deyə Qriqori sözünü açıq dedi:

-bilirəm sən Azərbaycanlısan, Serjik isə ermənidir. Bunu demək istəməzdim çünki, biz Ruslar üçün bütün millətlər eyni hüquqa malik insanlardır. Serjik isə, Azərbaycanlılara qarşı nifrət dolu söhbətlər edərək, ətrafındakılarda çaşqınlıq yaradır. Düzünü desək mən istəməzdim ki, sən belə bir axmağa baş qoşasan. Düzü mən Qriqorinin ağıllı təklifi ilə razılaşıb, daha dərinə getmədim. Bir neçə ay sonra bizim idarəyə xahişə gələn Qriqori Afanasyev mənə məlum etdi ki, sən demə Serjik iş yoldaşlarının birinin evində narkotik maddə istifadə etdiyindən milis orqanları tərəfindən tutularaq həbs edilmiş və məhkəmənin qərarı ilə bir neçə illik cəza almışdır. Seryik tutulandan sonra, işləyən xanımı Rita uşağını evdən uzaq olan bağçaya apardığından, evinin yaxınlığında olan əvvəlki bağçaya müraciət etsədə, rədd cavabı almışdı. Bir gün yoldaşım

məndən xahiş etdi ki, həmin o erməni uşağını anası istəsə də, bağçaya düzəldə bilmədi, bəlkə imkanın var, yazıqdı Rita xanım. Düzü fikirləşdim ki, ata bədxahdırsa və mən ona nifrət edirəmsə uşağın nə günahı var? ! Yaxud bu bəxah alçaq, yoldaşı Rus olan Ritaya hörmətsizlik edib, uşağının gələcəyini düşünmüyübsə bizim insanlığımıza nə gəlib? ! Odur ki, heç kimə bildirmədən Tatyana xanıma zəng edib xahişimi ona bildirmiş oldum. Tatyana xanım, o bəxah erməninin etdiklərinə qarşı mənim hörmət bildirən xahişimi təəccüblə qarşılayıb, ısrarımı bildikdən sonra razılıq vermiş oldu. Bir neçə gündən sonra, bizim evimizi kəsdirən Rita xanım mənə bu hərəkətimə görə təşəkkür edib bildirdi ki, erməni Seryiklə boşanma davasını açıb və övladı üçün çalışacağını deyərək, gözü yaşlı evimizi tərk etmiş oldu. Bir insan olaraq düşmənlə mərdi-mərdana çarpışmağı sevən adamam. Hələ yeniyetmə ikən oxuduğum kitablar, tamaşa etdiyim filmlər mənim mərdanə olaraq formalaşmağымda öz təsirini göstərmişdi. Əziz oxucuların, yəqin ki, görkəmli Rus rejissoru və aktyoru S. Bondarçukun “İnsanın talehi” filminə tamaşa etmişiniz. Müharibədə Alman faşistlərinə əsir düşən Sokolovun onu imtahana çəkən Alman zabiti qarşısında əyilmədiyini göstərən araç içmə səhnəsini xatırlayırsınız. Sokolovun düşmən qarşısındakı əyilməzliyi nə qədər mərdanəlik nümunəsidirsə, onun əyilməzliyini qiymətləndirərək mükafatlandıran alman zabitinin dediyi:

-sən düşmənsən, lakin əsil əsgərsən!-ifadəsi də mərdliyin bir nümunəsidir. Bütün keçmiş həyatımda namərdlərdən uzaq olmağa çalışmışam, ciddiyyəti nəzərə alsaq mərdlə mərdlik etmişəm. Erməni Serjik səviyyəsiz və qatı millətçi olduğundan, eyni zamanda millətçiliyini mərdanə etməyib, böhtan xarakterli apardığından mən ona baş qoşmağı özümə borc bilmə-

mişdim. Öz ağılsız hərəkətləri ilə nəinki özünü, körpə uşağını, evində sığınacaq tapdığı həyat yoldaşını pis vəziyyətdə qoyub, üstəlik həbsxanaya düşməklə millətinə də damğa vurmuş oldu. Mən isə öz milli ədəbimə uyğun hərəkət etməli oldum.

Rusiyada yaşadığım illərdə vətənimdə baş vermiş milli münaqişə, "Sumqayıt" hadisələri, ondan sonra Bakıda baş vermiş min doqquz yüz doxsanıncı ilin "Qanlı Yanvar" hadisələri nəticəsində ermənilərin Rusiyaya, o cümlədən mənim yaşadığım şəhərə kütləvi axını başlamışdı. Mehmanxanalar, sanatoriyalar ermənilər tərəfindən demək olar ki zəbt edilmişdi. Pasport işimlə əlaqədar olaraq çağırılmışdım. Gözləmə zalında erməni Arsen Muradyanı və onunla bərabər bir neçə ermənini görüb, ayaq saxladım. Mənə yaxınlaşan Arsen bildirdi ki, sənin həmyerlilərin erməni qohumlarımı yurdsuz ediblər. Bu gördüklərin erməni qohumlarımı gətirmişəm evimə pasport qeydiyyatına salım. Əgər bilmirsənsə deyə bilərəm ki, həyat yoldaşım Allanı sənə görə bir neçə dəfə döymüşəm. Mən hələ uşaqlıqdan bildirdim ki, siz müsəlmanlar yaxşı adamlar deyilsiniz. Bax bu gün evlərinə qaçan bu erməni qohumlarının mənə pənah gətirməsi, bir daha sübut etdi ki, sizin millətlə bir yerdə yaşamaq olmaz. Arsenin bu iradlarını qəbul etməyib, aydınlıq gətirdim ki, min doqquz yüz səksən səkgizinci illərdə öz doğma yurdlarından incidilərək qovulan Azərbaycanlılardan niyə danışmırsan? !Arsen susmalı oldu. Yaxşı de görüm mən sənə nə pislik etmişdim ki, Vadim İvanoviçlə birləşib, mənə qarşı qərəzli hərəkət etmişən! Sən bu hərəkətinlə, ermənilərə xas olan mənəviyyatsızlığını təsdiq etmişən, bilirsənmi? Mənim bu sözümdən sonra gözləmə zalında oturmuş ermənilər ayağa qalxaraq bir növ məni təhdid etmək istəyirdilər ki, yerli Ruslar araya girib sakitlik yaratmış olıdular. Gözləmə

zalında oturmuş Ruslardan biri isə narazılığını ifadə etmək üçün dedi:

-Rusiya sizin üçün münaqişə yeri deyil, gedin vətəninizdə mübahisənizi həll edin! Yerli Rus adamı tərəfindən deyilmiş bu sözlər, mənə qəribçiliyin havasını uddurmuş oldu. Hər dəfə şəhərdə olanda, özlərini çılğın aparan erməniləri gördükcə, əsəblərimi güclə idarə edirdim. Demək olar ki, hər həftənin cinayət xronikasında, rusların dili ilə desək "Qafqaz millətinin" xuliqanlığından, bir-birlərinə qarşı zor tətbiq etmələrindən danışılırdı. İşimlə əlaqədar olaraq tez-tez şəhərdə olub belə milli xuliqanlıqların şahidi olurdum. Beləcə günlərin birində, xeyli "qara millət" yığıncağını görüb, biganə qalmadım. Kənardan baxıb, artıq kökələrək, üz-gözünü tük basmış Nersesyanın çılğın çıxışını eşitmiş oldum. Özü kimi, üz-gözünü tük basmış yekəburun, taxtabaş ermənilərin əhatəsində Azərbaycanlılara qarşı zor tətbiq etməyi vacib sayırdı. Nersesyanın çıxışından anladım ki, ermənilər yığışib bazara getməli və Azərbaycanlılarla haqq-hesab kəsməlidirlər. Onu da deyim ki, Nersesyan erməni toplumunun ziyalı kimi çıxış etdiyindən onun əsinə rəvac verənlər də az deyildi. Birdən mənə yaxınlaşan keçmiş direktor müavinimiz Maslov mənimlə görüşüb, çılğın çıxış edən Nersesyanı göstərərək, -bu o alçaq erməni deyilmi bizə yapışqan vermirdi?! Başımın hərəkəti ilə, təsdiqləyib gülərək dedim :

-Bir vaxt deyirdin, bu erməni sənə oxşayır, ancaq bir şeyi nəzərə almamışdın. O da erməni Nersesyanın yanındakılarla bərabər taxtabaş olmalarıdır. Maslov da öz növbəsində gülərək dedi: -deyəsən düz deyirsən, bu ermənilər nəinki zahiri görkəmləri ilə, hətta tərbiyələri ilə də əsil taxtabaşa oxşayırlar.

Mənim dostum mayor Aleksandr, baş verəcək münaqişələrdən məni və ailəmi qorumaq üçün, həmin günlərdə evimə zəng edərək şəhərə çıxmamağı məsləhət görürdü. Demək olar ki, münaqişələr tez-tez baş verirdi. Bir də görürdün hansı səbəbdənsə taxtaların uc hissəsinə mıx vuraraq bazara hucuma keçən Çeçenlərin ermənilər tərəfindən qızısdırılaraq fəsadlar törədilməsi, yaxud desant gününü bayram edən "Əfqanların" qaraları "düşman, basmaç" deyərək döyüb təhqir etmələri (nədənsə, "qara" ermənilər döyülüb, təhqir olunmurdular. Bəzi, hallarda mən özüm də, mənimlə işləmiş olan siqanları yaxşı tanıdığım halda, ermənilərdən seçə bilmirdim.) adi hala çevrilmişdi. Bu elə bir vaxt idi ki, "reketçilik" (idmançılar, türmə stajı olan blatnoylar, afqanlar, hətta güc strukturlarında çalışanlar) şəhərdə tüğyan edirdi. Bədxah ermənilər belə situasiyadan fəndgiriklə istifadə edərək, Azərbaycanlılara qarşı milli qarşıdurma yaradırdılar. Neçə dəfələrlə müşahidə etmişdim ki, ermənilər toplam halında olanda aqressivləşirlər. Elə ki, təkliyə düşürlər, başlayırlar ilan dili çıxartmağa. Yadımdadır ki, həmən toplamın əhatəsində olan erməni, bizim zavodumuzda işə düzəlmək istəyirdi. Təsadüfən məni görən erməni, işə düzəlməsində yaranmış problemi mənə müraciət edərək, həll ediləcəyinə nail olmaq arzusunda idi. Mən onu münaqişə yaradanlara kömək etməkdə təqsirli biləndə, erməni özünü təmizə çıxartmaq üçün hansı uydurmalara əl atmadı. Onu da deyim ki, erməni mənə kömək üçün yaxınlaşanda Azərbaycan dilində, özü də bakı şivəsi ilə elə danışırdı ki, həm zahiri görkəminə, həm də Bakı ləhcəli danışığına görə ona erməni demək olmazdı. Sadəcə adının Tiqran olmasını nəzərə almasaydıq. İşə düzələ bilməyən Tiqran ruslara qarşı hiddətli çıxış edərək məni inandırmağa çalışırdı ki, bu ruslar bizim ha-

mımızı, həm biz erməniləri, həm də siz Azərbaycanlıları, ümumiyyətlə Qafqazlıları “çornıy” adlandırırlar. Onlar üçün fərqi yoxdur, biz hansı millətlik, “çornıyq” qurtardı getdi. Tiqranın yadına saldım ki, sizin ziyalınız Nersesyan Azərbaycanlılara qarşı çıxış edəndə, yerli Rusları din qardaşları adlandıraraq, xristiyan həmrəyliyinə çağırırdı və sən Tiqran da Nersesyanın bu çağırışına rəvac verənlərdən biri ydin. İndi nə oldu belə, “çornıy” məsələsini ortaya atıb, Rusları təqsirləndirməyə başlayırsan! Tiqranın verdiyi cavab:

-ay həmyerli, məgər bilmirsən ki, bu dünyada irəli getmək, yaxşı yaşamaq üçün, gərək küləyin əsdiyi səmtə tərəf yönələsən, nəinki əks tərəfə. Özümü saxlaya bilməyib Tiqrana dedim ki, sənın mənsub olduğun erməni milləti, tarixi boyu belə olub. Əvvəlcə külək ərəblərə tərəf əsib, siz də ərəblərə yan olmusunuz, külək türklərə, farslara tərəf əsib eynilə onlara yan vermişiniz, indi də yanınızı Ruslara tərəf çevirmisiniz. Öz aramızdır, külək Ermənistandan Rusiyaya doğru çıxdandı əsməyə başlayıb ay Tiqran! Ancaq onu da biləsən ki, sənın küləyin səmtinə uyğun olaraq Rusiyaya gəlməyinin əks tərəfi də var. Rusiya şimal ölkəsidir və buradan Ermənistana əsəcək soyuq şimal küləyi sizi yaman donduracaq. Ömrünüz boyu vətənsiz olaraq köçəri həyat keçirib, bu sadaladığım ölkələrə yan qoymaqdan əl çəkin! “Hay, köçəri siqan ermənisi” olaraq yaşayın, başqa millətlərə yan verərək, əl-ayağa dolaşın bu dünyanın nizamını pozmayın. Mənim söhbətim və tənqidim Tiqranı süku-ta aparsa da, Tiqran yüzə-yüz anlamışdı ki, mən onun işə düzəlməyinə kömək edən deyiləm. Odur ki, könülsüz olaraq mənimlə sağollaşın, zavodu tərək etməyi vacib bilmişdi.

Sovet hökuməti kimi müxtəlif xalqların əsarətindən yaranmış nəhəng türmə dövləti dağılmağa başladıqdan sonra,

bu dövlətin tərkibində olan Respublikalar, müstəqilliklərini elan edərək öz milli dövlətlərini yaratmağa başlamışdılar. Əvvəlki iqtisadi əlaqələr məhv olmuş, iqtisadi hərcmərclik yaranmış, işsizlik tüğyan etməyə başlamışdı. Bu nəhəng ölkəyə populist iqtisadi proqramlar verən Komunist Partiyası insanları illərlə “kommunizm bolluğu” xülyası altında aldadaraq, son nəticədə nəinki həlledici partiya olaraq özünün məhv olmasına, hətta içəridən çürüyən Sovet hökumətinin dağılmasına da səbəb oldu. Ürəyimin bütün gücü ilə inandığım və üzv olduğum, hətta katib kimi fəal çalışdığım Komunist Partiyasının tərkibindən çıxaraq, tabeliyimdə olan kommunistlərin də partiya biletlərini yığaraq təhvil verdiyim Rayon Partiya komitəsi ilə həmişəlik vidalaşmalı oldum. İşlədiyim zavodda da dayanmalar, işsizlik, məvacib gecikmələri olduğundan, işdən azad olub yaxın xarici ölkələrə turist olaraq getməklə komersiya ilə məşğul olmağa başladım. O vaxtları ən prespektivli komersiya şəraiti Polşada olduğundan, Sovet hökumətinin istehsalı olan bəzi mallara, inventarlara olan marağa əsasən komersiya işlərimi düzüb qoşmuş oldum. İlk əvvəllər komersiya kontaktları olmadığından parakəndə satışa yer vermişdim. Polşanın Lodz şəhəri kənarındakı parakəndə satış bazarında təzəcə yerimi rahatlamışdım ki, haradansa bir sürü erməni alverçilərinin mənim ətrafımda yer salması heç də ürəyimdən olmadı. Təzəcə yerləşməyə başlayan ermənilərdən biri ermənicə məndən nə soruşdusa, mən qaşqabaq edərək susmalı oldum. Mənə sual verən erməni məni təəccüblə süzərək ətrafındakı ermənilərə məni göstərib nə isə demiş oldu. Ermənilərin hamısı çönüb mənə baxanda, onlara sərt baxış göstərməli oldum. Bir azdan mənimlə bərabər gələn həmyerlim (zavodda mənimlə bir yerdə işləmiş tanışım) mənə adımla müraciət edib, uşaqlarla na-

hara bir yerdə gedəcəyimizi deyəndə, ermənilər xorla mənə qışqırmağa başladılar. Qışqırıqları eşidən həmyeli turist tanışlarım ermənilərin üstünə gedib onların sakitləşməsini tələb etdilər. Burasını deyim ki, biz turist olaraq komersiya işlərimiz üçün Polşaya gəldiyimizdən, o vaxtkı yazılmamış qanunlara rəğmən biz turistləri “reket” nümayəndəsi himayə edirdi. Mən “reketin” rolunu Belorusiyanın Brest şəhərində gömrük və pasport yoxlamasında gördüm. Turistlərin ləqəbini və adını dediyi “şkof” Saşa bizlərdən tomojnu yoxlamasından keçərkən pul yığıb “məsələni” yerinə qoyurmuş. Məsələ dedikdə, qadağan olunmuş məhsullar, ən çox spirtli içkilər nəzərdə tutulurdu. Həmən bu şkof Saşa, ermənilərin qabağını kəsib, özündən razı olan ermənilərə də yumruq atdıqdan sonra, onlar satış yerlərini şkof Saşanın tələbi ilə dəyişməli oldular. Mən tək olduqda ermənilərin sürü olaraq xorla mənə olan qışqırıqları və turist dəstəmizin onlara olan tutarlı cavabından sonra sakitcə alverləri ilə məşğul olmaları, mənim yadıma Afrikada kök salmış biraz tülküyə, bir az itə oxşayan “yürtücü” qienləri yada salmış oldu. Bu “yürtücü” qienlər təklikdə quyruğunu qısmış halda yem axtararaq, ancaq leşlərlə qidalanı, zəif və balaca heyvanlara hucum edirlər. Elə ki, sürü şəklində hərəkət edirlər, özlərindən qat-qat böyük olan heyvanlara da, hucum etməyə çalışırlar. Polşadan geri qayıdanda mənə olan bu həmrəyliyə görə turistlərin xahişi ilə şkof Saşaya ikiqat “qonaqlıq” da vermiş oldum. Əgər mən bu qonaqlığı verməsəydim, həm turistlərin gözündən düşər, həm də xəbərdarlıq alaraq gələn komersiya gedişlərimdə problemlərlə qarşılaşmalı olardım.

Komersiya işlərim uğurlu olduğundan tez-tez Polşaya getməli olurdum. Digər bir gedişimdə turist olaraq yataqxana tipli mehmanxanada yerləşmişdik. Axsamlar turist tanışlarım-

la bərabər Lodz şəhərinin alma bağında oturacaqda oturub dincələrkən, yaşlı kişi və arvadın birlikdə, mənə "hayes?" -deyə müraciət etməsi, dünyaya səpələnmiş bu vətənsizlərin həmyerli vətəndaş axtarmalarına qarşı ikrah yaratmış oldu. Turist tanışlarım da bir şey anlamadıqlarından, şaşırmış halda sual dolu nəzərləri ilə mənə baxmış oldular. Ayağa qalxıb əsəbimdən, Allahu Əkbər!-deyə özümə sakitlik vermək istəyirdim ki, bu qoca erməni qırışmaları elə sürətlə uzaqlaşdılar ki, elə bil kimsə onları qavarağa götürmüşdü. Tanışlarım məndən cavab gözləyən bu qocaların birdən –birə sürətlə uzaqlaşmasını görüb məni sorğu-suala tutdular ki, sən onlara nə etdin ki, bu binəvalar qaçmağa başladılar. Mən istəməzdim ki, tanışlarım bu qoca erməni millətçilərinin, allaha olan müraciətimdən qorxaraq marafon yürüşü etdiklərini bilsinlər. Tanışlarıma zərəfatla bildirdim ki, bu qocalar susuzluqlarını söndürmək üçün marojno axtarırlar, mən də onlara bağın girəcəyində marojno satıldığını dediyimdən tələsik getməli oldular. Tanışlar qocaların dabamqırma qaçmalarına xeyli gülmüş oldular.

Bir gün evimdə istirahət edərkən, televizorda göstərilən Xocalı kütləvi qırğını mənə bərk sarsıtmış oldu. Şəhərdə olan Azərbaycanlılar etiraz olaraq küçələrə tökülmüşdülər. Onlar baş vermiş hadisə ilə əlaqədar olaraq erməni millətçilərinə pisləyirdilər. Həmənin gün mən deyərdim ki, sakit oturan bir Azərbaycanlı görmədim. Bir azdan mərkəzə yığışan ermənilər, öz aralarında nə usə danışaraq şənələnirdilər. Onların bu hərəkəti, biz Azərbaycanlıların xoşuna gəlmədiyindən onlara qarşı hərəkət etmiş olduq. Mən tanımadlığım bir sürü ermənilərlə bərabər, öndə dayanmış Nersesyani gördüm. Yerli milislər olmasaydı yəqin ki, dava-dalaş olacaqdı. Milislərin tələbi ilə münasibətlər ancaq danışıqlardan ibarət ola bilərdi. Bu er-

mənیلərin içində Azərbaycan dilini bilənlər and –aman edirdilər ki, Xocalı qırğınını törədən rusların üç yüz altmış altıncı motoatıcı polkudur. Məgər sizlər televizorda görmürdünüz, tankları, BTR-ləri? -deyə bizi inandırmağa çalışırdılar. O vaxt elə də dəqiq məlumat olmadığından elə başa düşürdük ki, Qanlı “20 Yanvar” hadisəsi sanki yenidən törədilib. Mənə yaxınlaşan erməni Nersesyan, Azərbaycan dilində danışan ermənilərin nə dediklərini anlamadığından, bu barədə məndən bilgi əldə etməyə çalışdı. Başa düşürdüm ki, Azərbaycan dilində danışan ermənilər dava olmasını istəmədiklərindən və bir növ erməniləri təmizliyə çıxarmaq üçün belə cənfəşanlıq edirlər. Həqiqəti öyrənmək üçün Nersesyana çaşdırıcı məlumat verərək bildirdim ki, bu ermənilər bizi başa salmaq istəyirlər ki, Sumqayıt hadisələri olmasaydı yəqin ki, Xocalı hadisəsi də olmazdı. Heç ağzımdakı sözü qurtarmamış, Nersesyan mənə bildirdi ki, onlar düz danışrlar. Siz Sumqayıtda erməniləri qıranda və özünüzü qəhrəman, bizi aciz kimi təqdim edəndə bilirdiniz ki, ermənilər heç də aciz deyillər və yeri gəlsə sizin millətdən də qəhrəmandılar. İndi gördünüz erməni oğulları rus motoatıcı polkunun köməyindən istifadə edərək Azərbaycanlıları necə amansızlıqla məhv ediblər. Nersesyanın bu qəddar danışqlarına rəğmən bildirdim ki, müharibədə əsgər-əsgərlə vuruşar, ancaq körpə uşaqlara, qadın-qızlara, yaşlılara qarşı amansızlıq insanlıqdan çox-çox kənardır. Sifət cizgilərində insanlıqdan əsər-ələmət görmədiyim Nersesyan, əlini yelləyərək dedi ki, biz ermənilər üçün düşmənin uşağı-yaşlısı, qadını-kişisi yoxdur, düşmən elə düşməndir. Nersesyanın bu qəddar fikirlərinə qarşı çıxaraq məlum etdim ki, ikinci dünya müharibəsində qəddarlıq qazanmış faşistlər heç sizin millət kimi vəhşi deyilimişlər.

“Xocalı” hadisəsindən sonra şəhərimizdə bir neçə dəfə milli münaqişə toqquşması yarandığından və ermənilərin kütləvi olaraq şəhərimizdə yurd salmasından ehtiyatlanırdım. Eyni zamanda şəhərə köç etmiş gəlmə ruslarla ermənilər arasında yaranmış həmrəylik və din qardaşlığı məni məcbur etdi ki, vətənimə köç edib uşaqlarımı milli ruhda tərbiyə etmək haqqında düşünüm. Bir müddətdən sonra, ermənilərin torpaqlarımızı işğal etməsi nəticəsində qohum-əqrabamın köçkün həyatı keçirməsi mənim köç etmək düşüncələrimi reallığa çevirmiş oldu. Qardaşımın köməyi ilə, Bakıda yaşayan bir rus ailəsi ilə evimi dəyişib, ailəmlə bərabər vətənə köçməli oldum. Hər ehtimala qarşı komersiya fəaliyyətimi illərlə tanıdığım dostuma təhvil verib vətənə gəldim.

Çox ağır vaxtlar idi. Ölkədə olan müharibə vəziyyəti, köçkün həyatının dözülməzliyi, işsizlik mənə olduqca pis təsir etmişdi. Ailəmi yeni evdə rahatlayıb, köçkün qaynımı evimə nəzarətçi qoyub, yenidən Rusiyaya, -şəhərimə qayıtmış oldum. Az bir zamanda işləyib ailəmə maddi köməkliklər göndərməklə bərabər, dostumun adına ev almağı və yaşamağı məqbul saydım. Bu müddət ərzində elə bil ki, bütün erməniləri yığib Rusiyada yaşadığım şəhərə göndərmişdilər. Sanatoriyalar, yataqxanalar erməni və digər gəlmə millətlər tərəfindən zəbt edilmişdi. İşimizin yaxşı getdiyi bir vaxtda mənə zəng edən Nora adlı xanım, xöşniyyətli olaraq mənimlə bərabər biznes fəaliyyəti qurmaq və təklifini mənimlə bölüşmək üçün görüşümü zəng razılıq istəmiş oldu. Əlbəttə, bir iş adamı olaraq biznes təklifi edib, gəlir mənbəyi göstərənlərə həməşə qapım açıq olduğundan razılaşmalı oldum. Səhərisi günü orta boylu, dolu bədənli, saçları sarı rəngə boyanmış, ancaq qaş, göz və kirpikləri qara olan bir xanım, katibənin müşaiyəti ilə

otağıma daxil olub, mənimlə əl tutaraq rəsmi şəkildə salamlaşdı. Nora, – deyə adını təqdim edən xanım bildirdi ki, onun bizim firmada rəsmi olaraq işləmək arzusu yoxdur, ancaq tərəf müqabil olaraq fəaliyyət göstərmək arzusunu açıqladı. Mən xanımdan konkret olaraq hansı təkliflə iş qurmasını soruşdum. Nora xanım məlum etdi ki, onun təklifi qazanc gətirəcək ideyalardan ibarətdir və bu ideyaları həyata keçirmək üçün, mənim maliyyə imkanlarımı onun bilməyi çox vacibdir. Bildirdim ki, mənim maliyyə imkanlarımı öyrənmək istəyən Nora xanım əvvəlcə özü haqqında məlumat vermiş olsaydı pis olmazdı. Nora xanım bir yerdə dayanmayan və oynayan gözlərini məndən gizlətmək istəsə də mənim gümanıma görə pis yerdə axşamladığının fərqində idi. Nora xanımin danışığına aram verməsi və bəzən dediklərini özü də bilmədən təkzib etməsi məndə şübhələr yaradırdı. Onun mənə danışdığı “nağıldan” aydın olurdu ki, o əvvəllər Bakıda yaşayıb və üç il bundan qabaq bizim şəhərə köç edərək, Radiopribor zavodunun yataqxanasında subay olaraq yaşayır. Mən Noraya həmin yataqxanada erməni əksəriyyətinin yaşadığını bildirəndə, sancımış adamlar kimi dik atılan xanım, milliyyətcə yəhudi olduğunu və bir anasını Bakıda qoyaraq ev alacağı təqdirdə yanına gətirəcəyini ərz etdi. Nora xanım məni inandırdığına əmin olub, bir neçə günə yenidən təşrif gətirəcəyini qeyd edərək idarəmizdən mürəxxəs oldu. Nora gedəndən sonra baş mühasibim Veronika xanıma çağırılıb Nora adlı xanımdan ehtiyatlı olmağı və hər hansı maliyyə imkanlarına dair söhbətlərdə sərhədi aşmamağı xahiş etdim. Bu arada katibəm İra xanımla həmsöhbət olan Nora xanım, mənim harada yaşadığımı, ailəli olub-olmadığımı, qadınlara qarşı münasibətdə hansı rolu oynadığımı öyrənmək istəmişdi. Bunu mənə etiraf edən katibəmi

tənqid edib, bir də ailə işlərinə aid olan söhbətlərə rəvac verməyəcəyini tələb etdim. İra Noraya danışdığı söhbətlərin adi həyat danışığı olduğunu və heç bir sirrə əsaslanmadığını desə də, razılaşmayıb bildirdim ki, tanımadığın bir qadına belə informasiya verməyin düzgün deyil. Bir neçə gündən sonra heç bir rəsmiyyət olmadan, köhnə tanışlar kimi otağıma daxil olub oturmağa dəvət etmədiyim halda, açıq-saçıq geyimi ilə divana sərilib ayağını bir-birinin üstünə aşıran Nora xanım məndə xeyli təəccüb yaratmış oldu. Mən ona bir o qədər maraq göstərməsəm də, biznes təkliflərinin xeyli qazanc vermiş olacağından danışır və sayaqlayırdı ki, bu ideyalar üçün əla bir məbləğ kifayət edər ki, istədiyimizə nail olaq. Mənim fikrimi özünə cəlb etmək istəyən xanım mənə müraciətlə dedi:

-İndi istərdim sizin icazənlə soruşum, sizdə böyük məbləğ varmı, məni idarəniz adından göndərəsiniz Moskva-yə iş məzuniyyətinə? Gülərək dedim ki, bizim idarəyə aid olan məbləğ komersiya sirri olduğundan açıqlaya bilmərik. Qaldı ki, məzuniyyətə göndərmək, bizim idarəmizdə rəsmi olaraq işləməyənləri məzuniyyətə göndərməyə ixtiyarımız yoxdur. Qeyri ixtiyarı nəzərlərlə məni süzən xanıma əsaslanmağım belə oldu ki, əgər məzuniyyətdə olarkən başa düşülməz hadisə baş versə, bunun üçün məsuliyyət daşımam olacağıq. Nora xanım mənim dəlil gətirməyimə rəğmə, susmalı olmuşdu. Oturduğu divanda əndamına düzəliş verən və saçlarını yana tullayaraq mənə qıyğacı nəzərlər yetirən Nora, gözləmədiyim halda verdiyi suallarla daha da, gözümdən düşməyə başlayırdı. Onun nədən ailəmi yanımda saxlamadığımı soruşması məni əsəbləşdirib, əndazədən çıxarmış oldu. Mən ailə işlərinə qarışmaqda onu ittiham edib, rəsmiyyəti gözləməyini xahiş edərək qeyd etdim ki, mənim ailəm uşaqlarımın milli

ruhda tərbiyələnməsi üçün Bakıda yaşayır. Hiyləgərliyə əl atan Nora xanım ailə işinə qarışmadığını, sadəcə olaraq yeməyin hazırlanması, paltarının yuyulması nöqtəyi nəzərindən belə sual verdiyini bildirərək, təəssüf etdi ki, biz bir-birimizi yanlış başa düşmüşük. Nora xanımın xətrini isti etmək üçün əlavə etdim ki, hələ tələbə olarkən paltar yumaqdan tutmuş, xörək hazırlamağa qədər hər işləri etdiyimdən, bu gündə etdiyim bu işlər mənə heç bir çətinlik yaratmır. Mən Nora xanıma bu barədə danışanda bir anlığa özünü unutmuş xanımın ağzından “ləçərka” kəlməsini eşidib, diksinmiş şəkildə ona tərs-tərs baxaraq karıxmış oldum. Yuxudan kal ayılan adamlar kimi, dediyi təhqir xarakterli kəlməyə rəğmən üzr istəyən Nora, dünən onu yataqxanada incidən xanıma qarşı nifrət xülyasına qapıldığından, “təsadüfi” olaraq təhqir kəlməsi işlətdiyini bildirdi. Mən hələ tələbə vaxtı erməninin həyatında kirayə qalarkən, erməni qadının öz qızlarına qarşı işlətdiyi “ləçərka” təhqirli söyüşü eşitmişdim və bilirdim ki, bu kəlmə Azərbaycan sözünün Rus dillilər tərəfindən ruslaşdırılmış formasıdır. Mənim fikir dağınıqlığımdan və əsəbi hərəkətimdən Nora başa düşmüşdü ki, otağı tərək etsə yaxşıdır. Nora xanım gedəndən sonra mühasibim Veronika xanıma dəvət edib təkrarən bildirdim ki, əgər bu xanıma hər hansı iş üçün iş məzuniyyətinə, hər hansı bir formada göndərməli olsaq belə, şəxsiyyətini təsdiq edən və şəhərimizə pasport qeydiyyatı olmayacaq tərzdə belə, mənim icazəm olmadan maliyyə vəsaiti vermək olmaz. Bu arada qonşu vilayətə məzuniyyətə getdiyimdən, yaranmış vəziyyətdən sui-istifadə edən Nora xanım, Moskvaya məzuniyyətə getmək üçün, mənim razılığımı alacağı təqdirdə hansı sənədlərin lazım olacağını soruşmuş və idarəmizə gələrək, pasportla bərabər, müvəqqəti yaşayışa icazə verən və şəxsiyyəti

bildirən adi bir vərəq də qoyub getmişdi. Mən məzuniyyətdən qayıtdıqdan sonra, mühasibim Veronika həmən vərəqəni və pasportun makinada çıxarılmış surətini mənə göstərmiş oldu. Mən hər iki sənədi nəzərdən keçirəndən sonra şübhələrim mənə sakitlik vermədi. Pasportda xanımın Naira Samsonovna Akopyan olaraq qeyd edilməsi onun təmiz erməni olmasına şübhə yaratmırdı. Müvəqqəti vərəqədə isə Nora adı olduğu halda ata və soy adı qeyd olunmamışdı. İcazə müddəti bir il qeyd olunsada, möhürün hansı orqan tərəfindən vurulduğunu qaralandığından aydın etmək mümkün deyildi. Katibəyə və mühasibə əyan etdim ki, xanım tərəfindən soruşduğum halda, mənim hələ məzuniyyətdən gəldiyimi bildirməsinlər. İş yerimi tərk edib, rayon daxili işlər idarəsinin pasport qeydiyyat şöbəsinə getmiş oldum. Sənədləri nəzərdən keçirən pasport qeydiyyat əməkdaşları tərəfindən müvəqqəti yaşayış icazə verən vərəqin saxta olması müəyyən olundu. Daha sonra, müəyyən etdilər ki, bu xanım saxta sənədlərlə bir neçə idarədə olaraq, müdiriyyətin saqqızını oğurlamış və xeyli miqdarda maliyyə vəsaiti ələ keçirərək nəzərlərdən və hətta milis orqanlarından da gizlənə bilmişdir. Milis orqanlarının tapşırığına rəğmən Nora xanım bizim idarəyə gələcəyi təqdirdə orqan işçilərini xəbərdar etməliydim. Bir neçə gün keçməmiş, mənim otağıma təşrif gətirən Nora xanım, sənədlərini mühasibimə göstərdiyini və məndən məzuniyyətə getmək fikrinin razılığını öyrənmək istədiyini bildirdi. Mənim Nora xanıma ilk sualım, onu diksindirdi. Siz, Naira Samsonovna Akopyan olduğunuz təqdirdə, niyə vərəqədə yalnız Nora kimi qeyd olunmusunuz və erməni olduğunuz halda, niyə milliyətinizi gizlədirsiniz? Şübhələrə yol vermək istəməyən və özünü idarə etməyi bacaran xanım, heç nə olmamış kimi əyan etdi ki, gü-

nah vərəqəni verən orqandadır. Naira hər yerdə Nora kimi çağırıldığından, vərəqəni yazan orqan da, Nora kimi qeyd edib. Milis orqanları ilə, əlaqəli olduğumdan xanımda şübhə yaratmamaq üçün, konspirasiya qanunlarını gözləməli idim. Odur ki, incəliklərə toxunmayıb onun milliyyətini gizlətməsini irad tutaraq dedim ki, bizlərdə deyərlər:

-yurdunu, milliyyətini danan haramzadədir! Mən danmıram, -deyə Nora başladı ki, o həqiqətən də yəhudidir, yalnız keçmiş əri milliyyətə erməni olduğundan familiyası Akopyandır. Sözüünə davam edən Nora Bakıda doğulduğunu, Azərbaycan dilini çox yaxşı bildiyini qeyd edərək mənimlə Bakı şivəsində elə danışdı ki, hörmətlə yanaşdığım bu ləhcəni eşitdiyimdən, bu erməni xanıma nifrətimlə bərabər xəbisliyim də tutmuş oldu. Gözümdə dələduz kimi böyüyən bu xanım cəzaya layiq idi. Odur ki, mənə verilmiş parola əsasən, daxili işlər şöbəsinə zəng etmiş oldum. Nora xanıma gecikdirmək üçün, çox sevdiyim Bakı şivəsində və erməni üslubunda ona müraciət etdim: ağəz Naira can, sən erməni nümayəndəsi olaraq, mənə xahiş etsəydin ki, qərdeşim mani-mani köməyi et, atağının cəddiçün, sənə nöş əl tutmurdum ki, hələ beş-on da artıq edərdim. Mənim az-çox şirin ləhcəm Noranın çiçəyini elə çirtlardı ki, məndən maliyyə qoparacağını özlüyündə yəqin edən, xanım nəinki erməni olmasını, hətta məndən fərqli olaraq Bakı ləhcəsini danışığı ilə şirinləşdirmiş oldu. Bir neçə dəqiqədən sonra peyda olunan milis işçiləri erməni dələduz xanıma maşına dəvət edərək, milis şöbəsinə aparmış oldular. Milislərin gəlməsində məni günahlandırın Nora, bildirdi ki, biz Azərbaycanlıları həməşə savadsız bildiyimizdən onlara “türkbaş” deyərdik, sən çox hiyləgər tərpendin, sağlıq olsa görüşərik və yəqin bil ki, sənin dərşini verəcəm. Təəsüflə Noraya ba-

xıb, bədahətən bir bəndli, tənqidi şeiri müsiqi ahəngi ilə ona demiş oldum:

Nora, Nora, ax Nora,
Oxşayırsan sən “vora”,
Milisin peşəsidir,
“Vorları” salmaq tora.

Sonradan mənə məlum oldu ki, həmən bu Nora xeyli məbləğdə maliyyə dələduzluğu etdiyindən, bir neçə il müddətinə azadlıqdan məhrum edilərək cəza evinə göndərilmişdir.

Qış fəslı olduğundan və yaşadığım daş ev şaxtadan isinmədiyindən, həm də istilik sistemi müntəzəm fəaliyyət göstərmədiyindən Birja qəzetini vərəqləyib istilik yaradan cihaz almaq istəyirdim. Dəftərimdə bir neçə fərdi şəxsın telefon nömrələrini qeyd edib istilik cihazı ilə maraqlanırdım. Zənglərimin birində dəstəyi götürən xanım sən rus deyilsən? -deyə mızıldanaraq telefon dəstəyini asmış oldu. Mən ikinci dəfə zəng edəndə dəstəyi götürən, mənim nə üçün zəng etdiyimi öyrənib dedi:

-ara musurman sən başa düşmədin, yoxsa şikayət edə-rəm, bir də bu nömrəyə zəng etmə!-deyib şappılı ilə telefon dəstəyini telefon aparatına çırpmış oldu. Əsəblərimi idarə edə bilməyib telefon dəstəyini atan erməniyə yenidən zəng edib bildirdim ki, istilik sistemini qəzetdə satışa qoyub, telefon nömrəsini qeyd etdiyın halda, niyə qəzetdə xəbərdarlıq qoymamısan ki, məni müsəlmanlar narahət etməsin!? Sən kim olursan ki, mən müsəlman-Azərbaycanlını pərt edirsən?! Bir də deyirəm, əgər müsəlmana satmaq fikrin yoxdürsa, zəhmət çəkib qəzetə elan verməzdin, vermisənsə müsəlmanlara satmayacağını xəbərdarlıqla qeyd edərdin?! Bu qəzeti vərəqləyənələr də, duyardılar ki, erməni şovininin əsil siması millət-

çilikdir. Mən yetərincə tənqidimi etdiyim halda, ermənidən səs çıxmadı. Odur ki, mən də cavab olaraq telefon dəstəyini aparata çırpmış oldum. Sonra özümü ələ alıb sakitliklə fikirləşdirdim ki, bu erməni xislətinə xas olan keyfiyyətdir. Axı , bu bədxahları mən ki, uşaqlıqdan tanıyıram və onların iç üzünə çoxdan bələdəm. Birja qəzetində istilik sistemini satmaq üçün xeyli nömrələr olduğundan , digər nömrələri yığmalı oldum. Yığdığım nömrələrdə müxtəlif qiymət və istismar müddəti ilə maraqlandığımdan, bir nömrədə cihazın qiymətə uyğun olduğunu və bəyəndiyimi öyrənən xanım, istilik cihazının işləmə prinsipini yoxlamaq üçün məni evinə dəvət etmiş oldu. Rus xanımın evini tapmaqda çəkdiyim çətinliyi duyub, məni avtobus dayanacağına gözləyəcəyini bildirdi. Nəhayət avtobusdan düşərkən məni bir göz qırpmında müəyyən edən rus xanımı ilə birlikdə, çox da yaxın olmayan evinə səmtləndik. Yolda xanımın, siz Azərbaycanlısınız? -deyə soruşması məni məəttəl qoydu. Mən xanıma, siz necə müəyyən etdiniz ki, mən Azərbaycandanam!-deyə soruşdum. Xanım gülümsəyərək qeyd etdi ki, onun əri ermənidir və onlar on ilə yaxın bir müddətdə Stepanakertdə yaşayıblar. Erməni və Stepanakert eşitdiyimdən, dalağım mənə sancı vermiş oldu. Xanımın mehriban çöhrəsi olmasaydı, bəlkə də mən istilik cihazının lazım olmayacağını bəhanə edib evlərinə getməyəcəydim. Birdə xanımın gülümsəməklə sorduğu, -sizi narahat etmir bizim Stepanakertdə yaşamağımız, ərimin milliyətcə erməni olmağı? Gözlədiyim sual verildiyindən cavabım da ani oldu. Qətiyyətlə!Hər bir millətin yaxşısı-pisi olur. Sizi və ərinizi tanımadığım halda mənim qərəzli münasibətim düzgün olmazdı. Birdə ki, mən istilik cihazı almaq üçün, sizinlə əlaqə saxlamışam. Təbəssümlənən xanım :

-əslində ərim də, telefon danışığıma qulaq verdiyindən sizin Azərbaycanlı olduğunuzu başa düşmüşdü. Mən təəccüblə xanıma bildirdim ki, niyə əriniz bu şaxtalı havada məni qarşılamağa gəlmədən, siz xanımın məni qarşılamağına razılıq verib. Axı Qafqaz kişiləri belə hərəkət etmirlər? Mənim bu sualımdan xanım tutularaq susmağa yer vermiş oldu. Nəhayət biz, doqquz mərtəbəli binanın doqquzuncu mərtəbəsinə, liftin işləməməsi səbəbindən piyada qalxmış olduq. Qapını cibindən çıxardığı açarla açan xanım, məni otağa dəvət etdi. Mən çaşbaş qalmışdım. Əgər erməni ər evdədirsə, niyə kişi olaraq məni qarşılamaadı? Sonra fikirləşdim ki, yəqin kişi harasa çıxıb, çünki qapını xanım öz açarı ilə açmışdı. Xanım ayyaqabımı çıxartmağa imkan verməyib, oturmağı təklif etsədə tələsdiyimi bildirib, istilik cihazını göstərməsini xahiş etdim. Başqa bir otaqdan təkərli istilik cihazını qapı ağzına çəkən xanım, istilik cihazını elektrikə qoşmuş oldu. İstilik aparatı çox yaxşı istilik verdiyindən alacağımı bildirdim. Elə bu an, zahiri görkəmi ilə erməniyə oxşarlığı olmayan birisi digər otaqdan xalatlaraq çıxıb, salamsız-kələmsız sual etdi ki, istilik cihazını alan sənsənmi? Bəli, -demiş oldum. Ağ saçlı və daha çox rusa bənzəyən, danışığında erməni aksenti olmayana baxıb, xanımdan soruşdum:

-ərinizdirmi? Xanım başının hərəkəti ilə, təsdiq verdi ki, əridir. İstilik cihazının pulunu xanımın ərinə uzatdıqda, o əlinin işarəsi ilə pulu xanıma verməyi məsləhət bildi. İstilik cihazını qaldıranda, çox ağır olduğunu və mənim osteoxondroz xəstəliyimə güc edəcəyini deyib, bir növü kömək lazım olduğuna işarə vurdum. Xanım çox məzlumcasına ərindən mənə kömək etməsi üçün xahiş etdi. Erməni ərə, elə bil dinamit qoymuşdun partladı, nə partladı. Əşi əl çək, yaxamdan! Sən yaxşı

bilirsən ki, mənim bu türklərdən zəhləm gedir! Hələ bir ona kömək etməliyəm?! Xanım mənim xəstəliyimi bildirib, dübarə kömək istəsə də, ər yenidən donquldanmış oldu. Mənə nə o xəstədi. Cihazı alıb, pulunu verib, zəhmət çəksin vursun qoltuğuna aparsın! Xanım kürkünü əyninə taxıb mənə köməklik etmək istəsə də, razılıq verməyib bildirdim ki, mən ölsəm belə sizə əziyyət vermədən cihazı aparacam, narahat olmayın. Erməni otağının qapısını açıb, getmək istəyərkən işlətdiyi, it oğlu (sukin sını) ifadəsi məni ayaq saxlayıb, onunla hesablaşmağa vadar etdi. O yumruğunu havaya qaldırıb, mənimlə hesablaşmaq istəyirdi ki, xanım özünü ortalığa atıb ərinə təhqiramiz sözlər yağdırdı. Mən hovu və köntöy erməniyə bildirdim ki, sən əgər qeyrətə varsa, əvvəlcə dilimizlə məsələni çürüdək, əgər alınmasa keçərik yumruğa. Mən sənə ilk danışığından başa düşdüm ki, sən Azərbaycan millətini sevmirsən. Sözümlü ağzımda qoyan tərbiyəsiz hovu çıxmırdı: -bəs nə bilmişdin, gül kimi Stepanakertimdə yaşayırdıq. Azərbaycanlılar özlərini yaxşı aparmırdılar, başlarına min bir oyun açıb gözəl diyarımızdan qovduq ki, sizsiz rahat yaşayaq. Torpaq bizim ola-ola qalxdınız bizimlə davaya, gündə gülləbaran, əşi nə qədər olar sizi başa salmaq ki, bu torpaq bizim rəhbərimiz Stepan Şaumyanın adını daşdığı halda, hardan sizin oldu?! Hətta mən cavan vaxtlarımda tez-tez Bakıya gedərdim. Stepanakertə qayıdanda, diktör vağzalda Bakı-Stepanakert qatarının nə vaxt yola düşəcəyini deyərdi. Sübut üçün onu da deyim ki, sənişin qatarlarının üstündə ki lövhədə Bakı-Stepanakert yazılırdı. Erməni dığasının gətirdiyi bəsit sübut mənə belə bir fikir yaratdı ki, deyəsən ermənilər Sovet hökumətinin ideologiyası olan “xalqlar dostluğu” devizinə, öz millətçi oyunlarını həyata keçirmək üçün bir vasitə baxaraq istifadə ediblər. Erməniyə

gülərək dedim ki, sənin o Stepan Şaumyanın Bakıda da, heykəli olub, hətta Bakının rayonlarının biri də onun adını daşıyırdı. İndi sən durub deyəcəksən ki, Bakı da bizim torpağımızdır!? Bəs necə? Harda erməni varsa, ora da gec-tez biz ermənilərin olacaq. Dözmədim və dedim:

- ay erməni, birinci Qarabağ adından göründüyü kimi əzəli Azərbaycan torpağıdır. Vaxtilə Qarabağ xanlığı olub və bu xanlığın başcısı da Azərbaycanlı olub, erməni yox. İkinci sənin o Stepan Şaumyanın dağılmış olan Sovet hökumətinin ilk vaxtında atını çapsa da, indi çoxdan dünyasını dəyişdiyindən o biri dünyada ermənilərə rəhbərlik edir. Siz ermənilər sizin olmayan torpaqları zəbt edib "Xocalı" qətliamını törətməklə qatil millət olduğunuzu isbat etdiniz! Vaxt gələcək bu torpaqlar nəyin bahasına olursa olsun azad ediləcək! Vaxt gələcək siz millətçi qatillər cəzanızı alacaqsınız! İndi mən başa düşə bilmirəm, torpaqları işğal edən, soyqırım törədən siz ermənilər ola-ola, niyə biz Azərbaycanlılara qarşı nifrətlisiniz?! Haqqını tələb edən biz Azərbaycanlıların suçu varmı? Siz Ermənilər tərəfindən günahsız olaraq öldürülmüş minlərlə insanların nümayəndəsi olan biz Azərbaycanlılardan nədən sizin zəhləniz gedir?! Susursan! Ancaq mən Azərbaycanlı olaraq deyirəm:

-siz ermənilərin heç vaxt vətəni olmayıb, siz demək olar ki, bütün dünyada, ölkələrdə varsınız! Səpələnməyinizin səbəbi də odur ki, köçəri tayfalar kimi vətənsiz olub, yeni torpaqlar zəbt etməklə vətən, dövlət qurmaq istəyirsiniz. Sizin deviziniz belədir:

-yersiz gəldi, yerli qaç! Odur ki, Qarabağı zəbt edib hələ ki yaşayırınsız?! Xanımın erməni ərinə qarşı çıxıb, onu otağına qovması və get televizorunu qucaqla!- deməsi məni insan olaraq incitsə də, qapının ağzında dirək kimi dayanan erməni-

yə təsir etməirdi. Təəssüflə dedim ki, gəlmişdim istilik cihazı üçün, ancaq siz mənim milli şüurumu yerindən oynatdınız. Əgər siz erməninin məndən zəhləsi gedirsə və siz məni düşmən kimi qəbul edirsinizsə, sizin istilik aparatınız mənə lazım olmadı. Mən heç vaxt düşmənin istisinə isinməməm. Mən dostlar içərisində soyuq olsa belə, onların ürəklərinin istisinə isinməmə, ancaq soyuq ürəkli düşmənin istilik verən cihazını qəbul etməmə, -deyib otağı tərək etmiş oldum. Arxamca gələn xanımın erməni ərinə dediyi lənətlər və məndən üzr istəyərək pulumu geri qaytarması, məndə xanıma qarşı təəssüf hissini yaratmış oldu.

Şəhərimizdə tez-tez müxtəlif bayramlar, ildönümlər və mərasimlər qeyd olunurdu ki, bu da şəhər əhalisinin günlərini şən keçirməsinə şərait yaradırdı. Belə bayramların birində, şəhərimizin yaranmasının ildönümü qeyd edilirdi. Şəhərin mərkəzinə yığılan bayram əhvalı-ruhiyəli insanlar musiqi sədaları altında oxunan çastuşkalara uyğun rəqslər edir və çastuşka oxuyanların incə yumorlarını alqışlarla qarşılayırdılar. Mən musiqi həvəskarı olduğundan belə musiqili bayramları buraxmazdım. Yumorlu çastuşkaları, romansları və əlbəttə ki, estrada mahnılarını dinləməkdən doymazdım. Mərkəzi əhatə edən müxtəlif yarmarkalar alış-veriş edən turistləri özünə cəlb etdiyindən şəhərdəki əhali sıxlığı belə bayramlarda daha çox hiss olunurdu. Yerli musiqiçilər elə gözəl romanslar, estrada mahnıları ifa edirdilər ki, mən bu musiqiçiləri L. Zıkinadan, A. Malinindən, yaxud A. Serovdan, S. Rotarudan, A. Buynovdan, A. Qızından, O.Qazmanovdan, M. Rasputinadan, A. Puqaçovadan və digərlərindən seçə bilmirdim. Çıxış edən qadın ansamblında məzəli çastuşka oxuyan gənc ifaçı xanım isə mənə N. Babkinanı xatırladırdı. Musiqiləri dinlədiyim vaxtda

bayram nizamını idarə edən diktör xanım əlindəki mikrofonla, mərkəzi küçədən müxtəlif sahələri təmsil edən kalonnoların keçəcəyini dedikdə məni maraqlandırdı. Hər bir iş sahəsini özündə əks etdirən kalonnalar müxtəlif milli geyimləri və çalışdıqları iş sahələrinin rəmzləri olan bayraqlarla keçəndən sonra, diktör şəhərimizin çoxmillətli olmasını qeyd edib, həmin milli azlıqların bayram şənliyinə qoşulduğunu qeyd etmiş oldu. Mən müxtəlif millətləri təmsil edən nümayəndələri və onların əlindəki milli bayraqları gördükdə gözlərim Azərbaycan bayrağını axtarmağa dikildi. Moldaviyalı Qaqauzların, Tatarların bayrağının arxasınca Erməni bayrağını görüb bərk əsəbləşdim. Birdən, "Viva Armeniya"-deyə qışqıraraq, onlara əl edən hərbi formalı şəxsə kinayəli baxmış oldum. Mənim onun üçün qəribə olan baxışım, onda belə bir təəssurat yaratmışdı ki, mən "qara"ola-ola niyə sakit dayanıb ermənilərə sevincimi bildirmirəm. Odur ki, mənə tərəf əyilib niyə yerlilərinə əl etmirsən, erməni deyilsən məgər? -demiş oldu. Məndən heç bir cavab almayan hərbi geyimliyə sual etdim:

-görünür sən ermənisən ki, onlarla bərabər şadlanırsan və onlara əl edirsən? Hərbi geyimli:

-nə danışırısan, bir yaxşı bax, məgər mən erməniyə oxşayıram? Mən xalis rusam. Qaldı ki, onlara əl etməyim, mən ermənilərlə bərabər vuruşmuşam. Dəhşət millətdilər, vəhşi kimi vuruşurlar, gözlərini yumub baxmırlar, uşaqdı-yaşlıdı, qızdı-qocadı güllələyirdilər, hətta cəsədləri silahın ucundakı xəncərlə dəlmə -deşik edirdilər. Yəqin ermənilərlə bərabər Əfqanıstanda vuruşmusan, ona görə xatirində qalır onların vəhşi kimi vuruşmaları?! Nə Əfqanıstan, Qarabağ eşitməsən sən, bax orada onlarla bərabər döyüş yolu keçmişəm?! Əsəbimdən elə qı-

zarmışdım ki, çırtma vursaydılar qanım tökülərdi. Bunu hiss edən Rus hərbi geyimlisi qəflətdən ayılmışlar kimi:

-yaxşı səni burnundan erməniyə oxşatdım, ancaq demədin ki, hansı millətin nümayəndəsisən? Rus hərbi geyimlisini diqqətlə süzüb bildirdim ki, sənin erməni dostlarının vəhşiləşərək dəlmə-deşik elədiyi günahsız Azərbaycan millətinin nümayəndəsiyəm. Bu erməni quldurları Azərbaycan əsgərləri ilə mərdi mərdanə vuruşa bilməzlər, onların gücü ancaq, silahsız qadınlara, qocalara, uşaqlara çata bilər və belə günahsızları öldürməkdə onlar sizin dediyiniz kimi vəhşi xislətlərini göstərməkdə məşhurdular. Rus hərbi geyimlisinə qəzəblənmişdim deyə soruşdum:

-Yaxşı de görüm, sən bu vəhşi erməni dostlarınla bərabər əlini Azərbaycan qanına bulamamısan ki? Yox nə danışırsan, bratan! Mən dünyasında əlimi qana bulamaram, özü də kimə-kimə Azərbaycanlılara!Heç bilirsən mənim nə qədər Azərbaycanlı dostlarım var. Hərdənbir, onlarla sizin milli restoranlarınızda boğazımızı yaşlayıb sağlam yeyirik. Yaxşı o Azərbaycanlı dostlarını qoyaq bir kənara, de görüm sənin Qarabağda nə ölümün var idi?! Bilirsən bratan kim bizə mani-mani verir, biz onların yanındaıq. Yaxşı qazanc verdiklərindən, kontrakt bağlayıb onlarda olan hərbi texnikaları təmir edib, saz hala salırdım. Bəs, bu ermənilərin vəhşi kimi vuruşmaqlarını harada görmüsən? Eh, bratan, sən elə suallar verirsən ki? Mən texnikaları təmir etdiyim yerdə, əsir götürülmüş qadın, uşaq, yaşlıları zülm edib öldürürdülər, bax onların vəhşi olduqlarını o vaxt görmüşəm. Kinayəli təbəssüm edərək bildirdim ki, bu vuruşmaq deyil, vuruşmaq odur ki, silahlılar qarçı-qarşıya mərdliklə vuruşmuş olsunlar. Yoxsa, min hiylə və yaxud kiminsə köməyi ilə əsir götürdüklərini vəhşi olaraq dəlmə-deşik

etmək, qeyrətsizlikdir, alçaqlıqdır, şərəfsizlikdir. Əgər sən belə şərəfsizləri özünə dost bilirsənsə, onda sənə nə ad vermək olar?!Yaxşı bratan, belə bir bayramda sən məni niyə tənqid edirsən, maraqlı o ola bilər ki, sən bunları yadından çıxarasan olan olub, keçən keçib və biz bir yerdə Azərbaycanlıların “Vostok” restoranında şaşlıq yeyərək adama bir yüz vurardıq. O əlini çiynimə qoymaq istərkən, onun əlini kənarlaşdırıb dedim:

-Şərəfsiz düşmənlə dostluq edənlə, bir yerdə çörək kəsmək biz Azərbaycanlılara aid olan xarakter deyil. Vəhşilərin əlində dəlmə-deşik olmuşların ruhu məni bağışlamaz!-deyib hərbi geyimlidən uzaqlaşmış oldum.

İşimizin genişlənməsi mənim tez-tez məzuniyyətə getməyimə səbəb olurdu. Şaxtalı qış ayında Rayon meşə təsərrüfatı ilə, yeni müqavilə bağlamaq lazım olduğundan məzuniyyətə getməli olmuşdum. Əvvəlki kitabımda bu barədə geniş yazdığımdan, təkrarçılığa yol vermək istəmirəm. Bircə onu demək istəyirəm ki, bərk soyuqladığımdan osteoexondroz xəstəliyimin ağırlı fəsadları baş tutmuş və hərəkətimi məhdudlaşdırmışdı. Şəhər xəstəxanasında müalicə alırdım. Bir həftədən çox yataq rejimində olduğumdan, ancaq müalicə aldığı otağın xəstə sakinləri ilə təmasda olurdum. Otağımıza tez-tez gəlib, təmas qurmaq istəyən erməni ləhcəli kişinin dil boğaza qoymayaraq, təhrif etdiyi rus dilindəki başa düşülməz söhbətləri xəstələri bezdirdiyindən, erməninini başa düşməyənlər onu bir təhər yola verib, otaqdan getməsini arzulayırdılar. Özündən çox razı olan bu erməni, özünü elə aparırdı ki, guya rus dilini yaxşı bilir və ona görə də, onu dinləyirlər. Əslində xəstələr öz canlarının hayında idilər və erməninin söhbətləri onlar üçün maraqlı deyildi. Müalicə aldığı otaqda mənim milliyətim heç kim bilmirdi və hər şeydə maraqlı olan bu erməni mə-

nim kimliyimi, otaqdakı xəstələrdən soruşsa da, dəqiq bir məlumat ala bilməmişdi. Erməni otağa gəlib millətinin qəhrəmanlığından, öz torpaqları uğrunda Azərbaycanlılara qarşı vuruşduğunu, gəhrəmanlıq göstərdiyini, hətta medalla təltif edildiyini bir təhər otaqdakı xəstələrə çatdırırdı. Mənə ən pis təsir edəni o idi ki, bu erməni Azərbaycanlıların vuruşa bilmədiklərini, ancaq bazar alverçiləri olduqlarını xəstələrə aşığılaması idi. Palatamızda böyük Bətən müharibəsində iştirak etmiş səksən yaşlarında, ehtiyatda olan polkovnikin erməniyə dedikləri isə ürəyimcə olmuşdu. Polkovnik müharibə illərində bütün millət və xalqların birləşərək faşizmə qarşı apardığı müharibədən ağızdolusu danışmış, bir çox orden, medallarla təltif edildiyini vurğulamış və ermənilərin qonşu Azərbaycanla olan mənasız müharibəsini ağılsızlıq kimi qiymətləndirmişdi. Polkovnikin bu danışığı erməninə otaqdan uzaqlaşdırmışdı. Mən yataq vəziyyətində olduğumdan, erməninin cavabını vermədiyim üçün narahat idim onunla görüşmək və cavabını vermək üçün yataqdan qalxmağımı gözləyirdim. Əslinə qalsa xəstəxana qanunlarına riayət etməyimi bildiyimdən istəmirdim ki, erməni ilə mübahisəmizdə hay-küy yaransın. Hələ uşaqlıqdan heç bir əsas olmadan ermənilərin səs-küy yaratmalarını gözəl bilirdim. Bir neçə gündən sonra həkim mənə yataq vəziyyətimi, otaqda ara-sıra gəzinti ilə əvəz etmiş oldu. Bəzən qarlı, soyuq havanı pəncərəyə boylanan ilıq günəş istisi əvəz edirdi ki, bu vaxtlarda xəstələr toplam şəklində gəzərək müxtəlif söhbətlərə rəvac verirdilər. Hərdən bir toplama yaxınlaşan erməni söhbətə yol vermək istəyəndə, bezikmiş xəstələr öz aralarında danışqlar edərək erməninə təcrid edirdilər. Rusiyada yaşayanlar şimal şaxtasının nə demək olduğunu çox yaxşı bilirlər. Təssəvürünüzü edin qarlı, soyuq havada pəncərəniz-

dən boylanan günəş şüalarının gətirdiyi kiçik istiliyi günəş vitamini kimi qəbul edən xəstələr, həyətə axışib günəş vannasını qəbul edərək, sanki sağlamlıqlarını təmin etmiş olurdular. Yazın müjdəçisi olan, quşlar qarı eşləyərək özlərinə yem axtarıqları kimi, ağappaq qarın üstündə arxası üstə eşlənərək sanki, çimmək istəyirdilər. Belə bir mənzərə məni də həyətə çıxmağa vadar etsə də, həkimin sağlamlığımı üçün dediyi tövsiyələri yada salıb, gözləmə mövqeyində qalırdım. Nəhayət arzuladığım mənzərəli həyat gəzintisi mənə qismət oldu. Həyətə düşüb özümü günəş şüasına verirdim ki, həmin erməni gülərək mənə yaxınlaşıb, -hayes? -sualını verərək görüşmək üçün əlini uzatmış oldu. Əlimlə onun millətimin qanına bulaşmış mürdar qolunu kənarlaşdırıb, -türkes!-cavabını vermiş oldum. Erməni pərt olduğundan, əlini yanına salıb ətrafına baxaraq, pərtliyini gizlətmək üçün sifət ifadəsində süni gülümsəmə yaratmaq istədi. Erməninini kənara çəkib bildirdimki, sən hansı doğma torpaqdan danışsın, qəhrəmanlıqdan dəm vurursan?! Məgər Qarabağ siz ermənilərin torpağıdır?! Siz ermənilər, ömrünüz boyu vətənsiz olmusunuz! İndi müxtəlif çirkab yollarla torpaq sahibləri olan Azərbaycanlıları ev-eşiyindən didərgin salmaqla Qarabağ adlı, özünüzdən başqa heç kimə məlum olmayan ikinci bir erməni dövləti yaradırsınız? Heç utanmırsınız, vicdansız əməlinizdən! Belə çıxır ki, ermənilər harada məskən salsalar, orada erməni dövlətləri yaratmalıdırlar. Belə çıxır ki, Stavropolda, Krasnodarda, Soçidə və digər yerlərdə məskunlaşmış ermənilər bir neçə erməni dövlətini yaratmalıdırlar. Yadınızda saxlayın, sizin zəbt etdiyiniz Qarabağ torpağının sahibləri heç vaxt gözlərini yummayacaqlar ki, siz rahat yaşayasınız. Qarabağ torpağı siz yadellilərin tapdığına dözməyib istilərdə ayaqlarınızı yandıracaq, soyuqlarda ayaq-

lərinizi donduracaq. Tarix boyu Qarabağa yadellilər kəm baxıblar, son anda rədd olub gediblər. Sizi də belə bir aqibət gözləyir. Adını bilmədiyim və bilmək istəmədiyim erməni baxışlarını məndən gizlətsə də, altdan-altdan hiyləgərcəsinə mənə baxaraq, nə isə mənə deməyə çalışırdı. Heç gözləmədiyim halda bildirdi ki, o da, babası da, Qarabağ torpağında dünyaya göz açıblar və bu torpaqda yaşamağa haqları var. Dözməyib dedim:

-yaşayın, kim sizi oradan qovur ki? Siz torpaq sahiblərini zülm edərək, ev-eşiklərinədən qovaraq didərgin salmışınız! Nə Qarabağda, nə də Ermənistanda bir dənə də olsun Azərbaycanlı qalmayıb. Yadında saxla, bizim əski Sovet hökumətimiz Almanyanın yarısını işğal etmişdi. Saxlaya bildimi?! Əlbəttə yox! Müharibədə məğlub olmuş Almanlar birləşdilər, inkişaf etmiş ölkə olaraq dünyada tanınırlar. Ancaq, imperiya məkanı olan Sovet İttifaqı dağılıb getdi. Bir vaxtlar siz də, Sovetlər kimi dağılıb məhv olacaqsınız. İşğal etdiyiniz torpaqlar isə yəni-dən sahiblərinə çatacaqdır. Sən erməni, indiki halını yox, gələcəyini düşün və xəstələrin yanında uğursuz erməni qəhrəmanlığından danışma. Üzündə erməni məzlumluğunu ifadə edən bu yaramaz xəstə and-aman edirdi ki, o xəstələrə heç nə deməyib. Ola bilər yaşlı, keçmiş hərbiçi yalandan sənə nə isə uydursun, yenə də deyirəm and olsun, mənim Qriqorian məzhəbi-mə, mən ona bir söz belə deməmişəm. Erməni gözünün içinə kimi yalan danışır və vicdansızcasına dini etiqadına andlar edirdi. Artıq günəş şüaları çəkildiyindən, yaranmış soyuqluq mənə otağıma getməyə sövq etdi. Xudahafisləşmədən, əsəbi olaraq ermənidən uzaqlaşdım. Mən palata otağına qayıdanda, pəncərədən bizi müşahidə edən yaşlı rus hərbiçisi, mənə od-

lu-alovlu çıxışımı, erməninin isə başı aşağı olaraq məni dinlədiyini seyr etmişdi deyə, əlini çiynimə cırparaq dedi:

-Mən müharibədə olarkən, Azərbaycanlıların qeyrətli və vuruşmağı bacaran bir millət olduğunu görmüşdüm oğlum, - deyə yaşlı hərbiçisi mənə müraciət edərək bildirdi ki, Azərbaycanlılara qalsaydı bu torpaqları əldən verməzdilər. İkinci bir tərəfdən Ermənilər Qarabağ torpağını işğal edə bilməzdilər. Dünyanın ən böyük güc dövlətləri Ermənilərin bu torpaqları işğal etməsinə çöz yummaqla bərabər, gizləncə köməkliklərini din qardaşlarına göstərmiş oldular. Çünki, sizin neftiniz var, torpağınız bərəkətlidir. Müharibə dövründə əgər Bakı nefti olmasaydı, Almanlar bizim torpaqlarımızı ələ keçirmişdilər. Hitler az bilmirdi ki, Mozdokdan aşıb Bakı neftini ələ keçirməklə Sovet hökumətini diz üstə qoyacaqdı. Bakı nefti qələbə demək idi, Azərbaycanlı əsgərlər isə bu qələbəyə başqa millətlərlə bərabər can qoymuş oldular. İndi oğlum sən o boşboğaz erməniyə fikir vermə, haqq öz yerin tapacaq, geci-tezi var. Müharibənin bütün məşəqqətlərini görən bu yaşlı rus hərbiçisi, öz ağıllı məsləhətləri ilə, əsəblərimə sakitlik, qəlbimə isə sərinlik gətirmiş oldu.

Xəstəliyimlə əlaqədar olaraq bir müddət evimdə də sağlamlığıma qulluq edib, məzuniyyətə getməkdən çəkinmiş oldum. Şəhərdaxili sənədlərin və müqavilələrin bağlanması ilə məşğul olmağı lazım bildim. Günlərin birində, statistika idarəsində keçiriləcək iclasa dəvət olunduğumdan dumanlı, çiskinli hava olmasına baxmayaraq, adı batmış Sovetski küçəsi ilə getməyi nəzərə aldım. Qış fəslə ömrünü yaz fəslinə verdiyindən, aramsız olan yağışlar tərənəməyə belə imkan vermirdi. Elə vaxt olurdu ki, yağış sel kimi başlayıb hər yeri palçığa döndərirdi. Əhali öyrənişli olduğundan yağış özünü göstərən kimi,

çətirlər yağışdan qorunmaq üçün işə keçirdi. Əhalini çətirli gö-rəndə meşədə baş qaldıran göbələklər yadıma düşmüş olurdu və mən istər-istəməz təbəssümə qapılırdım. Belə bir şıdırğı yağış havasında, maşınların üstümə yağış suyu sıçratmasın-dan ehtiyat edərək, asfalt yolun kənarı ilə getdiyimdən palçıqlı ayaqqabım lak-luk edərək, əski erməni musiqisinin sədalarını verirdi. Ermənilər qonşu ölkələrin musiqisini , o cümlədən Azərbaycan musiqisini oğurlayıb özünüküləşdirdiyindən, mən təssəvvürümə gətirə bilmirdim ki, erməni musiqisi necə səslənə bilər. Fikirləşirdim ki, erməni musiqisinin sədalarını verən lak-lukların bəstəçisi palçıq və mənim hərəkətdə olan ayaqqabılarım olduğundan nə erməni musiqisini, nə də bəstə-çisini eşitmədiyimdən, bu lak-luk musiqisini andıra qalmış millətin musiqisinə oxşadırdım. Yadıma düşmüşkən deyim ki, tələbə vaxtı kirayəçi olduğum erməni evinin yaşlı kişisi vəfat etdiyindən, otaqda yas məclisi qurulmuş və ağlaşma “mu-ğam” oxunurdu. Bizim balabanımıza “duduk” deyən bu oğur-çu millətin oxuyanı, həmin balabanın musiqisi altında “mu-ğam” söyləyirdi. Tort, alkoqollu şərab mənə də gətirmişdilər, adət-ənənəmə uyğun olmadığından hər iki neməti yaşadığım otağın yırtıq döşəməsindən keçən kanalizasiyaya vızıldatmış- dım. İçki, tort yas mərasimi zamanı xristiyan adəti kimi gör-səndiyindən və ermənilər də bu dinin dolayısı daşıyıcıları ol-duğundan, anladım ki, adətləri belədir. Anlamadığım yalnız yas mərasimində oxunan “muğam” və ermənilərin qəmgin si-ması idi. O vaxt hələ tələbə olduğumdan zəhləm getmiş millə-tə qarşı gözəl bir arzum yaranmışdı. Siz ermənilərin xislətini-zi bildiyimdən arzu edərdim ki, bizim müğamımız Qarabağ-da, Ermənistanın özündə elə oxunsun ki, sizlər həmşə qəm-gin olasınız. Nə isə!Statiska idarəsinə binaların arası ilə, yəni

yolumu qısa etmək üçün kəsə getməli olmuşdum ki, yolun qırağında təmir gedən binada bir sürü erməni cavanlarının zara-fata oxşayan səslərini eşidib fikir vermədən keçmək istəyirdimki, mənə əl edən xəstəxanadakı erməniyi görüb ayaq saxlamalı oldum. İki əlini mənə uzadıb, qulluq göstərən kimi salam vermək istəyən erməniyə əl uzatmadığımdan, pərtliyini gizlətməyə çalışan erməninin iki əlini bir-birinə vuraraq “tə-mizləmə” etdiyini duydum. Yaxınlığımda olan erməni cavanlarının gözaltı məni süzdüklərini görüb başa düşdüm ki, erməni mənim Azərbaycanlı olduğumu onlara bildirib. Mən onların təəccüblü və nasaz baxışlarından bunu hiss edirdim. Erməni pərt olmuş sifətində süni gülüş yaradaraq soruşdu:

-Kostyumlu və qalstuklu görkəminizdən, əlinizdəki papqanızdan görünür ki, vəzifəlisiniz? Mən susdum. O isə mənim susmağımı razılıq əlaməti kimi qəbul etdiyindən sözüənə davam etdi. Bizim işimiz binaları təmir etməkdir. Yəqin ki, vəzifəli tanışlarınız çoxdur. Mən xəstəxanada olanları artıq unutmuşam. İndi elə bir vaxtdır ki, dolanmaq lazımdır. Bəlkə köməyiniz dəydi. Bir təmir işi olsaydı biz qazandığımız kimi, sizə də hörmət etmiş olardıq. İndi hamıya qazanc lazımdır. Əgər belə bir işiniz olsa, gördüyünüz o yataqxananın zirzəmisində yer götürüb yaşayırıq orada hamı bizi tanıyır. Elə desəniz, usta Qarik məni tapacaqlar. Mən bu boşboğaz erməninin nə sifətini görmək istəyirdim, nə də ona verəsi işim olmayacaqdı. Yağışın şiddət etməsi mənim bu erməniyə bir söz demədən uzaqlaşmağımıza səbəb oldu və bir daha onu görmədim.

Ailəm və uşaqlarım Bakıda yaşadığından, tez-tez Bakıya gəlməli olurdum. Belə gəlişlərimin birində taxta və metal biznesi ilə məşğul olduğum halda, qohumlarımin xahişi və mənim yumşaq təbiətimə qapılmağım səhv biznes müqaviləsi

bağlamağıma səbəb oldu. Biznesdə səhv etmək əlli-yüz faiz uduzmağa bərabərdir. Bilmədən İran “alverçiləri” ilə bağladığım alma müqaviləsi məni demək olar ki, müflis etmiş oldu. Bu barədə əvvəlki kitablarımda yetərincə yazmışam və təkrarlamağa ehtiyac yoxdur. Almanın satışını təmin etmək üçün müxtəlif idarələrə zənglər etməklə bərabər, qəzetdə elan da vermişdim. Gözlədiyimdən də çox müştərilər yaranmışdı və demək olar ki, müqavilələrə nəzarət etməklə bərabər, vaxtında pulunu ödəməyənlər üçün də cərimə faizi nəzərdə tuturdum. Meyvə- tərəvəz qəbul edən anbarlar da, satış üçün məndən alma almışdılar. Vaxtında ödəmə etməyən anbarlardan birinin müdiri erməni olduğundan gecikdirmə etmiş və mənim sorğularıma cavab vermək istəməmişdi. Onu da deyim ki, mən meyvə- tərəvəz biznesi ilə məşğul olmadığımndan, bu sahədə çalışanları tanımırdım. Bizdən meyvəni etibarnamə əsasında əsasən ya təchizat işçiləri, yada anbardarlar alırdılar. Meyvə anbarımda qalıb xarab olsaydı belə, mən erməniyə meyvə satmazdım. Müqavilə bağladığım alıcılara uç faiz cərimə yazdığım halda, anbar alıcılarına beş faiz cərimə düşünmüşdüm. Ödəniş etməyən erməni müdirin məqsədi nə olardı anlamadım. Sənədləri hazırlayıb o vaxtları təzəlikdə yaranmış iqtisad məhkəməsinə vermiş oldum. İqtisad məhkəməsində iştirak edən hüquqşünasımız mənə bildirdi ki, məhkəmədə verilmiş qərar erməninin müdir olduğu anbarın xeyrinə edilmişdir. Sənədləri götürüb iqtisad məhkəməsinə getmiş oldum. Təsədüfən, vaxtilə mənimlə bərabər koloniyada rəhbər vəzifə tutub, sonradan təqaüdə çıxmış tanışım ilə rastlaşmış oldum. Məni otağına dəvət edib, çaya qonaq edən Şepelev Aleksey Yuriyeviç hal-qaziyəni öyrənib tabeçiliyində olan işçisini çağıraraq bildirdi ki, məsələni həmyerlimin xeyrinə həll edən qərar ha-

zırlasın. Bir neçə gündən sonra, mənə otağına dəvət edən Şepelev A. Y. üç iş günü müddətində mənim idarəmin hesabına cərimə ilə bərabər ödənilmənin edilməsi haqqında qərar vermiş oldu. Üç gün bitməmiş katibə bildirdi ki, Vahan adlı bir nəfər sizinlə görüşmək istəyir. Andıra qalmış adı eşidən kimi bildim ki, mənimlə görüşmək istəyəh anbarın müdiri Vahan Tomosyandır. İçəri daxil olan Vahan iki əlli mənimlə görüşüb meyvə müqaviləsində yaranmış qeyri-müəyyənlikdən danışaraq, xahiş etdi ki, mümkünsə ödəməni, cəriməsiz və hissə-hissə aparsın. Erməni hiyləsinə yaxşı bələd olduğumdan, təəssüflə bildirdim ki, artıq gecdir və iqtisad məhkəməsinin qərarına qarşı hərəkət edə bilmərəm. Erməni Vahan dil boğaza qoymadan əyan edirdi ki, əgər siz razılıq ərizəsinə qol çəkib möhür vursanız, məsələni mən dediyim kimi dostcasına yoluna qoya bilərik. Sonra da başladı ki, biz hamımız Qafqazlıyıq, gərək bir-birimizin xeyrinə çalışaq. Vahanın "nağılına" gülərək bildirdim ki, əgər sən belə Qafqazlı qədri bilənsən, niyə rüsvət verib haqqı nahaqqa çevirərək məsələni əsassız olaraq xeyrinizə həll etmişsiniz. Vahan mənim dediklərimi qəribçiliyə salıb başladı ki, bu Rusları sən tanıyırsan, yalanlar uydurub biz Qafqazlıları qarşı-qarşıya qoyurlar. Əlbəttə, mən Vahanın düzgün danışmadığını bilirdim deyərək, qəti olaraq nəzərinə çatdırdım ki, İqtisad məhkəməsinin qərarına əməl etməsəniz, işin icrası veriləcək icraçı orqanlar, onda daha tez ödəməli olacaqsınız. Bu o vaxtlar idi ki, "reketlərlə" yaranmış qarşিদurmam bütün şəhərdə danışılırdı. Yəqin ki, Vahan da eşitmiş olardı. Mənimlə məsələni yoluna qoya bilməyən Vahan otağını tərk edəndə erməni xarakterini göstərmiş oldu. Mən elə bilirdim bu türklər, ancaq bazarda alver edirlər, sən demə müqavilə bağlayıb cərimə düşünənləri də var imiş. İqtisad məhkəməsi-

nin qərarını yetirməkdən başqa erməni Vahanın əlacı qalmamışdı. Hayfını isə, müqavilədəki cəriməni nəzərə almayan anbardardan çıxaraq onu işdən azad etmişdi.

Bütövlükdə Rusiyada, o cümlədən yaşadığım şəhərdə yaranmış kriminal mühit və mənə qarşı yaranmış reket hədələri, o cümlədən reket mühiti ilə bacarmayan güc qüvvələrinin “səriştəsizliyi”, bəzi hallarda kriminala göz yummaları mənə vətənimə dönməyə məcbur etmiş oldu. Vətənimdəki ağır yaşayış tərzini, işsizlik baş alıb getsədə, kriminal aləmin bürümüş olduğu Rusiyaya qarşı münasibətdə çox münasib şəraitə malik idi. İlk əvəllər qohumlardan başqa demək olar ki, heç kimi tanımadığımdan çətinlik çəkirdim. Ailəmin, uşaqlarımın yanında olduğum üçün özümü rahat hiss edirdim. Yavaş-yavaş qonşularla yaranmış isti münasibətlərim, onları da tanımağa şərait yaradırdı. Qonşuluqda bir neçə erməni ailəsinin sadxürrəm yaşamaları, mənə mətəl qoymuşdu. Biz Rusiyada yaşayanlar ermənilərə qarşı sipər olduğumuz halda, Bakımızda yerlilərin erməni arvadları, dayısı dığalardan olan uşaqları öz keflərində idilər. Biz ikinci mərtəbədə yaşayırdıq. Birinci mərtəbədə isə, yetmiş beş-səksən yaşlarında olan, dağlılara məxsus məğrur geyimi, (parıldayan xrom çəkmə, enli kostyum, ucları dimdik olan papaq)sərt baxışı və ütülənmiş(buğunun üstündə olan dərinin uzun hissəsi rezinlə boynuna bağlanır və buğu sax saxlayırdı) düz tərəşli, ucu burmalı buğu ilə seçilən Məhərrəm kişi xırılıtlı, yoğun danışiq tərzini, həm də şən zaraflatları ilə məhlənin sevimlisi idi. Dediyyə görə birinci arvadı rəhmətə getdiyindən erməni dul Aidəni kəbinsiz-filansız arvadı kimi saxlayırdı. Məhərrəm kişinin böyük üzümlük bağı birinci mərtəbəni elə bağlamışdı ki, yay vaxtı günlərini güllü-çiçəkli üzümlük altında keçirirdilər. Yəni nahar edər, çay içər-

dilər. Məhhərrəm kişi bir neçə əmək medalını həməşə pencəyinə taxıb, fəxarətlənər və sonra da deyərdi ki, ala özüm ölüm, mənim bir oğlum ermənilərlə kişi kimi vuruşub, orden-medallar alıbdır. Bir dəfə mən Məhhərrəm kişiyyə sözarası dedim ki, yaxşı oğlun ermənilərlə vuruşubsa, sən bu erməni arvadını niyə himayə edirsən? Məhhərrəm kişi gülərək zarafatla:

-ala qoca arvaddır əlindən pis işlər gəlmir, mənə zərər vermir, paltarımı yuyur, yeməyimi verir bir tikə də yazıq özü yeyir. Mən Rusiyada yaşayıb gəldiyimdən Aidə arvad sifətində təbəssüm yaradaraq mənimlə görüşür ailəmi, uşaqlarımı tərifləyirdi. Heç kimlə münasibət saxlamayan Aidə arvad özünü ətrafındakılardan təcrid etmiş şəkildə yaşayırdı. Məhhərrəm kişi evdə olduğu təqdirdə yay vaxtları gününü bağda keçirər və ona yeməklər edər, pürrengi çay verərdi. Binaya gedən qonşuları Məhhərrəm kişi bəzi hallarda çaya qonaq edərdi. İsti yay günlərinin birində yorğun halda evə gələrkən, Məhhərrəm kişi yolumu kəsib məni çaya dəvət etmiş oldu. O elə xahiş etdi ki, mən razılaşmalı oldum.

-Ala bax, qonşu mən ölüm çayımı, çörəyimi nuş etməsən səndən inciyərəm! Məhhərrəm kişinin erməni arvadı tərəfindən hazırladığı pürrengi çay o qədər qaynadılmışdı ki, bir qurtum içdiyim çay, koloniyada bir paçka qaynadılmış “çefir” çayla müqayisədə heç nə ilə fərqlənmirdi. Acılığı bir yana, gətirdiyi baş ağrısı yorğun adam üçün, ancaq yuxu gətirirdi. Düzü, başı yemək bişirməyə qarışmış Aidə arvad görmədiyindən Məhhərrəm kişinin başını qatıb çayı su axarına atmış oldum. Durub getmək istəyirdim ki, qolumdan yapışan Məhhərrəm kişi, inciyəcəyini deyib məni oturmağa məcbur etdi. Bir azdan tavada bişirilmiş yumurta qayğanağının xoşladığım iyisi burnumu qıcıldandırmış oldu. Çörəkdən bir qismət kəsib, yağı süzülən

yumurta qayğanağından bir tikə götürən Məhərrəm kişi, elə-bəh-bəh dedi ki, islanmış ağızımın suyunu bir təhər gizlətməli oldum. Özümü saxlaya bilməyib çörəyimlə bir tikə qayğanaq götürmək istəyirdim ki, qayğanağın içində xeyli qızarmış taramları görüb, ac mədəmin xoşladığım yemək üçün ifraz etdiyi ağızımdakı şirəni, ağızıma atdığım quru çörəklə bərabər çeynəməli oldum. Məhərrəm kişi inciməsin deyə bildirdim ki, mədəm yağlı yeməklərdən qıjqırtı verdiyindən quru çörək yeməli olacam, gərək incimiyəsiniz. Məhərrəm kişi, iştahla qayğanağı yedikcə ödüm az qala ağızıma gəlirdi. Ancaq, erməni arvadın məndən gizlətdiyi hiyləgər gözlərini gördükdə əsəblərimi cilovlaya bilmədim. Əvvəlcədən deyim ki, Məhərrəm kişinin eşitmə hissiyyatı olmadığından və qulağına nal boyda eşitmə aparatını taxmadığından, əlimə fürsət düşdü ki, erməni arvada bu qayğanağa görə irad tutum. Mən erməni Aidəyə qayğanaq əvəzinə taraman qızartığını bildirib, onu məzəmmət etdim ki, axı bu kişi sən“düşmən” millətin nümayəndəsini himayə edib saxladığı halda, necə vicdanın yol verir ki, bu cür yarıtmaz yeməklər edirsən? Erməni Aidə heç halını pozmadan mənə əyan etdi ki, birinci dəfə deyil ha, həmşə belə yemək yeyir və üstəlik yeməyin dadlı olduğunu deyərək bildirir ki, rəhmətlik birinci arvadı heç belə dadlı yeməklər bişirməyibdir. İstiyirsən özündən soruş o mənə inanır, ancaq desən də, sənə heç vaxt inanmaz. Neçə dəfə oğlu da gəlib, həmin taramanlı yeməkdən nuş edib, heç bir kəlmə də danışmayıb. İndi sən görmüsən yemə, səni məcbur edən yoxdur ki?! Qonşuluqda hayküy sevməzdim və çalışardım ki, səhv olmasam belə məsələni böyütmüyüm. Bir də ki, Məhərrəm kişinin tanıdı-tanımadı, dağlılara xas olan döyüşkən xarakterli zarafatları olardı ki, istəməzdim hörmət pərdəsi itirilsin və onun zarafatla oxuduğu

mahnını mən də öz üzərimdə hiss edim. Bir dəfə qonşu uşaqları həyətdə futbol oynayarkən, top bağa düşdüyündən Məhərrəm kişi topu uşaqlara vermədiyi halda, bir valideyin gəlib topu tələb etmişdi. Əsəbləşən Məhərrəm kişi, "sən, sən, sən s. . . . sən!-deyə qonşunun tələbini rədd edərək balta ilə topu uşaqların gözü qarşısında doğramışdı. Elə bu məqamı yadımda saxladığımdan Məhərrəm kişiyyə nahar üçün təşəkkür edib evimə yollanmış oldum. Gedəndə Məhərrəm kişinin mənə zərərətçasına dediyi:

-qonşu nə təşəkkürü edirsən, yeməyindən xoşum gəlmədi? !Mən bu yaşlı vaxtımda bir tavanı tək yeməli oldum. Görünür yeyib-içən cavanlardan deyilsən?!Əlbəttə ki, mən gülüm-səmək işarəsi bildirib, susmağa üstünlük verdim. Sonrakı müşahidələrimdən və deyilənlərdən aydın oldu ki, erməni Aidənin elə erməni kişidən olan qızı səkgizinci kilometr qəsəbəsində yaşayır və həftədə bir dəfə gəlib, anasına "guya" köməkliklər edir. Gedəndə isə zənbili dolu gedir. Sonralar mən rəsmi idarələrdən eşidəndə ki, bizə düşmənçilik edib, millətimizi öz doğma torpaqlarından qovaraq evsiz-eşiksiz qoyan və bir nəfər də Azərbaycanlının Ermənistanda yaşamasına imkan verməyən bu qatil ermənilərin milli nümayəndələrinin otuz-qırx mini vətənimizdə keflə yaşayır, vallahi mən millətimizin bu humanizminə, düşmən milli xalqa qarşı beynəlmiləçiliyinə, kinayəli də olsa həsəd aparmağım gəldi. Ətrafımızda yaşayan ermənilər isə, məndə bu deyilən həqiqətə, yəni otyz-qırx min erməninin yaşamasının reallığına əminlik yaratmış oldu. Qonşumuzdakı yəhudi kişini erməni arvadı, adı ermənicə Xanuma olub sonradan dəyişdirilərək Azərbaycanlaşdırılan Xanım(deyilənlərə görə evini sataraq, Moskvaya köç edib)və daha qarşı-

laşdığım bir çoxlarının firavan yaşayışları məni məətəl qoyurdu.

Bakıda İlk yaşadığım aylarda xırda-para işlər görərək kiçik qazanclar əldə etsəm də, bu kiçik qazanclar ancaq ailəni dolandırmağa sərf olunduğundan, yaranmış iqtisadi çətinliklər daha geniş komersiya fəaliyyətinə imkan vermiridi. Əsasən İran və Türk iş adamlarının biznes canfəşanlığı nəzərə çarpmağa başlamışdı. O vaxtlar İranda həkim işləmək eşqinə düşən qardaşım, İran həyat tərzini bəyənmədiyindən orada qalıb işləmək istəməmişdi. İranda bizim babamızın doğma bacısı yaşayırdı. Sovet dövründə həmşə açıq olan sərhədlər sonralar bağlandığından Babamın bacısı İranda qalmalı olmuş və bacı qardaşlar bir daha görüşə bilməyib ayrılığın həsrətini çəkərək dünyadan köç etmişlər. Mənim qardaşım İranda olduğu müddətdən qabaq vaxtilə qonağı olmuş həmən bibi nəvəsinin evində qonaq olmuşdu. Yəni taleh elə gətirmişdi ki, bir-birindən ayrı düşən bacı və qardaşın nəvələri yaxın əlaqə yaratmışdılar. İran iş adamlarının fəallığını görüb, daha geniş biznes işi qurmaq üçün İran İslam Respublikasına getmiş oldum. Arvadı fars olan bibi nəvəsi ilə görüşüb xahiş etdim ki, mənə İran iş adamları ilə əlaqə yaratmaqda vasitəçi olsun. Bibi nəvəsi bina və mənzillərin rənglənməsi işinə baxırdı deyən, mənim onunla hər hansı biznes fəaliyyətim mümkün olmayacaqdı. Bibi nəvəsi bir gün xahiş edərək, iş yeri ilə tanış etmək üçün məni də dəvət etmiş oldu. Biz belə bir yerə gəldik ki, orada xeyli insanlar toplaşmışdı. Qohumum insanların toplaşdığı yeri mənə iş bazarı kimi göstərib rəng satılan dükana getmiş oldu. Qayıdan baş yaşlı bir kişini göstərib erməni olduğunu bildirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bizim Azərbaycanımızda baş verən Erməni-Azərbaycan münaqişəsini bilən bibi nəvəsi mənim erməni-

yə olan münasibətimi bilmək istəyirdi. Mən kostyum və qalstuklu olduğumdan (qalstukun İranda hansı əhəmiyyət kəsb etdiyini ilk vaxtlarda bilmirdim) erməni mənimlə görüşməkdən imtina etmişdi və bibi nəvəsi ilə iş getməkdən boyun qaçırmışdı. Bibi nəvəsinin dediyinə görə erməni kişisi mənim geyimimdən çəkinmişdi və erməninin işdən imtina etməsi onun planlaşdırılmış işini yarıtmaq etmişdi. Bibi nəvəsinin xahişi ilə, onun işinə zərər gətirməyim deyə, onunla bir yerdə olduğum müddətdə qalstuk vurmamı olmadım. İran Respublikasının qanunlarına hörmət olaraq, mən bibi nəvəmə erməni bədxahlığından danışmaq istəmədim. Sonra qohumum məni bir neçə nəfər İran iş adamları ilə görüşdürsə də, iş prinsiplərinin möhtəkirlikdən ibarət olduğunu anladığımdan mən bu görüşlərə son qoymuş oldum. Birinci bizneslə məşğul olanlar ikitərəfli müqavilə bağlayıb, münasibətləri uzunmüddətli olsun deyə, işlərini qarşılıqlı hörmət və etibar əsasında qururlar. Mənim qarşılaşdığım bu iş adamları, el arasında deyildiyi kimi bir atımlıq barımla çalışırdılar. Yəni sən pulunu ver, malını al, sonrakı işlər sənlikdir. Bəxtin gətirər mənimlə işləyərsən, gətirməz işləməzsən. Rusiyada belə bir iş prinsipini vasitəçi firma belə qəbul etməz. İkinci isə özünü yüksək tutub, qarşılaşdığı iş adamına yuxarıdan aşağı baxmağı mən heç vaxt qəbul etməmişəm! Qarşılaşdığım iş adamlarının bir neçə Fars və bir Erməni olmasını nəzərə alsaq, bir nəfər də olsun Azərbaycanlı iş adamını görməməyim məni mütəəssir etmişdi. Bibi nəvəsinin xahişi ilə mənimlə tanış olan Azərbaycanlılar isə iş adamlarına vasitəçilik edənlər idi ki, biz razılığa gələ bilməmişdik. Məni ən çox maraqlandıran Azərbaycanlı vasitəçilərdən birinin erməni iş adamı ilə məni tanış etməsi idi. Qarşılaşdığım Fars iş adamları müəyyən ədəb və hörmət sərhədi sax-

ladıqları halda, mənı qapı qarşısında xeyli gözlətdirib sonra əda ilə qəbul edərək, görüşmədə mənə tərcüməlik edən Azərbaycanlı ilə adi oturacağa dəvət edən bu erməni iş adamı (onu da deyim ki, bu iş adamının erməni olduğunu əvvəlcədən bilsəydim, qətiyyənlə görüş getməzdim) ayaqlarını bir –birinin üstünə ataraq məndən nə istədiyimi soruşdu. Mən tərcüməçi və vasitəçi Azərbaycanlıya təəccüblə baxmış oldum. Özünü itirmiş Azərbaycanlı Movses, -deyə iş adamına müraciət edəndə anladım ki, həmsöhbətçim milliyyətə ermənidir. Dostum erməni ilə baş-başa olub danışarkən, taxdığım qalstuku cəld köynəyimin altından çıxarıb qaydaya saldım. Yaxınlaşıb Erməni iş adamının oturduğu masada əyləşib, ayaqlarımın bir-birinin üstünə ataraq bildirdim ki, sizin özünüzü ədalətə aparacağınız xoşuma gəlmədiyimdən biz səninlə iş görə bilmərik. Azərbaycanlı dostum şaşırmış halda mənə təəccüblə baxmış oldu. Mən ona xahiş etdim ki, dediklərimi olduğu kimi tərcümə etsin. Erməni iş adamı mənə iradəmi və xüsusi ilə qalstukumu görüb, ayaqlarını yanına salmış oldu. Sonra sözümlə davam edərək qeyd etdim ki, mən Azərbaycanlı olaraq siz ermənilərin xislətinə bələdəm. Siz hamınız hərəkətlərinizlə bir-birinizi yaxşı tamamlayırsınız. Son fikrim də budur ki, ilanın ağrına da lənət, qarasına da! Məndən sonra söz-söhbət olmasın deyə, Azərbaycanlının qolundan tutub özümlə bərabər otaqdan çıxmış olduq. Mən bu görüşüm haqqında bibi nəvəsinə danışarkən, o mənə bildirdi ki, mənə erməniyə dediklərimin heç birisini Azərbaycanlı vasitəçi və tərcüməçi olduğu kimi çatdırmayıb. Bibi nəvəsinin dediyinə görə, əgər dediklərim olduğu kimi erməni iş adamına çatdırılısaydı və o şikayətçi olsaydı mən və tərcüməçi qanun qarşısında cavab vermiş olardıq. Əlbəttə ki, mən çox təəssüflənməli oldum. İran səyahətimin vax-

tına az qalmış Tehranı təkbaşına gəzməyi qərarlaşdırdım. Şəhəri gəzdikcə, küçələrə baxıb yaddaşımda saxlayırdım ki, geri qayıdanda azmayım. Heç yadımdan çıxmaz, Həzrəti Fatma küçəsindəki binaların yanından keçərkən burnumu dadlı yemək iyisi qıcıqlandırmış oldu. Binanın çox gözəl bəzədilmiş və üstündə ingilis dilində Restoran yazılmış qapısını açıb musiqi ilə bərabər erməni danışıqlarını eşitdim. Əsəbimdən geri qayıtmaq istəyirdim, özümlə bacarmadım. Elə bildim ki, kimsə mənə çəkinməməyi məsləhət görürdü. Bəli bu məsləhətçi, içimdəki mən idi. Demək olar ki, restoranda məndən başqa heç kim görsənmirdi əlbəttə ki, restoran işçilərini nəzərə almasaq. Musiqi tərəfə ciddi baxış göstərdiyimdən söndürüldü. Deyəsən mənim Azərbaycanlı olmağım hiss edilmişdi. Qolunda ağ mələfəsi olan ofisiant mənə yaxınlaşıb ingilis dilində salam verərək, menyunu masanın üstünə qoymuş oldu. Mən naharımı menyunda qeyd edib gözləmə mövqeyində qalmış oldum. Demək olar ki, restoranda işləyənlər hər dəfə yanımdan keçəndə mənə qeyri ixtiyari süzməli olurdular. Bir azdan kahının yarpağı üstünə qoyulmuş salat gətirilmiş oldu. Hiss etdim ki, restoronda işləyənlərin hamısı gözaltı mənə baxırlar. Başa düşdüm ki, bu erməni hərifləri mənim yemək mədəniyyətimi görmək arzusundadırlar. Uzun müddət Rusiyada, yaxud digər ölkələrdə olduğumdan mən də formalaşmış Avropa mədəniyyətini Azərbaycanlılara mıxsus şəkildə göstərmiş oldum. Salatı nuş edib sifariş etdiyim əsas nahar menyusunu gözlədim. Sakitliyi görüb, ingilis dilində ofisiant (waiter), deyə çağırırdım. Bir azdan məndən üzr istəyən ofisiant sifariş etdiyim ikinci naharımı, kompotla bərabər masaya qoymuş oldu. Ətrafa nəzər salıb, daha erməni nəzərləri ilə izlənilmədiyimi görüb naharıma son vuraraq, mənə deyilmiş nahar haqqını kitabçaya

qoyub elə ingilis dilində də sağollaşıb bayıra çıxdım. Mən bayıra çıxanda, məni qabaqlayan ofisiyantla bərabər bir neçə nəfər də bayıra çıxıb təbəssümlə məni yola salmış oldular. Evə qayıdanda bibi nəvəsi mənim bayırdan gələrək acıdığımı nəzərə alıb yemək təklif etsə də, restoranda nahar etdiyimi bildirib yeməkdən vaz keçmiş oldum. Bibi nəvəsi şəhəri necə gəzdiyimi və harada nahar etdiyimi soruşduqda, mən olmuşları ona danışdım. Restoranın yerini və nahar üçün verdiyim haqqı eşidəndə isə, xeyli təəccüblənib bildirdi ki, restoran elə də bahalı deyil, ancaq səndən xeyli çox pul alıblar. Həmənin verdiyin pulu, elə həmin restoranın özündə beş-altı dəfə nahar etmək mümkündür. Bu söhbətdən sonra anladım ki, nəyə görə ermənilər qapıya çıxıb məni təbəssümlə yola salıblar. Ermənilərin təbəssümlərini yadıma salıb, mən bərk gülməli oldum. Mənə belə məlum oldu ki, ermənilər məndən nəinki təbəssümlərinin pulunu alıblar, üstəlik erməniliyə xas olan milli vicdan və heysiyyətlərini də mən Azərbaycanlıya satıblar.

Taleh elə gətirdi ki, bir müddət jurnalistik fəaliyyəti ilə də məşğul oldum. Qəzetlərin birində Baş redaktor olaraq işləyirdim. İşimiz heç də pis getmirdi. Beləcə iş günlərimin birində məni nəşriyyatın qarşısında görən bir müəllim həmyerlim, mənim hansı vəzifə daşdığımı öyrənib polis vaxtasından mənə zəng edərək görüşmək niyyətini bildirmiş oldu. Əlbəttə bir jurnalist olaraq mənim işlədiyim qəzetin qapısı hamının üzünə açıq olduğu kimi, müəllim həmyerlimin də üzünə açıq olmalıydı. Köçkünçülük həyatı keçirən həmyelim haqqında qardaşımdan təsadüfi olaraq eşitmişdim ki, tanışlarından xeyli borc alıb qaytarmadığından hamı ondan uzaq olurmuş. Həmyerlimin bu “xasiyyəti” mənə qərribə görünsə də mən aşağı düşüb onu qarşılamağı özümə borc bildim. Yadıma gəlir ki, uşaq

vaxtı çox bacarıqlı futbolçu olan həmyerlim, rəhmətlik atamla dostluq edirdi və həmyerlim yaxşı futbol nümayiş etdirdiyinə görə, atam deyərdi:

-ay Sülü allah ayağına qüvvət versin, sənin bu qapıdan o qapıya top vurmağın mənə ləzzət edir. Bəli həmyerlim gəlib bizim jurnalistika fəaliyyətimizlə xeyli maraqlandıqdan sonra bildirdi ki, yaxşı yerdə işləyirsən, görürəm qazancın da pis deyil. Qardaşımdan eşitdiyim “borc” məsələsi qulağımda cingilti vermiş oldu. Həmyerlimin nə üçün məni axtarması aydınlaşdı. Mən həmyerlimin “qazancın da pis deyil” deyimini cavablandırmadım. Məndən bir neçə ağ list istəyən, həmyerlim məni yoxlayırmış kimi diqqətlə üzümə baxmış oldu. Təzəcə aldığımız bir büküm ağ kağızları ona təqdim edəndə, çox olduğunu bildirən həmyerlim ağ listlərin yarısını mənə qaytarıb minnətdarlıq etdikdən sonra, məndən borc olaraq yüz əlli manat istəmiş oldu. Qəzetimizin çapı üçün nəşriyyata yenicə pul ödədiyimdən cibimdə heç iyirmi min də qalmamışdı. Əlbəttə ki, mən pis vəziyyətdə qalmış oldum. Həmyerlimə hal-hazırda belə bir imkanım olmadığını bildirsəm də, onun narazılığı bir insan olaraq daxili əzabıma səbəb oldu. Ən çox məni həyəcanlandıran onun dediyi;

-mən bilməzdim sən mənə borc verməzsən! Sənin atanla olan dostluğum və dostumun oğlunun borc verməməsi məni mətəl qoyub! Əlbəttə bu kəlmələr mənə pis təsir etmişdi və bilmirdim ki, həmyerlimlə necə xoş rəftar etməklə inciməsinə yol verməyim. Nahara az qaldığından, həmyerlimi kafeyə dəvət edib bir az kefini açmış oldum. Yenidən otağımıza qayıtdıqdan sonra, həmyerlim əlini cibinə salıb bir kiçik dəftərçə çıxardaraq, telefonla harasa zəng etməyinə görə məndən icazə istədi. Həmyerlimin danışmaq forması və tələbi məni heyrətə

salmışdı. Həmyrlim telefonda kimisə, kinayə və istehza hədəfinə çevirərək ondan borc tələb edirdi. Mən şübhəli nəzərlərlə həmyerlimə baxanda, mənə açıqlama vermiş oldu. Telefonla danışdığım bizim qəsəbədəndir. Yaxşı vəzifədə işləyir, anasının erməni olduğunu gizlədir. Bilsələr anası ermənidir işdən xaric edəcəklər. Odur ki, ayda bir ona zəng edib anasını yada salıram, o da hər dəfə təmənnəsiz “borc” verir. Mən qəsəbə əhlinin yalan olmasın qırx-əlli faizini tanıyırdım. Ancaq anası erməni olan bu vəzifəli şəxsi tanımadım. Dedi ki, anası həmşə dodağı qırmızı pomadalı olardı, başına bant formasında yaylıq bağlayan balacaboy bir erməni qadını idi. Əri də balaca boylu bir kişi idi, dəmiryolda işləyirdi. Ha xəyalıma gətirsəm də, tanıya bilmədim. Mənim tanımamağımın bir səbəbi də, uzun müddət Rusiyada yaşayıb təsadüfi olaraq gördüklərimi yadırgamağım idi. Burada bir haşiyə çıxmaq istəyirəm. Rusiyadan təzəcə gəlmişdim. Təzə gəldiyimdən tez-tez xatırlamalar edərək, elə bil beynimdə keçmiş ilə bu günü müqayisə edirdim. Təsadüfən qarşılaşdığım sarı bənizli bir adama qəflətən

rusca salam vermiş oldum. Mənə çəp-çəp baxan sarı bənizli adam:

-a kişi xoxol özünsən, danışığımı bil !-deməsi elə bil qəflət yuxusundan məni oyatdı. Sarı bənizli adamdan üzr istəyib Rusiyadan təzə gəldiyimi bildirsəm də, pərtliyimi gizlədə bilmədim. Həmyerlimdən anası erməni olanın adını və harada işlədiyini soruşsam da, məni əsil məsələdən uzaqlaşdırmaq istəyərək dedi:

- sən jurnalist adamsan gedib yazarsan onu işdən çıxardılar, mənim də “borc” almağımın sonu bitər. Sonra gülə-gülə bildirdi ki, hələ ki gec deyil gedim anası ermənidən borc pul alım. Xudahafisləşib görüşmək ümidi ilə məndən ayrılan mü-

əllim həmyrelim, uzun müddət beynimi qarışdırmış oldu. Axı bu erməni diğaları torpağımızı işğal etməsəydilər çox yaxşı dolanışığı, həyət-bacası, müəllim kimi layiqli işi olan, boy-buxunlu bu həmyerlim “borc” adı ilə dolanışığını təmin etməzdidi!? Qəsəbəmizdə müxtəlif vəzifələrdə işləmiş firavan yaşayışı və dolanışığı olan belə adamlar özlərinin köhnədən qalan zinətli əşyalarını sataraq bir tikə çörəyə verirdilər. Uşaq vaxtı görəndə utanaraq salam verdim, yüksək savada malik olan müəllimlər belə küçələrdə qovrulmuş tum sataraq yaşamını təmin edirdilər. Bütün bunlar erməni vəhşiliklərinin vətənimizə gətirdiyi bəlalar idi.

Qəzetdə işlədiyim vaxtlarda tez-tez narazılıq ifadə edən şikayət məktubları da alırdım. Belə məktublarnın izi ilə bir dəfə Qaçqınlar komitəsinə getmişdim. Qaçqınların yerləşdirilməsi şöbəsinin əməkdaşı ilə məsələni həll edib çölə çıxmaq istəyirdim ki, uşaq vaxtı başımıza olmanın oyunlarını açan erməni Asiyanın oğlu ilə qarşılaşmalı oldum. Hələ qəsəbədə olarkən bizdən dörd-beş yaş böyük olan bu adamın vaqonlardan parça topları oğurlamasına görə həbs olunduğunu bildirdim. Köhnə tanışlar kimi mənimlə xoş-beş edən erməni Asiyanın oğlu köçkün olaraq hələ də yeri olmadığını bildirib məndən kömək istəyirdi. Əlbəttə ki, mən Qaçqınlar Komitəsinin əməkdaşı olmadığımıdan ona köməklik edə bilməyəcəyimi dedim. Əl çəkmədi məndən anası erməni! Sən mənim həmyerlimsən, həm də qonşu olmuşuq, üstəlik də qəzetçisən köməyini əsirgəmə. Bu adamın məzlum və erməni xislətinə uyğun olan sırtıq davranışını qəbul etməyib xudahafisləşdim. İşimlə əlaqədar olaraq bir çox idarələrdə qarşılaşdığım anası erməni olanlar, daxili narahatçılığını pozurdu. Məndə belə bir fikir formalaşırdı ki, düşmən millətin nəyaxşısı, nə yamanı?! Bu millətdən nə qədər

uzaq olsan başın bəla çəkməz, onları himayə etsən, özünə sirdaş bilib ürəyinin yağını yedirtsən, elə bil ki, səni arxadan vuracaq namərd hazırlayırsan, elə bilki, ən yaxşı günündə yanında qəbirqazıyanını saxlayırsan! Təssəvürünüzü aparın, bu günə qədər bir nəfər də olsun bir ermənini “qul bazarında” işləyən görmədim. Bu torpaqları zəbt etmişlərin bacısı uşaqları firavan yaşayaraq, müxtəlif yollarla Azərbaycan soy adı altında yüksək vəzifələrdə çalışır, köçkün həyatı yaşayan insanların qanını sorurlar. Hələ bu da azmış kimi öz keçmiş firavan yaşayışlarını xatırlayan, ilanı yuvasından çıxardacaq qədər şirin dillə Azərbaycan xalqını sevdiklərini deyərək müxtəlif variantlarla Bakımıza qədəm qoyan ermənilər və onların “Azərbaycanlı himayədarları” bu xalqın gözünü oxşamaq istəyirlər. Ey millət! Bura gələn ermənilər, erməni faşisti S. Şaumyanın nəvə-nəticələridir. Bakı arzusu ürəklərində qaldığından, nəvə-nəticələr bu arzunu reallaşdırmağı xəyal edirlər. Əgər məntiq elminə söykənmiş olsaq bilərik ki, xəyaldan reallıqlar yarana bilər. Xəzərin göy ləpələri, Bakı neftinin iyisi hələ bir çoxlarının yuxusunu haram edir, burnunu qıcıqlandırır. Bir millət olaraq ayıq-sayıq olmalı, şirin dillərə inanıb qurbanlıq olmamalıyıq. Bir millət olaraq vətənimizi, torpağımızı sevməliyik. Hər bir millət oğlu torpağa sahib çıxmalı, yadelli işğalçıların tapdağında olan torpaqları azad etmək üçün istənilən variantdan istifadə etməklə, torpaq uğrunda ölməyi də bacarmalıdır. Vətən o zaman vətəndir ki, onun uğrunda şəhid olan vətəndaşları olur.

Qəzətdən aralaşib müxtəlif komersiya sahələrində çalışdığımından və isti-soyuq bilmədən işlədiyimdən ostoexondroz xəstəliyim baş qaldıraraq, sümük və əzələ ağrılarımı dözülməz etdiyindən, bir müddət işdən aralanmalı olub sağlamlığımla

məşğul oldum. Heyhat həkimlərimizdən yaxşı nəticələr görmədiyimdən, vaxtilə Rusiyada yaşadığım və məni müalicə etmiş həkimlə görüşməyi qərara aldım. Beləliklə, artıq müəyyən yaş sahibi olmuş və yaddaşımda qalan, bəziləri ilə bir vaxtlar məktublaşdığım dost-tanışlarıma Azərbaycanımı özündə əks etdirən hədiyyələr alıb, Rusiyaya yola düşdüm. Təyyarədəki həyəcanlarım, keçmiş diyarı görmək həvəsi məni rahat buraxmırdı. Nəhayət, Domodedovo hava limanında düşüb erməni taksi sürücüsünün dəvətinə baxmayaraq, sərnəşin avtobusunda yerimi tutmuş oldum. Bir neçə saatdan sonra avtobusu tərk edib Domodedovo metrosuna getdim. Metroya yaxınlaşanda bir cavan oğlanın rayon ləhcəsi ilə Azərbaycan dilində;

-əmi Bakıdan gəlmisən, yükün ağırdır ver çamadanı kömək edir!-deməsi ürəyimcə oldu. Cavan oğlan tələsmiş kimi hərəkət etdiyindən, ehtiyatlanaraq dabanqırma onun dalınca qaçmalı oldum. Kassada kömək üçün cavan Azərbaycanlıya təşəkkür edib vidalaşmaq istəsəm də, cavan qataradək köməklik edəcəyini bildirib əlli manat dəyərində olan bileti əlimdən alaraq, yenidən çamadanımı götürərək, pilləkənlərlə aşağı düşmüş oldu. Çamadanımı sərnəşin vaqonunun yaxınlığına qoyaraq mənimlə sağollaşan, cavan tələsik getmiş oldu. Yanımda dayanmış və bizi müşahidə edən yaşlı kişinin rus dilində cavan oğlanın dalınca dediyi çirkin ifadə məni maraqlandırdığından, təccüblə yaşlı kişiyə nəzər yetirmiş oldum. Mənim təccübümü hiss edən yaşlı kişi, cavan Azərbaycanlı oğlanın çamadanımı gətirib, bilet əlində çıxmasını izləmişdi deyən xüsusi bir vurğu ilə, bu Azərbaycanlı dələduzların metro fırıldığıdırı mənə çatdırmağa çalışdı. Yaşlı kişi səmimi olmağını nümayiş etdirmək üçün buyurdu ki, aldığı bilet imkan verərdi ki, bir gün ərzində həmin biletlə metrodan istifadə edəsən.

İndi əgər metrodan çıxmış olsan gərək yeni bilet alasan. Sonra da çöndü ki, mən bu dələduzları yaxşı tanıyıram, özüm də Bakıdanam. Domodedovo yaxınlığındakı binaların birində yaşayıram və demək olar ki, hər gün metrodan istifadə edirəm. Düzü çox sevindim ki, kişi əslən Bakıdandır. Soruşdum ki, yəqin Azərbaycanlısan? Azərbaycanlıya oxşuyurammı? Xeyr, bəlkə də xoşuna gəlməyəcək, mən erməniyəm. Elə bil ki, başıma bir qazan qaynar su tökdülər. Daha heç bir sorğuya ehtiyacım qalmadı. Deyəsən erməni də bunu hiss etmişdi deyən, qatara minib getmiş oldu. Erməninin Azərbaycanlı cavana qarşı olan qərəzli danışığı məni əsəbləşdirmişdi. Həmin sağ olmuş cavan oğlan mənə etdiyi köməyə rəğmən, nəinki əlli manatlıq, bəlkə də yüz əlli manatdan çox mənim çəkəcəyim əziyyəti çəkmişdi. Qaldı ki, bilet almaq məsələsinə mən metronu tərk edib bilet almaq üçün vağzala gedəcəyimdən o bilet mənə lazım olmayacaqdı. Daxilən, xəstə vaxtımda mənə köməyə gələn cavan Azərbaycanlıya sağlam can və halal qazanc, məni öz millətimin cavanına qarşı qoyan və əsəblərimi tarımlaşdıran yaşlı erməniyə isə vicdan və iman arzuladım. Vağzal kassasından biletimi alıb sabahısı mənə doğma olan, neçə illər görmədiyim şəhərimə getmiş oldum. Bu illər ərzində şəhərin görkəmi xeyli dəyişilmişdi. Ancaq elə vağzal perronunda gördüyüm erməni toplamı məni mütəəssir etmişdi. Elə bilirdim ki, ermənilər mənə doğma olan keçmiş şəhərimi zəbt ediblər. Andıra qalmışların məndə yaratdığı təəssüflə bərabər, doğma şəhərimi və dost-tanışlarımı görmək həvəsi qəlbimdə ruh yüksəkliyi yaratmışdı. Şəhərin mərkəzi küçəsi ilə hər addımladıqca elə bilirdim ki, yenə həməən cavan adamam, sanki iyirmi ilə yaxın müddətdə görmədiyim şəhər elə bil cavanlığımı özümə qaytarmışdı. Vaxtilə işlədiyim zavod işçilərinin yaşadığı bi-

naya gedib, az-çox yadlarında qaldığım tanışlarımla görüşüb, keçmişimi geri qaytarmış oldum. Onu da deyim ki, çoxdan görmədiyim işçilərimlə görüşəndə mən nə qədər sevinirdimsə, onların mənə soyuqqanlı və ötəri baxışları məni daxilən qırırdı. Nəhayət vaxtı ilə mənim sürücüm işləmiş Xudyakov ilə görüşüm, mənə olan bu soyuqanlılığın mahiyyətini açmış oldu. Ən çox işlədiyim və təmasda olduğum işçilər bu iyirmi il müddətində zavod bağlandığından bir çox yerlərdə işləyərək yadlaşmışdılar. Demək olar ki, gündəlik qayğıları ilə ömürərini keçirən bu adamlar bu müddət ərzində bir-birləri ilə görüşməmişlər və mənim şəhərdə yaşadığımı düşündüklərindən onlarla görüşmə adi hal kimi baxmışdılar. Dostum Aleksandrın bu fikirini qəbul etsəm də düşünürdüm ki, nahaqdan bizim milləti istiqanlı və qonaqpərvər adlandırmırlar. Dostumla bərabər vaxtilə məni müalicə etmiş həkimi tapıb tanışlıq verdikdən sonra, həkimin məsləhəti ilə bir çox diaqnostik yoxlamalardan keçib xəstəliyimə əlac edəcək dava-dərmanlarla müalicəyə başladım. Mənə bir çox iynələr təyin edilmişdi ki, həkimin nəzarəti altında olsun deyə, birinci mərtəbədə yerləşən otaqda iynələrimi qəbul etmək məsləhəti görüldü. Növbəyə dayanıb iynə vurulmasını gözləyirdim. Birdən mənə çox şirin olan bir ləhcə ilə adım və fəmiliam çağırıldı. Otağa daxil olub, kürən sifətli, donqar burunlu, qaraşın bir tibb bacısının mənim adımla, yaşımı yurnala qeyd etməsi və Azərbaycan dilində, özü də Bakı şivəsi ilə oturmağa dəvət etməsi marağıma səbəb oldu. Xalatının döşlüyündə Ambarsumyan fəmiliasını gördüyümdə isə, narahatçılığımı artırmış oldu. Erməni tibb bacısı elə Azərbaycan dilində mənə iynə otağına dəvət edəndə, təşəkkür edib iynəni qəbul etməyəcəyimi bildirdim. Yadıma, vaxtilə qəsəbəmizdə tibb bacısı işləyib cavanlarımızı şikəst

edən erməni arvad düşmüşdü. Mənim etirazımı təəccüblə qarşılayan erməni tibb bacısı, bir az kinayə, bir az da zarafatla bildirdi:

-Məgər mən o qədər çirkinəm ki, mənə iynə vurdurmaq istəmirsən, onda qoy o rus gözəlçəsi iynəni vursun. Erməni tibb bacısından üzr istəyərək dedim ki, mən iynələrimi yaşadığım yerdə qonşum olan tibb bacısına vurdururam, bura isə yurnala qeyd olunmaq üçün girməli oldum. Mənim bu sözü-mə qarşı başını təəccüblə əsdirən erməni tibb bacısı cibindən bir siqaret çıxardaraq, gülə-gülə həmkarı olan tibb bacısını fasilə adı ilə, digər otağa siqaret çəkməyə dəvət etmiş oldu. Mən iynə otağını tərk edib başqa bir poliklinikada iynəmi vurdurmalı oldum, əlbəttə ki, dostum Aleksandrın köməyi ilə. Aleksandr işə tələsdiyindən məni rahat buraxıb işinə getmiş oldu. Bir az şəhəri seyr edib aclığımı öldürmək üçün, vaxtilə açıq düzənlik olduğundan kartof əkini üçün istifadə olunan yerdə ucaldılmış böyük bir ticarət mərkəzinə daxil oldum. Qapıdan keçib birinci mərtəbəyə daxil olmuşdum ki, mobil telefonlar satışı edən dükanın qarşısında öz dillərində mübahisə edən erməni cavanlarını görüb, təccübləndim. Fikirləşdim ki, dünyada heç on milyon olmayan bu qırılmışlar, sanki şəhərin canına qarışqa kimi yayılıblar. Hara gedirsən yağışdan sonra baş qaldıran göbələklər kimi, adamın gözünə girilər. Daxilimdən gələn bir səs isə, mənim təəccübümə yekun vurmuş oldu:

-Yalnız vətənsiz olanlar dünyaya səpələnmiş olurlar! Xəstəliyimin uzun müddət müalicəyə ehtiyacı duyulduğundan dostum Aleksandrın etirazına baxmayaraq, şəhərin mərkəzində özümə xudmani kirayə mənzili tapmış oldum. İkinci mərtəbədə yerləşən bir otaqlı mənzilimin qapısı ilə üzbəüz yerləşən mənzildə Azərbaycan danışıqlarını eşidib xoşhal oldum.

Fikirləşdim ki, həmyerlilərimlə görüşüb həmsöhbət olaram. Bu minvalla hər dəfə qonşu qapı açılındakı, gözlükdən baxıb həmyerlilərimin kimliyini müşahidə edərək ünsiyyət qurmaq istəyirdim. Müşahidəm nəticəsində, bir əlli-əlli beş yaşlarında kişini, iki cavan oğlanı və bir də, həyətdə uyulmuş paltarları sərən qadını görsəm də ünsiyyət məqamı tapa bilməmişdim. Kirayə yaşadığım evdəki qab-qacaqların çirkli və paslanmış olduğunu görüb şəhər dükanlarını gəzdikdən sonra, mənə lazım olacaq qab-qacaqların çoxlu çeşidləri olan dükanı görüb alver etməyi qərarlaşdırdım. Dükanda bir –birindən qəşəng iki sarışın və bir qaraşın qızın mənə köməklik etməsini qəbul edib , qab-qacaq çeşidlərinin seçilməsinə başladım. Onu da deyim ki, mən dükana girəndə başları söhbətə qarışmış bu xanımlar ilk öncə mənə əhəmiyyət verməyib söhbətlərindən qalmırdılar. Mənim ləhcəmdən Qafqazlı olmağımı müəyyən edən və həyat yoldaşı (sonradan mənə məlum oldu.)Azərbaycanlı olduğundan, mənim hansı millətə mənsubluğumu digər qaraşın qızla öz aralarında müzakirə etmiş. Məhz bu nöqtəyi nəzərdən əri Azərbaycanlı olan sarışın qız mənə köməkliliyini təklif etmişdi. İş elə gətirdi ki, biz qab-qacaq çeşidlərini seçərkən milli məsələni ortalığa atan əri Azərbaycanlı xanımın sualına rəğmən bildirdim ki, mənim üçün millət məsələsi önəmli deyil. Hər bir millətin yaxşısı və pisi ola bilər. Əsas odur ki, insanlar bir-birilərinə münasibətdə səmimi olsunlar. Axı yer üzünün əşrafı insandır!Belə olduğu halda insanların həssas olmağı, millətindən asılı olmayaraq bir-birlərinə olan xoş münasibətləri bütün zamanlarda lazım olan əsas keyfiyyətlərdən biridir. Mən keçdiyim həyat yoluma, yaş təcrübəmə uyğun olaraq danışdığım, söhbətlərim qızlar arasında xoş ovqat yaratmış və sarışın qızların həmin qaraşın qızla yeni mübahisəsi-

ni yaratmış olmuşdu. Xeyli qab-qacaq götürdüyümdən mənə bonus kartı yazılacaqdı. Bonus kartını yazan əri Azərbaycanlı qız, adımlı və soyadımlı eşidəndə(əsasən, “oqlı” sözündən bildirilər.) iki əllərini bir-birinə vuraraq şadlığını bildirib, imza etmək üçün qaraşın qızı dəvət etmiş oldu. Qaraşın qızın isə mənim bonus kartı almağıma cüzi qəpik çatışmadığını qeyd etməsi yadıma saldı ki, bıçaq götürməmişəm. Balaca bıçaqlardan birini seçməklərini xahiş edəndə, sarışın qızlardan biri qaraşına müraciət edib yaxınlığındakı, balaca bıçağı gətirməyi xahiş etdi. Qaraşın qız bıçağı gətirib zənbilimə qoyanda, bıçağın çox iti olmasının fərqi varmıdığından, barmağını kəsmiş oldu. Qaraşın qızı tündə çalan qan götürmüşdü. Jurnal qol çəkəndə Spandaryan Rita adını oxuyub heyrləndim. Dünyasında ağıma belə gəlməzdi ki, bu qaraşın qız erməni ola bilər. Qızda erməniyə bir az da olsun oxşarlıq yoxuydu və ilk görünüşdə qaraşın qızı Dağıstanlı hesab etmişdim. Dükandan pərişan olaraq ayrılıb, bir müddətdən sonra tava almaq üçün, yenə həmin dükana gəlməli oldum. Məni mehribanlıqla qəbul edən xanımlardan biri həyat yoldaşının da Azərbaycanlı olduğunu təkrarən, fəxrlə demiş oldu. Qaraşın erməni qızını görmədiyimdən və barmağı kəsildiyindən narahatçılığımı bildirərkən, qızlardan biri erməni Ritanın əsəbindən barmağını kəsdiyini deməsi marağıma səbəb oldu. Mənim təəccübümə rəğmən qızlar bildirdilər ki, qaraşın qız erməni olduğundan öz millətinin insanlığından danışmaqla və Azərbaycanlıları vəhşi kimi təqdim etməklə, əri Azərbaycanlı olan xanımla mübahisəyə girişmiş və mən dükana gəlib xeyirxah danışığımla erməni qızının pərtliyinə, əri Azərbaycanlı olan qızın isə sevincinə səbəb yaratmışam. Həmin hadisədən sonra iki rus xanımla sözləri çəpləşən erməni qız işindən uzaqlaşmışdı. Təsədüfən

küçədən keçərkən gördüyüm həmin erməni qız, mənimlə qarşılaşmamaq üçün yolunu belə dəyişmişdi. Əlbəttə, qaraşın qızın erməni olması məni maraqlandırmırdı, mənim marağıma səbəb elə bir qızın qəlbindəki pas atmış millətçilik azarı idi.

Bizim binanın yaxınlığında yerləşən “Desyatoçka” marketindən ərzaq malları alarkən, kassada işləyən və xalat döşlüyündə Mamedova yazılmış cavan xanımdan alverimi edərkən, mənə gülümsəyərək baxış göstərdiyindən belə başa düşmüşdüm ki, mənim Azərbaycanlı olduğumu yəqinləşdirib. Hər dəfə alver edəndə cavan xanımın yanına gələn və kürkünün arxa hissəsində “Azərbaycan” yazılmış on-on iki yaşlarındakı yeniyetmə də marağıma səbəb olmuşdu. Günlərin birində evdən çıxarkən məndən qabaq bayır qapısını açan və məni gördükdə, təccüblə geri çəkilib erməni ləhcəsində, lakin Azərbaycan dilində, buyurun keçin, -deyən yaşlı kişini görüb təəccüblənmiş oldum. Bu yaşlı kişi bir neçə dəfə mənim mənzilimlə üzbəüz olan mənzilə gəlmişdi. Məndə bir qəribəlik yaranmışdı ki, görəsən bu Azərbaycanlı sandığım ailədə erməni kişinin nə işi var?! Maraq məni bürümüşdü. Elə bu maraq hissi ilə, binamızın böyründəki balaca parkdan keçmək istəyirdim ki, yaxınlığımdan keçən market işçisi Mamedovanı görüb istər istəmərəz eyni məqamda salamlaşmalı olduq. Azərbaycanlı olduğunuzu xalatinızda yazılmış Mamedova familiyasından anlamışdım, -deyə xanıma müraciət etdim. Xanım adının Mirvari olduğunu bildirərək yorulduğunu deyib, yaxınlıqdakı oturmağa zənbillərini qoyub məni də oturmağa dəvət etdi. Sən demə Mirvari xanım bizim binanın böyründə yerləşən binada yaşayırmış və demək olar ki, bir-birinə yaxın olan binalarda yaşayanların hamısını tanıyırmış. Mən vaxtilə bu şəhərdə yaşadığımı, uşaqlarımın bu şəhərdə dünyaya göz açıqlarını, ha-

zırda özümün xəstəliyimlə əlaqədar şəhərimə gəldiyimi danışmış oldum. Yaşadığım binanı Mirvariyyə göstərəndə o Cəfərgillə qonşu olduğumu bildirib, münasibətimin olub-olmadığını soruşmuş oldu. Mirvari xanıma əyan etdim ki, bir aya yaxın müddətdə burada yaşamağıma baxmayaraq, nəinki adını çəkdiyiniz Cəfərlə, heç o mənzilə gəlib-gedənlərlə bir münasibətim olmayıb. Həm də ki, bu ailə məndə başadüşülməz maraqlar yaradıb. Mirvari xanım, mənim başadüşülməz marağıma aydınlıq gətirmək üçün qeyd etdi ki, Cəfərin arvadı milliyyətcə erməni olduğundan, onların Azərbaycanlılarla olan münasibəti soyuqdur. İki oğlu var, bilmirsən ki, nə işlə məşğuldular. Tezdən çıxıb axşam gəlirlər. Həyat yoldaşım paltar dükanı sahibidir. O danışdı ki, Cəfərin uşaqları araqların işlərinə baxırlar və ermənilərlə iş görürlər. Bir də Cəfərin qaynatası ermənidir və tez-tez nəvə-nəticələrini yoluxmağa gəlir. Mirvarinin açıqlamaları məndə bu ailəyə qarşı marağı daha da artırmış oldu və fikirləşirdim ki, necə olursa olsun Cəfərlə görüşüb mənim üçün qəribə olan bu ailə haqqında məlumatlar öyrənəcəm.

Demək olar ki, hər gün müşahidələr edərək Cəfərlə görüşmək üçün fürsət axtardığımdan bu istəyimə nail ola bilmirdim. Bir gün "Pyatoroçka" adlanan marketdən çıxan Cəfəri görüb, qonşu salam!-deyərək görüşmək arzusunda olduğum Cəfəri yaxalamış oldum. Cəfər bildirdi ki, hər gün pəncərədən sənəni görənlər ailəmiz və o cümlədən mən, sənənin hansı millətə mənsub olduğunu dəqiqləşdirməyə çalışsaq da, bir nəticəyə gələ bilmirdik. Çox şad oldum ki, sən Azərbaycanlısan və bildiyim qədər də kirayəçi olaraq yaşayırsan. Çünki, biz o bir otaqjlı evin sahibindən evin satılmasını xahiş etsək də, ev sahibi kirayə saxlamaqda maraqlı olduğunu bizə bildirmişdi. Cəfərin sorğusuna cavab olaraq, bu şəhərdə vaxtilə işləyib yaşa-

dığımı bildirib, Bakıdan müalicə almaq üçün gəldiyimi qeyd etdim. Cəfərdən həmyerlilərimin bu şəhərdə necə yaşadıklarını, Azərbaycanda baş verənlərə onların münasibətini, həmrəy olaraq fəaliyyət göstərə bilmələrini soruşduqda Cəfəri qəmginlik bürümüş oldu. O bədbinliklə bildirdi ki, Azərbaycanlılarla əlaqəsi sən deyən yaxşı deil. Cəfərin bu cavabı əlbəttə ki, məni heyrətləndirdi. Səbəbini soruşduqda əyan etdi ki, birinci Azərbaycanlılar özləri bir –birindən qaçaqdırlar, ikinci də çoxları fərli yerdə işləmədiklərindən bəzən də dil bilmədiklərindən çox kasıb həyat tərzini keçirirlər. Ürəyin yanır, köməklik edirsən yaxşı adam olursan elə ki, köməklikliyini kəsirsən, başlayırlar ardınca mənasız böhtanlar deməyə. Yaxşı bəs, sənənin niyə həmyerlilərlə münasibətin yoxdur!-deyə soruşdum. Yenidən qəmginləşən Cəfər bildirdi ki, arvadının erməni olması, qaynatamın erməni olaraq tez-tez evimə gəlib nəvə-nəticələri ilə gün keçirməsi həmyerlilərimin ürəyincə olmadığından aramızda gərginlik hökm sürməsin deyə nə mən, nə də oğlanlarım bu münasibətdən uzaqdılar. Bilirsən qardaşım, həmyerlilərimin deyiminə rəğmən gərək mən ailəmi dağıdam. İndi görürəm dünyagörmüş bir ziyalısan, məşallah yaşın da az deyil, sən də hansı ata övladlarını atıb ailəsini dağıda bilər?! Mən çəxsən bacarmıram!Mənim ailəmə olan məhəbbətim, atalıq hissəm həmyerlilərimə maraqlı deyil. İkinci də mənim milli hisslərimə toxunanların çoxu ailə və uşaqlarını vətəndə tərgidib, qazanmaq və tək-tənha qoyduğu ailəsinə maddi kömək göstərmək adı ilə gəlib, qoca rus arvadlarının evində kişilənən, qoca arvadların itini sığallayıb bir çarpayıda yatan biqeyrətlərdir. Vallah, mənim vicdanlı həmyerlilərimlə öz dilimizdə kəlmə kəsməyə ehtiyacım olduğu halda, təkləndiyimdən həmyerlilərimlə ünsiyyət qura bilmirəm. Mənim talehim

belə gətiribdir. Gərək bünövrədən insanın talehi üzünə gülsün, bir də kim bilirdi ki, bir kənddə bir –birinə can deyən Azərbaycan və Ermənilər sonra düşmən olacaqlar. Hələ də mənim ona olan qəribə baxışlarımı hiss edən Cəfər, vaxtımın imkan verdiyini dəqiqləşdirəndən sonra, mənim onu düzgün anlamadığımı üçün, həyat hekayəsini danışmağa məcbur oldu.

Əslən Ermənistanın Masis rayonunun ucqar bir kəndindəyəm. Bizim kənddə Ermənilərlə bərabər xeyli Azərbaycanlı ailələri də yaşayırdılar. Çox mehriban yaşayışımız olduğu kimi, qohumluqlar da az deyildi. Erməni qızları Azərbaycanlılarla, bəzi nadir hallarda Azərbaycan qızları Ermənilərlə ailə qurmuşdular. Qızını aldığım qaynatamla biz qonşu idik, üstəlik də atam və qaynatam bərk dost idilər. Mən ailənin bir oğlu, yoldaşım isə ailənin bir qızı idi. O yaşca məndən kiçik olsa da, biz günümüzü bir yerdə keçirərdik. Biz həm Azərbaycan dilində, həm də ermənicə ünsiyyətləşirdik. Yetkin yaşa çatmışdıq. Mən rayonda peşə məktəbini başa vurub kəndimizdə buldozer-traktorçu kimi işləyirdim. Yerevanda baş qaldırmış Erməni-Azərbaycan münaqişəsi baş verəndə, bizdə bu hadisənin ötəri olacağı düşünülürdü. Yəni kəndimizdə heç kim düşünə bilmirdi ki, bir yerdə yaşayan bu camaat bir-birlərinə əl qaldıra bilirlər. Atam anbardar işlədiyindən kəndimizdə hamının hörmətini qazanmışdı. Baxmazdı ermənidi, yaxud kimdi, bacardığı qədər köməkliyini edərdi. Kəndimizdə yeganə minik maşını atamda olduğundan, tez-tez mal gətirmək üçün rayona gedərdi və gedənləri də, yolundan saxlamazdı. Mənimlə bir yerdə gün keçirən uşaqlıq dostum Rimma bir neçə dəfə soyuqladığından, atam dostu Ruben kişi ilə onun qızı Rimmanı soyuğa, şaxtaya baxmayaraq təcili xəstəxanaya aparmış, hətta bir dəfə istiliyi yüksək olan Rimmanı ölümün cən-

gindən belə qopara bilməmişdi. Elə həmin vaxtdan atam və dostu Ruben belə qərara gəlirlər ki, əgər bu dostluq varsa, niyə qohumluq da olmasın?! İnsafən Rimma bizim təndirə gələr anama köməkçi olardı. Min doqquz yüz səksən səkkizinci ilin payız aylarında, atalarımızın məsləhəti ilə mənimlə Rimmanın toyu oldu və biz ailə qurmuş olduq. Onu da deyim ki, mən həqiqətən Rimmanı xoşlayırdım və atalarımızın bu izdivaca yol vermələri hər ikimizin ürəyincə olmuşdu. Azdan-çoxdan eşitmişdim ki, Rayon mərkəzində bizim izdivacımızı sənədləşdirən idarədə, qaynatam Rubeni bu izdivaca görə tənqid etmişdilər. Hətta kəndimizdə də, son vaxtlarda qaynatam Rubeni bu izdivaca görə tənqid edənlər də az deyildi. Bəzən kəndimizə gələn erməni nümayəndələr Azərbaycanlılarla bir yerdə yaşamağın mümkünsüzlüyünü deyərək, Azərbaycanlıları erməni kəndindən qovmağı məsləhət görürdülər. Kəndimizdə bir neçə Azərbaycanlı ailələri Bakıda və digər Azərbaycan rayonlarında qohumlarının köməyi ilə köçməkdə qərarlı olmuşdular. Bütün bunlara baxmayaraq atam və Ruben dayı baş verənlərə fikir verməyərək dostluq və qohumluqlarını davam etdirirdilər. Bir dəfə həməşə olduğu kimi Rayon mərkəzinə getmək istəyən atam, anamın xahişini yerə salmayaraq onu da rayon mərkəzinə aparmağa razı olmuşdu. Sonradan mənə məlum oldu ki, hamilə olan yoldaşımın nəvəsini gözləyən anam və Rimmanın anası Tamara xala, uşaq üçün lazım olacaq paltarları almaq haqda razılığa gəlmişlər. Heç vaxt anamı maşına mindirməyən atam, görünür anamın arzusunu öyrənərək onunla rayon mərkəzinə getməyə razılıq vermişdi. Həməşə hava qaralana yaxın rayondan qayıdan atam və anam, gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq hələ də gəlməmişdilər. Kəndimiz təcikdə yerləşdiyindən gələn maşınların işığından ay-

dın olurdu ki, kəndə maşın gəlir. Bütünlüklə çəpərdən asılı qalmışdıq. Nə maşın görsənirdi, nə də bir işıq. Ruben əmi silahını götürüb evi mənə tapşırmaqla yola çıxmış oldu. Ruben əmi atamın danışığına görə, həməşə maşının çətinliklə qalxdığı təpəyə doğru getmiş, lakin maşından bir ins-cins görmədiyindən geri qayıtmalı olmuşdu. Kənddən rayon mərkəzinə ancaq maşınla getmək mümkün olduğundan, ikinci bir maşın tapmaq mümkün deyildi. Ruben əmi bizi sakitləşdirib, atamın yəqin rayonda vacib işi olduğundan gələ bilmədiyini əsas gətirməsi bizi evimizə çəkilməyə məcbur etdi. Mən o gecə yuxuya gedə bilmədim. Yəqin bilirdim ki, atam heç vaxt anamın rayonda qalmasını istəməz və gecə də olsa anamı gətirib, sonra geri qayıda bilərdi. Gözümə yuxu getmədi ki, getmədi. Səhərə yaxın təzəcə yuxu tutmuşdu ki, arvadlı-kişili qışqırıq və ağlama səslərini eşidib , yerimdən dik atıldım. Həyəətə çıxanda, arabada ata- anamın öldürülmüş və qana batırılmış cəsədlərini görüb özümü saxlaya bilmədim. Binəva atamı və anamı dəfn edib, sonradan öyrəndim ki, maşınla qayıdan valideyinlərimi yolda saxlayıb işgəncə verərək milli zəmində öldürüblər. Atamın və anamın heç bir yerdə qohumları yox idi. Mən isə ailənin yeganə övladı idim. Bu hadisə baş verəndən sonra, rayon mərkəzinə gedib cinayətkarların tapılmasını tələb edən Ruben əmini , milli qeyrətsizlikdə təqsirləndirib təhqir etmiş və Azərbaycanlıdan olacaq uşağı da tələf etməyi tələb etmişdilər. Əks təqdirdə, Azərbaycanlı yeznəni doğulacaq uşaqla bərabər cəhənnəmə vasil edəcəklərini ona söyləmişdilər. Ruben əminin bir qardaşı illər idi ki, bu şəhərdə yaşayırmış. Rayon mərkəzinə gedib qardaşı ilə əlaqə saxlayan və olmuş əhvalatı bölüşən Ruben əmi bizim yaşayışımız üçün ondan razılıq aldıqdan sonra, günlərin birində bizi, yəni mənə, yoldaşım Rimmanı və

qaynanam Tamaranı Moskvaya yola salıb özü kənddə qalmış oldu. Bizi Moskvada qarşılayan Samvel əmi bir müddət evində bizi saxlamalı oldu. Ruben əmi öz evini və atamın evini sataraq, bizim yanımıza gəlmiş oldu. İndi yaşadığım evi Ruben əmi atamın mülkünü satmaqla, əldə etdiyi pulla alıb mənim ixtiyarıma verdi. Bax bu gördüyün evdə iki oğlum dünyaya göz açıb və hal-hazırda cavan oğlanlar olmaqla işləyirlər. Biri yerli rus qızı alıb və iki uşağı var. Biri qız, biri oğlandır. Ruben əminin təklifi ilə, atamın və anamın adı nəvələrimə qoyulub. Oğlanlarım və nəvələrim Azərbaycanlı adlarını daşıyırlar. Qaynatam Ruben əmi isə özünə ayrıca ev almışdı. Qaynanam Tamara rəhmətə gedəndən sonra mehrini nəvələrinə salmış Ruben əmi nəvə və nəticələrindən əl çəkmir. Onlarla, ancaq Azərbaycan dilində təmasda olur. Səksəndən yuxarı yaşı var. Deyir ikinci nəvəm evlənən kimi, evi ona verib sonra rahatlıqla dünyamı dəyişməli olacam. Soruşdum ki, yəqin nə vaxtsa Ruben əmin də dünyasını dəyişmiş olacaq, adını əbədiləşdirəcəksənmi? Cəfər sual nəzərlərlə üzümə baxıb bildirdi ki, ikinci oğlum evlənilib dünyaya oğul və qız gətirdiyi halda həm qaynanamın, həm də qaynatamın adlarını əbədiləşdirəcəm. Mənim üçün millət yoxdur, mənim üçün yaxşı insan, vicdanlı insanın olması çox vacibdir. Həyat davam edir, həyatın daha kəmil və dürüst insanlara ehtiyacı vardır. İndi sən özün də, mənim yaxud, uşaqlarımla nə günahı var ki, mən erməni qızı ilə evlənmisəm?! Mən millətimi sevən adamam. Ancaq mənim talehimi yaşamayanlar milli zəmində məni günahkar edəndə, mən daxilən qırılır və kövrəlirəm. Cəfərin həyat hekayəsi iki divar olaraq hər tərəfdən məni sıxırdı. Həyatın bu qanunauyğunsuzluğu məni Cəfərə cavab verməkdə mümkünsüz edirdi. Mən Cəfərdən ayrılanda bircə onu deyə bildim ki, çox xoşbəxt

insansan ki, mənim heç vaxt qarşılaşmadığım və minlərlə insanlarımızı evsiz-eşiksiz qoyan, olmazın əzablarını bizim millətə vermiş qaniçən erməni millətinin heç olmasa bir yaxşı ailəsinə rast gəlmisən. Bu milyonlardan biridir. Cəfərin bu hekayəsi faciə idi və mən cavanlıqda sevmiş olduğum erməni qızı Oksana ilə ailə qurmuş olsaydım yəqin ki, belə, yaxud buna uyğun bir faciəni yaşamalım olacaqdım. Millətçi Anastasın, mənim pak, ülvi məhəbbətimə vurduğu damğanı uzun müddət unutmasam da, Cəfərin hekayətindən sonra düşmənimə, etdiyi düşmənçilik üçün “minnətdarlıq” etmiş oldum. Qəriblikdə təkbaşına yaşayaraq milli heysiyyətini itirməyən, ancaq bəzi üzdəniraqların tənəsi nəticəsində milli ağırlar keçirən Cəfərlər tək-tük olur. Müxtəlif səbəblərdən vətənlərini tərk edərək, ərzaq biznesi ilə məşğul olan həmyerlilərimin Ermənilərlə olan qardaşlıq münasibətləri, Cəfərin hekayəsi ilə müqayisədə mənim üçün daha dözülməz idi. Hər dəfə ermənilər tərəfindən işğal edilmiş torpaqların nümayəndəsi olan həmyerlilərimin, biznes xatirinə ermənilərlə qucaqlaşaraq görüşməsinə görəndə, təəssüflənməli olurdum. Mən bu görüşmələrdə ermənilərin ruh yüksəkliyini hissedirdim və düşünürdüm ki, erməni bu münaqişədə heç nə itirməyib. Onlar bu görüşlərə maraqlı olmaqla, sanki heç nə olmamış kimi Azərbaycanlılarda torpaq həsrətini, düşmənçiliyi unutturmaq istəyirdilər. Mən hiss edirdim ki, vətəndən uzaqda olan həmyerlilərim qazanc xatirinə, nəinki işğal edilmiş torpaqları, ümumilikdə vətəni unutmğa başlayıblar. Televiziya verilişlərində, şəhərdəki mədəni tədbirlərdə, yerlilərlə bərabər şəhərin çoxmillətli insanlarının iştirak etdiyi tədbirlərdə Azərbaycan və Erməni diasporasının birgə iştirakı göstəriləndə sakit oturma bilmirdim. Əlbəttə mən şəhərdəki mədəni tədbirlərin humanist və xalqlar dostluğu xa-

rakter daşdıđını bilirdim və qətiyyən də əleyhinə deyildim. Sadəcə olaraq milli heysiyyətim bu “ziddiyyətli milli dostluğ-a” qarşı idi. Mənim üçün qəbuledilməz idi ki, yaz ağzı ağacların dibini Erməni və Azərbaycanlı birlikdə belləyir və su verirlər. Mənim üçün heç qəbul edilməz idi ki, ət alveri ilə məşğul olan, işğal edilmiş torpağın nümayəndəsi - həmyerlim, erməninin işlətdiyi restorona gedərək çoxdanın qardaşları kimi qucaqlaşib onlara ət paylayır. Hər dəfə şəhərdə görüşdüyüm həmyerlilərimə başa salırdım ki, sizin qucaqlaşaraq görüşdüyünüz bu ermənilər əgər yaxşı insandırlarsa niyə, torpaqları olmayan Qarabağın işğaldan boşaldılmasına yönəlmiş çağırışlar etmir, yaxud tədbirlər keçirmirlər?! Niyə Xocalı soyqırımını törətmiş R, Köçəryan, S. Sərkisyan kimi cəlladlara qarşı çıxmırlar?! Düzdür, onların Azərbaycana verəcəkləri həmrəylik köməkliyi dəryada bir damcı olsa da, sonradan bu həmrəylik tədbirləri bütün şəhərlərdə özünü göstərüb, damcıdan dəryaya çevrilə bilər. Bütün bunları nəzərə alaraq sonrakı gedişlərimdə çap olunmuş kitablarımdan doğma şəhərimizə apararaq, Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğatı ilə məşğul olan diaspor nümayəndəsinə hədiyyə edib qərblərdə yaşayanlarımızın milli heysiyyətini yüksəltmək istəmişdim.

Şəhərimizdə mənim ən çox sevdiyim gəzinti yeri, vaxtilə müdir müavini olaraq fəaliyyət göstərdiyim Birləşmiş istirahət və mədəniyyət parkına olan səyahətim idi. Bütün şəhərin istirahət mərkəzi olan bu parkda səksən-doxsanıncı illərin möhtəşəmliyindən heç nə qalmamışdı. Vaxtilə işlədiyim iki mərtəbəli bina bərbad hala düşmüş, attraksionlar dağıdılmış, asfaltlanmış yollar otlarla örtülmüş, yaxud dağıdılaraq cıdır-cıdır olmuşdular. Parkın böyründəki süni yaradılmış gölməçyə xüsusi gözəllik verən və bir vaxtlar məktəblilərin se-

vimli istirahətini təmin edən velosiped təkərli üzən qayıqlar, sahilə çürüyərək ləngər vururdular. Gölməçənin böyründəki nadir ağaclar yoxa çıxmış, beryoza və küknar ağacları kəsilərək yerində beşmərtəbəli binalar tikilmişdi. Bir vaxtlar parka istirahətə gələnlərin avtobusları üçün dayanacaq kimi istifadə edilən, asfaltlı və bəzədilmiş yerdə erməni kafesi fəaliyyət göstərirdi. Qəmgin olaraq istirahət parkını daha çox gəzib, yeniliklərlə tanış olmaq istəsəm də qarşıma çıxan avara və sahibsiz itlərin məskəninə çevrilmiş park məni bədbinləşdirmişdi. Çox qərribə idi ki, parkda olduğum vaxtda mənə yaxınlaşan qarayanız adamları siqanlara oxşadığım halda, qarşıma çıxanın birisinin mənə tələsik olaraq, "Barev" (salam) deməsi və hətta bir əlini yuxarı qaldıraraq mənim fikir vermədiyim halda bayraq kimi yellədirək keçməsi heyrtləndirmişdi. Qarşıma çıxan yaşlı rus qadının isə, -siz də ermənisiz, ibadət etməyə gedirsiniz ? –sualı məni tamamilən diksindirdi. Yaşlı rus qadınına əhəmiyyət verməyib əlini uzatdığı səmtə baxanda, ermənilərin kilsəsini görüb heyrətdən dondum. Yaşlı rus qadını yaxınlaşib məni heyrətdən qurtarmış oldu:

-Siz yəqin ki, şəhərimizə qonaq gəlmisiniz? Başımı irəli apararaq onun sualını təsdiqləmiş oldum. Yaşlı qadın bildirdi ki, mən sizə erməni kimi baxdığımıza görə üzr istəyirəm. Parkın erməni kilsəsinə yaxın olan yerlərində gəzənlər ermənilərdir və siz də qarayanız olduğunuzdan mən sizi erməni bildim. Başa düşdüm ki, yaşlı qadın özünə həmsöhbət axtarır, gördüklərim isə məni elə heyrtləndirmişdi ki, qoca ilə söhbətə həvəs qalmamışdı. Rus qadna vacib işlərlə əlaqədar bura gəldiyimi və tələsdiyimi deyərək ondan uzaqlaşdım. Maraqlı məni götürmüşdü. Sıx ağaclar içərisindən kilsəni seyr etməyə başladım. Kilsənin qarşısında xeyli minik maşınları dayanmışdı.

Bəzi maşınların pərdəsində, yaxud salonunda erməni bayraqları nəzərə çarpırdı. Xeyli adamlar kilsənin qabağında söhbətlər edirdilər. Axır vaxtlar televiziya verilişlərində, sosial şəbəkələrdə, vaxtilə oxuduğum tarixi ədəbiyyatlarda erməni kilsələrinin ibadət adı altında, siyasətlə məşğul olan mərkəz kimi fəaliyyətinə dair çoxlu məlumatlar əldə etdiyimdən, kilsə mənə ibadətdən çox siyasi cəbbəxana kimi görsənirdi. Kilsəni və "ibadətçiləri" xeyli müşahidə etdikdən sonra keçmişləri yadıma salıb, xəyala qapılıaraq yolumla bir qədər getmişdim ki, mənə qarşı gələn iki nəfəri görüb yolumu dəyişmək fikrinə düşsəm də, son anda milli hissim məni fikrimdən vaz keçməyə vadar etdi. Mənə yaxınlaşanlar bir-biri ilə nə haqdasə mübahisə edirdilər. İkisindən biri və mənim erməniyə oxşatdığım mənə yaxınlaşıb, məni erməni kimi qəbul etdiyindən ilk sualını vermiş oldu:

-Siz yəqin ki, ermənisiniz? Özümü ələ alıb sakitcə bildirdim ki, xeyr mən Azərbaycanlıyam! Erməninin sifət rəngi alınsa da, təcrübəli olduğundan kinayəli gülümsəyərək:

-lap yaxşı deməli sən də məni kimi Qafqazlısan. Adınızı bilmək olarmı? -deyə erməni qımışdı. Mən Rusiyada yaşadığım bütün vaxtlarda, məni yaxşı tanıyan və yaxın bildiyim adamlar həməşə məni öz adımla çağırırdıqları halda, tanımadığımlara adımla Saşa, -deyə bildirərdim. Adımı eşidən erməni mənə düzəliş vermiş kimi, yəni adınız tam şəkildə Aleksandır. Bildirdim ki, düz buyurursunuz. Erməni mənə əl uzadaraq Ayrik və dostum, din qardaşım tatar Marat, -deyə tanışlıq vermiş oldu. Sonra da gülərək məndən üzr istəyirmiş kimi, burnumun yekəliyinə rəğməni mənə erməni bildiyini qeyd edib, maraqla soruşdu ki, mən və dostum Marat xristian olduğumuzdan bizim kilsəyə ibadət etməyə gəlmişik və sizi

müsəlman olaraq burada gördüyümüzdən şaşırmışıq. Şəhərin mərkəzində müsəlman məscidi var və bu məscidin həndəvərinə bir erməni belə getməz. Sizi erməni olaraq bildiyim ikinci səbəb isə, buralara müsəlmanın ayaq qoymamasıdır. Əgər gizlin deyilsə, buralara təşrif gətirməyinizin səbəbini deyə bilərsinizmi? İncimə bizdən biz ziyalı adamlarıq və sənə verdiyimiz sual yerində deyilsə, əvvəlcədən üzr istəyirik. Tatar Marat da erməni Ayrikin sözünə qüvvət verib bildirdi ki, Ayrik həm ziyalıdır, həm də güclü keçmiş biznesmen! Ayrik qardaşımın xeyli maşınları var idi. Maşınlarını və digər avadanlıqlarını satıb bu gördüyün kilsənin tikintisinə maddi köməklik edib və allah adamı olaraq, şəhərdəki ziyalıların hörmətini qazanıb. Sonra Tatar Marat və Erməni Ayrik gözlərini mənə zilləyib, əvvəlcədən verdikləri suala rəğmən cavab gözləmək ümidi ilə mənə baxmış oldular. Hər iki ibadətə gəlib allahın yolunu gətirmək istəyənləri süzdükdən sonra bildirdim ki, sizin ibadət etdiyiniz kilsənin, parkın girəcəyində olan erməni kafesinin olmadığı səksəninci illərdə mən bu və digər mədəniyyət və istirahət ocaqlarının tabe olduğu birləşmiş idarənin müdir müavini işləmişəm və hal-hazırda gördüklərim və bərbad hallar mənə heyrətə salıb. Səksəninci illərdə insanların sevimli istirahət mərkəzi olan bu park demək olar ki, dağıdılaraq yararsız hala salınmışdır. Sıx örtülmüş ağaclar kəsilərək yerində kilsə tikilmiş, gölməçənin yaxınlığındakı nadir ağaclar məhv edilərək yerində beş mərtəbəli yaşayış binası ucaldılmış və təəssüflər olsun ki, kanalizasiya sistemi yaradılmadığından çirkab sular gölməçəyə axıdılır, kilsədən bir az aralıda olan attraksion otağı sahibsiz itlərin məskunlaşdığı əraziyə çevrilib. Mənim danışıqlarım həm Maratı, həm də Ayriki təccübləndirsə də, mənə dinləməkdə maraqlı idilər. Şəhərdə bir o qədər istifadə-

siz ərazilər ola-ola, vaxtilə insanların sevimli gəzinti yeri olan bu parkı dağıtmaqla, hansı allaha qulluq edəcək bu insanları mən başa düşə bilmirəm. İndi yəqin ki, siz bildiniz mən bu parka nə üçün gəlmişəm. Üzünü tər basmış Ayrik bildirdi ki, heç inana bilmirəm ki, siz Azərbaycanlı olaraq vəzifə daşıyıb, belə bir mədəni və humanist missiyaya xidmət etmisiniz. Mən tək bu şəhərdə yox, digər Rus şəhərlərində də çox olmuşam və vəzifəli Azərbaycanlı görməmişəm. Sizlər ancaq bazarda meyvə-tərəvəz satmaqla məşğul olmusunuz. Xeyli güldüm. Mənim gülməyim Ayriki özündən çıxardı ki, mən yalan demi-rəm, mənim bu fikrimi Maratcan da təsdiq etmiş olar. Ayrikə anlatdım ki, əgər sən bu şəhərdə yaşayış ibadətindən başqa heç nə bilmirsənsə sənə deyə bilərəm ki, hal-hazırda bu şəhə-rin istintaq şöbəsinin rəisi, prokuror köməkçisi, bir neçə tanın-mış firmaların rəhbərləri Azərbaycanlılardır. Əgər bazara get-sən görərsənki, indi meyvə-tərəvəz satanlar Orta Asiya Res-publikalarından gələn nümayəndələrdir. Qaldı ki, səksən – doxsanuncu illərə, bu şəhərdə vəzifə sahibi olan Azərbaycanlı-lar da az deyildi. O vaxt bu şəhərdə barmaqla sayılan bir-iki erməni var idi. Onlardan ən vəzifəlisi ayaqqabı fabrikinin mü-dir müavini erməni Nersesyan idi. İndi gəlib tökülmüsünüz Rusiyanın şəhərlərinə, o cümlədən indi sizinlə söhbət etdiy-i-miz şəhərə, Azərbaycan həqiqətlərinə göz yumub erməni zi-yalılığından danışırınsınız. Erməni Ayrik duruxa-duruxa mənə dinləyirdi, elə ki, Nersesyanın adını eşitdi, qıy vurdu ki, sən Nersesyanın adını çəkdinsə sənənin dediklərinə inanmaq olar. Gülərək, erməni Ayriki başa saldım ki, əgər səndə bir az da ol-sa vicdan varsa, öz erməni xislətinə uyğun hərəkət edib Azər-baycanlıları bazarçı kimi təqdim etmə! Bozarmış halda olan Ay-rik, mənə müraciətlə:

-Saşa can, bəlkə mövzumuzu dəyişək. Maratdan başqa hər ikimiz bu şəhərin qəribləriyik. Mənim susduğumu görəndə Ayrik ayaqüstə durub danışmaqdan yorulduğunu etiraf edərək, yaxınlıqdakı oturacaqda dincliyimizi almaqla söhbət etməyimizi məsləhət gördü. Düzünü desəm mən erməni Ayriklə söhbət etməkdə heç maraqlı deyildim, ancaq etiraz etməyi də mənliyimə sığışdırı bilmirdim. Ayrik mənimlə baş-başa gəlsəydi belə, onu susdurmağa hazır idim. Hələ uşaqlıqdan döyüşkənliyim, hədəf üstünə getməyim mənim əsas xarakterim idi. Yeri gəlmişkən xasiyyətim anlaşılsın deyərək, yadıma düşmüş bir əhvalatı danışsam mənə başa düşməzlər. Hələ cavan vaxtlarımda işlədiyim cəza koloniyasında təhlükəsizlik texnikası üzrə mühəndis işləyərkən, Vilayət Daxili İşlər Orqanından yoxlamalar gələcəyini bildiyimdən, az bir zaman içəri-sində koloniyadan aralı olan təsərrüfat sahəsinə təcili baş çəkib nasazlığı aradan qaldıracaq energetikin işlərinə nəzarət etməli idim. Eyni zamanda işlərin necə aparılmasına uyğun olaraq, üstəlik akt da tərtib etməli idim. Təsərrüfat sahəsinə gedən qısa yol, axarı olmayan gölməçədən keçirdi. İsti yay vaxtı olduğundan gölməçə yolunda böyük bir gürzə(qadyuka)görmüş qəsəbə əhli bu yoldan qorxularından istifadə etməirdilər. Təsərrüfat sahəsinə bağ evlərindən keçməklə getmək mümkün idi və işimin gec olacağını anladığımdan, lənət şeytana deyərək ilanın peyda olduğu yolla gedib işimi tez-bazar həll etmək istəyirdim. Yolumu davam etdirib gölməçə yanında keçmək istəyirdim ki, yolu kəsmiş iki metrlik, günəş şüası altında parıldaq qara-çəhrayı rəngli ilanı görüb, yerimdəcə donmuş qaldım. Rusiya meşələrində, dombagözlü yarım metrlik nazik gürzələri, qara koramal (uj)tipli zəhərsiz ilan görmüşdüm, ancaq bu yekəlikdə zəhərli ilan görməmişdim. Torpaq yolda

özünü günə verən və səs gəldiyindən başını dikəldib uzun haça dilini tez-tez çıxardan ilanın mənə tərəf süründüyünü görüb geri çəkilmək istəyirdim ki, qəsəbə camaatı arasında Patap(Potapenko)kimi tanınan, itləri bir yumruqla kəlləsinə vurub öldürərək çəkmə, papaq düzəldən Yuranı görüb, ilanı ona göstərmiş oldum. Patap yaxınlıqdakı bağların hasarından iki armatur çıxardaraq birini mənə verib ilanı öldürməyə cummuş oldu. Nəhəng bədən cüssəli Patap ilana yaxınlaşanda başını qaldırıb üstünə atılan ilanın kəlləsinə zərbə vurmaqla onun baş hissəsini qana boyamış oldu. Düzü onun bu hərəkəti mənə də hərəkətə gətirdi və mən də ilana zərbələr endirdim. İlanın öldüyünü görən Patap onun quyruğundan yapışıb kəndə səmtlənmiş oldu. Mən isə gecikəcəyimi nəzərə alıb cəld olaraq təsərrüfat sahəsinə getdim. Qayıdanbaş yolumu həmən ilan öldürülən yerdən saldıqda energetik işçisi Evgeni, mənə bu yolda ilan olmasından ehtiyatlı olmağı məsləhət gördü. İlanın Patap tərəfindən öldürüldüyünü deyib yoluma davam etdim. Evgeni mənə inanmadığından, bağlar arası qəsəbəyə getməyi üstün tutdu. Qəsəbənin mərkəzi yoluna çatanda Patap mənə şahid kimi göstərərək deyirdi ki, ikimiz bir yerdə ilanı öldürmüşük. Patapın cəngavər hərəkətləri Qəsəbə əhlinə məlum idi. Mən isə qəsəbə əhli sakit bir ziyalı işçi kimi tanıyırdı. İndi isə, mənə də Patap kimi“qəhrəman” göstərməyə başlamışdılar və bu bərdə həyat yoldaşıma bildirmişdilər. Belə ki, Patapın həyat yoldaşı Tatyana mənim yoldaşım ilə bərabər mühasibatlıqda çalışırdılar. İşimiz qurtarandan sonra evə gələn yoldaşım baş verənlərin doğruluğunu mənim dilimdən eşitdikdən sonra, mənim həmən yolla getməyimə narazılıq edib zarafatla bidirdi ki, sən bu tır hərəkətidən olmaya, həməşə hədəf üstünə gedirsən!Əvvəldən bu xasiyyətindən xo-

şum gəlməyib. Əslində mən yoldaşıma daxilən haqq qazandırsam da, özümü yoldaşım deməli"tır" hesab edirdim və başa düşürdüm ki, xasiyyətim belədir. İndi bu xasiyyətin sahibi ola-ola erməni Ayrikin təklifinə qarşı necə çıxa bilərdim?! Biz yaxınlıqdakı oturacada əyləşib xeyli susmalı olduq. Susqunluğumuzu Tatar Marat pozmuş oldu. Mənim indiyə qədər çox dostum olub, bu dostlardan bu günə qədər hörmətini gətirdiyim, ancaq Ayrikdir. Mənim yadıma gəlir ki, Ayrik necə insanlara əl tutub, bax gördüyümüz bu allah evinin tikintisində xeyli köməkliklər edib. İndi biz vaxtı-vaxtında allah evinə gəlib ibadət edirik. İnsanların xoşbəxt yaşamaları üçün dualar oxuyuruq. Biz bu allah evinə gələndən bəri çox dəyişmişik və qəlbimizdə humanizm, insanlıq yurd salıbdır. Çalışırıq ki, özümüzü, həm də insanları şeytanlıqdan uzaq edəcək əməllərə qol qoyaq. Maratın söhbətinə rəvac və qüvvət verən erməni Ayrik, Maratın dediklərini təsdiqləyib, mənə müraciət etmiş oldu. Saşa can, belə görürəm sən bir çox vəzifələrdə işləmişən, oxumuş ziyalı adamsan bizdən yaxşı bilmiş olarsan. De görüm dünyanı bürümüş bu müharibələrin, məsələn götürək Əfqanıstanı, İrakı sənə səbəbi nədir? Biz Maratla belə bir nəticəyə gəlmişik ki, artıq şeytanlar insanların qəlbinə girərək onların humanizmini, insanlığını məhv etmişdir. İnsanların şeytanlaşmasına təbiət də dözmür, xəstəliklər baş alıb gedir, sanki təbiət onları qiyamət günündən betər cəzalandırır. Sənin də bu bərədə fikirini bilmək istərdik, bəlkə bizim fikirlərimiz üst-üstə düşəcək, necə düşünürsən? Hər iki dost gözlərini mənə zilləyib cavab almaq istəyirdi. Çox gözəl suallar verdiklərini təsdiqləyib, keçdim əsas məsələyə. Əvvəlcə, Əfqanıstan, İraq kimi ölkələrdə insanların şeytanlaşmasını bir kənara qoyub, elə özümüzdə baş verən şeytanlaşmadan danışsaq, fikrimizi daha

düzgün ortaya qoya bilərik. Mən nə Gürcüstanda, nə Ukraynada nə də Moldaviyada baş verənlərdən danışmaq istəmirəm, ən yaxşı halda Qarabağ müharibəsindən, onun gətirdiyi bəlalardan danışmalı olacam. Sizin zənninizcə ermənilərin qəlbinə şeytan girmişdi ki, insanları dədə -baba torpaqlarından əzab verərək qovmuş, bu da azmış kimi Qarabağı, üstəlik Qarabağ ətrafı yeddi rayonu zəbt edib “Xocalı” soyqırımını törətmişlər. Gözləmədiyi cavabdan rəngi dəyişilmiş və bozarmış erməni Ayrik, özünü saxlaya bilməyib Qarabağın Erməni torpağı olduğunu bildirməsi, məni bu erməni saxtakarına qarşı qızıxdırmış oldu. Nə danışırısan Ayrik?! Nə vaxtdan Qarabağ toponomi erməni sözü olub. Fikir ver, Qara –bağ! Adından bəllidir ki, Qarabağın adı və torpağı köklü Azərbaycan sözüdür. Bəlkə tutduğunuz o yeddi rayon Erməni torpağıdır?! Sizin paytaxt saydığınız və Yerevan adlandırdığınız şəhər, vaxtilə İrəvan xanlığı olub. Əgər bilmək istəyirsənsə onu da deyim ki, İrəvan sözünün mənası rəvan yer, məkan mənasındadır və xalis Azərbaycan sözüdür. Siz ermənilər gəlmə olaraq bu torpaqları özünüküləşdirmək mövqeyindən çıxış edərək, ya bu toponimlərin adlarını dəqiqləşdirmək istəmirsiniz, ya da bu toponimlərin yaranma tarixini öyrənmək fikrində deyilsiniz. İkinci də siz ermənilər dünyanın hər yerinə səpələndiyiniz kimi, nə vətəniniz olub, nə də tarixiniz. Əgər sən erməni Ayrik doğrudan da humanist, allaha ibadət edən insansansa və tarixini bilmək istəyirsənsə məsləhətim budur ki, gedib 1805 ci ildə bağlanmış Kürəkçay müqaviləsini oxuyasan. Çünki bu müqavilədə heç ermənilərin bir millət kimi olması haqqında bir bənd belə yoxdur. Əgər bilmək istəyirsənsə köçəri ermənilər necə gəlib Azərbaycan torpaqlarına tökülüblər get Rus çarı Birinci Pyotrın 1924-cü ildə imzaladığı və din qardaşları adlan-

dırdığı siz ermənilərin talehini həll edən manifesti oxu. Bir ucu səpələnərək köçəri həyat keçirdiyiniz Suriya, Livan, İran, Türkiyə kimi ölkələrdən Birinci Pyotrın vəsiyyətinə rəğmən Azərbaycana gəlməyinizi dəqiqləşdirmək istəyirsənsə, 1813 və 1828-ci illərdə bağlanmış Gülüstan və Türkmənçay müqavilələrini nəzərdən keçir. Yoxsa tarixiniz olmadığı halda bir zamanlar Türkə, sonralar Rusa yaltaqlanmaqla hay-küyə əsaslanan tarix yaratmaq mənasızdır. Sizin sələfləriniz olan ermənilər Türkiyədə Paşa olaraq hökmranlıq edib Türklərə qarşı çıxdığı və zülm etdiyi vaxtda, sizlərə yaşamaq üçün torpaq və çörək verdiklərinə rəğmən utanmadan, əsassız, saxta erməni genosidini formalaşdırıb bu milləti heç nədən günahlandırırırsınız! Türklər siz ermənilərə hörmətlə yanaşıb Gümrü şəhərini sizə verməklə sizin yaşamanıza şərait yaratdığı halda, siz xaincəsinə Türk millətini genosidlə böhtanlayırsınız! Soyqırım deyəndə, bütöv bir şəhəri qana batırmağınızı, yerlə yeksan edib genosid etdiyiniz Xocalını unutmayın! Əgər Birinci Pyotr, Nikolay kimi çarlar olmasaydı, siz bir millət olaraq zəbt etdiyiniz, sizə tarixən mənsub olmayan torpaqlarda millət olaraq formalaşmazdınız və dırnaqarası dövlətiniz də olmazdı. Dünyada heç bir millətin iki dövləti yoxdur. Ancaq siz ermənilər gör nə qədər cızığınızdan çıxmısınız ki, Qarabağda ikinci erməni dövləti yaratmaq istəyirsiniz! Mənə elə gəlir ki, siz azğınlaşmış ermənilər Rusiyanın Stavropolunda, Krasnodarında da erməni dövləti yaratmaq istəyərsiniz. Çalışın ehtiyatlı olun! Elə edin ki, arzunuz xirtdəyinizdə qalmasın və son anda bir millət kimi, dövlət kimi məhvinizə çalışmayın! Yoxsa tarixin hökmünə rəğmən keçmiş köçəri həyatınıza yenidən qayıtmış olacaqsınız! Mənim bu hucumlarım qarşısında ələcsiz qalıb cavab verə bilməyən erməni Ayrik düşdüyü ələcsiz vəziyyətdən çıx-

maq üçün, həyasızcasına bildirdi ki, Birinci Pyotr-la ermənilərin damarlarında xristian qanı axır. Elə o nöqtəyi nəzərədən də əzab çəkən din qardaşlarına köməklik edibdir. Bir Erməni olaraq birinci Pyotra, üstəlik biz erməniləri himayə etmiş Qorbaçova minnətdaram. Hər ikisinə də mənim canım qurban. Düzü erməni həyasızlığının bu qədər dərin olmağına mətəl qalmışdım. Ayrikin bu cavabından sonra başa düşdüm ki, böyük rus çarını az qala erməniləşdirən bu erməni nümayəndəsi, elə erməni xislətinin əsil daşıyıcısıdır. Mən heyrətdəydim. Üzümü erməni Ayrikə tutub dedim ki, Birinci Pyotr-un, yaxud Qorbaçov və onun kimilərinin ermənilərlə dini qohum olduğun bilmirəm, ancaq sənin bu sözlərinə bir həqiqətə anlamış oldum. O da, Birinci Pyotr-un yaxud Qorbaçov kimilərinin erməniləşmiş siyasət aparmasıdır!-deyib dostları tərk etmiş oldum.

Rusiyanın şimalında yaşamış olanlar çox yaxşı bilirlər ki, isti iqlimi yay aylarında çox müşahidə edə bilmirlər. Bilmirsən ki, yaydır, yoxsa yaz-payız. Yağış, soyuq və rütubətli hava insanı tez –tez xəstələndirə bilər. Elə mən də böyrəklərimi soyuğa verdiyimdən həkimlik olmuşdum. Məni diaqnostik aparatdan keçirən can həkimi məsləhət gördü ki, böyrək həkiminə müraciət edim. Nöbbə əldə edib uroloq Çilingərov həkimi gözləməyə başladım. Mən Rusiyada Çilingərov фамилиясы olan yəhudi eşitdiyimdən, həkimin də Yəhudi olacağını qəbul etmişdim. Onu da deyim ki, Yəhudi həkimlər şəhərdə xeyli olduğundan belə bir qənaətə gəlmişdim. Növbə mənə çatanda qapını açıb, keçəl və ortaboylu həkimin təklifi ilə oturmalı oldum. Həkim məni xeyli süzdükdən sonra, Bakılısanmı? -deyə soruşdu. Qarşısındakı xəstəlik kartasında ad və soyadım yazıldığından Azərbaycanlı olduğumu dəqiqləşdirmişdi. Odur ki,

həkimin sualına heç bir mənə vermədən onun sualını başımın hərəkəti ilə təsdiqləmiş oldum. Xəstəlik kartasını vərəqləyən həkim, mənə bir neçə dərman yazıb resepti təqdim etmiş oldu. Mən ayağa qalxıb sağollaşmaq istəyirdim ki, həkim məni suala tutmuş oldu. De görüm Bakı xeyli dəyişilibmi? Həkimin keçmiş Bakılı olacağına şübhəm qalmadı. Bir anlıq yadıma düşdü ki, hələ cavan vaxtlarımda qarşılaşdığım yaşlı Yəhudi baş həkim də, Bakı haqqında məndən soruşmuşdu və üstəlik Azərbaycan dilində şairimiz S. Vurğunun "Rəhbərə salam" şeirini də mənə əzbər söyləmişdi. Odur ki, həkim Çilingərovun sualını sevinclə cavablandırmış oldum. Bildirdim ki, əlbəttə Bakı xeyli dəyişilib. Vaxtilə qara şəhər kimi tanınan məkanda daha qaralıq qalmayıb. İndi Paris binaları ilə gözəlləşən, gözəl arxitekturalı binalarla əhatə olunan məkan hazırda Ağ şəhər kimi məşhurlaşib. Əgər ermənilərin bizə sıramış olduğu müharibə olmasaydı indi Bakı, bütölkədə Azərbaycan Dubayı geridə qoymuşdu. Həkim Çilingərov mənim nağıllara bənəyəən söhbətlərimin təsirindən xəyallara dalmış halda təəssüf keçirmişlər kimi başını bulayırdı. Mənim söhbətimə ara verən həkim bildirdi ki, o əslən Bakı ermənisidir. Mən bu həkimi tanımaqda yanıldığıma görə daxilən özümü məzəmmət etdim. Erməni həkim söhbətini davam etdirərək danışırdı ki, 1977-ci ildə Bakıda anadan olsa da, hələ yeniyetmə ikən Bakıda baş vermiş milli qırğına rəğməən bu şəhərə köç etmişlər. Bakının vurğunu olan erməni həkim təəssüflənirdi ki, mənim nağıl kimi təsvir etdiyim Bakıda ermənilər xoşbəxt yaşaya bilərdilər. Çox həyif ki, bir vaxtlar Bakının rəhbəri olmuş S. Şaumyan müxtəlif tarixi şəraitdən asılı olaraq Bakı rəhbərliyini əldən vermiş oldu. O vaxt Bakıda ermənilər də az deyildi və demək olar ki, Bakı əllərinin içində idi. Əgər S. Şaumyan rəhbər olaraq qal-

saydı indi sənin danışdığın nağıllar aləmi olan Bakıda biz ermənilər yaşayardıq dənizimiz də olardı, neftimiz də!Özümü saxlaya bilməyib dedim ki, axı Bakı Azərbaycan torpağıdır və heç vaxt erməni torpağı olmayıb. Məni istehza ilə süzən erməni həkim :

-Ay musurman, torpağın kimə məxsus olması biz ermənilərə maraqlı deyil. Guya Yerevan, Qarabağ bizim torpaq olub, əsla yox! Ancaq faktiki olaraq Yerevan da, Qarabağ da bizimdir. Bakı da bizim ola bilərdi? Güldüm, ancaq olmadı!Erməni həkim bozarmış şəkildə bildirdi ki, Bakı bizim qəlbimizdədir, hafizəmizdədir!Vaxtı gələndə Bakı da bizim olacaq, nəinki Bakı, dünyanın ən gözəl torpaqları, şəhərləri də bizim olacaq! O de Abxaziya demək olar ki, ermənilərin ixtiyarındadır. Artıq Qara dənizdə erməni qardaşlarım özlərini hakimi –mütləq hesab edirlər. Hafizəmizdə qalan, qəlbimizdə yaşayan Xəzər dənizini də haçansa özümüzünkü etsək dənizi olmayan Ermənistan, azı iki dəniz sahibi olacaq. Erməni həkimin acgöz və parıldayan gözləri məni yerimdən oynatdı. Ayağa qalxıb erməni həkimə bildirdim:

-Erməni Çilingəryan!Siz ömrünüz boyu köçəri həyat keçirmisiniz, vətəniniz olmayıb, hay-küylə, məzlumluq libasını üzünüzə taxmaqla sizə mənsub olmayan torpaqda“vətən”əldə etmisiniz. Bayaq sadaladığınız özgə torpaqlarını özününküləşdirmək xəyalı ilə yaşayış arzulanadığınız “Böyük Ermənistan”ı yaratmaq istəyirsiniz. Ancaq bu sizə müvəffəq olmayacaq. Elə səpələnə-səpələnə müxtəlif torpaqlarda yaşayıb mehr salduğunuz böyük dövlətlərin qulluğunda dura-dura alətə çevriləcəksiniz. Erməni həkim cəld ayağa qalxıb əlimdəki reseptə əlini uzadaraq dedi ki, get o dərman zəhərini iç, bəlkə ağıln və sağlamlığın yerinə gələ!Ondan sonra əgər ağıl imkanın olsa gəlib

mənimlə xəstə yox, sağlam canınla danışıb, sağlam fikirlər söyləyərsən! Əlimdəki resepti cıraraq, bir neçə hissəyə bölünmüş pesepti erməni həkimin acgöz sifətinə çırpıb, dedim:

- Mənə yazdığınız dərmanlardan özünü yazın ki, o xəstə beyninizlə xəstələri zəhərləmiyəsiniz! Biz Azərbaycanlılar isə, heç vaxt özünü loğman adlandırıb qatil kimi hərəkət edən “erməni həkimlərinin” qarşısında aciz ola bilmərik. Mən erməni həkimin qapısını vurub çıxanda, pörtmüş erməni özünü tamamən itirmişdi.

Bir müddət sağlamlığımı bərpa etdikdən sonra doğma şəhərimin getdikcə yadlaşdığını özüm üçün hiss edir və ziyanverici həşərat kimi şəhərin canına darınmış cansıxıcı erməniləri bir daha görməmək üçün, vətənimə qayıtmaq qərarında idim. Otuz ilə yaxın bir müddətdə gecə-gündüz həsrəti ilə yaşadığım doğma yurdumdan, ata-babalarımın və digər yaxınlarımla qəbrini belə ziyarət etməkdən məni məhrum edən, torpaqlarımızdakı maddi-mənəvi nemətləri kütləvi şəkildə məhv edən qəsbkar, cəllad bir millətin nümayəndələri ilə şəhərimizdə qarşı qarşıya belə gəlmək istəmirdim. Yayılmış osteoxondroz, boyun və bel fəqərələrinin yırtığı və bunun nəticəsində bədənimdə yaranmış əzələ kütləsinin və sümüklərimin verdiyi kəskin ağrılar, yüksək təzyiqli müalicəsi ilə bərabər, həm də sakitliyi, əsəblərin tarıma çəkilməməsini tələb etdiyindən hiss edirdim ki, bu cəllad ermənilərdən uzaq olmağım məsləhətdir. Məndən asılı olmadığı halda onları görərkən əsəblərimi idarə edə bilmirdim. Sakitliyim ancaq doğma vətənimdə, əzizlərimin, gözəl xalqımın əhatəsində mümkün idi. Vətənimə qayıtdıqdan sonra, müalicəmi davam etdirməklə bərabər az-çox əsəblərimin sakitliyini qoruduqca özümü yaxşı hiss edirdim. Onu da deyim ki, olmadığım müddətdə fantas-

tik gözəlliyə bürünmüş Bakımız və digər rayonlarımız məni vəcdə gətirirdi. Heyfsilənirdim ki, hələ də bu gözəlliyi, inkişafı görməyən nadanlar da az deyildir. Məni ən çox bədbinləşdirən televiziya verilişlərində olan bayağılıq, dedi-qodular, əxlaqi əndazədən çıxan və musiqi əvəzinə əndamını, evini, məşinini nümayiş etdirən səhnə adamları, sanki qəsdən mənim əziz tutduğum milli mentalitetimə zərbə vurmaqla məşğuldurlar. Bu cür halları yaradanlar onu deməyə əsas verir ki, bu üzdəniraqlar bizə balta vuran xarici düşmənlərimizin sapına çevrilirlər. Mənim zənnimcə hər bir ailənin evinə daxil olan informasiya vasitələri, müharibə şəraitində olan millətə vətənpərvərlik aşılmalı, milli dəyərləri qoruyacaq işlər görməli, gələcəyin aparıcısı olan gənclərin kamilləşməsi üçün çalışmalıdırlar. Hərdən fikirləşirdim ki, belə mənasız verilişlərə baxmaqla, əsəblərimi cilovlaya bilmədiyimdən xəstəliyimə zərbə vurmuş olurdum. Mən uzaqlaşmalı oldum bu bayağılıqla bərabər allahuma şükr etdim ki, nə yaxşı ki, muğam, aşıq və insanları rıqqətə gətirən gözəl xalq mahnılarımız, bəstəkar musiqilərimiz, keçmiş Sovet Azərbaycanı dövründə yaradılmış kino və teatr verilişlərimiz var. Deyirəm bəlkə ayılaq, ay millət! Bizləri əhatə edən dünyanın ən yaxşılarını qəbul edək, milliliyimizi zərbə altına alacaq qeyri-münasib dəyərləri özümüzədən uzaqlaşdıraraq! Zamanı deyilmi? !

Doğma vətənimə qayıtdıqdan sonra elə hey fikirləşirdim görəsən bu erməni milləti niyə şovinistdirlər, niyə torpaq acgözüdürlər, niyə tutan əli kəsərək xəyanətindən əl çəkmirlər. Məgər bu millətin ziyalısı yoxdur?! Axı hər bir millətin ziyalısı öndə gedərək millətini insanlığa, humanizmə, beynəlmiləlciyə çağırmalıdır. Beləliklə, keçmiş xəyallarımın yararlı və sonradan oyanan yuxularıma çevrilmiş erməni dün-

yasını dərk etmək üçün, millətinin insanlıq bayraqdarı ola biləcəək erməni ziyalıların təftiş edərək gerçəkləşdirmək fikrinə düşmüş oldum. Burasını da deyim ki, mən erməni ziyalıların təftişə başlayarkən, bu günkü həyatımızın yaşadları olan və bu həyata münasibət bildirən ziyalılarla bərabər, keçmiş dövrlərdəki ziyalılara da müraciət etmiş oldum. Çünki, bu millətin bu günkü və keçmiş ziyalısı, öz milləti haqqında son sözünü deməliyi.

SON SÖZ

Hər bir millətin mənəviyyatını zənginləşdirən, bədii təxəyyülünün gücü ilə öz millətini insanlığa aparan, humanizmi və milli beynəlmiləçiliyi təbliğ edən əlbəətə ki, bu millətin şair və yazıçısıdır. Ermənilərin fəxr etdiyi yazıçı Z. Balayandan başlamaq istərdim. Yəqin ki, Z, Balayanı da bir ana doğub və bu dünyaya bəxş edibdir. Hər bir ana körpəsini bal kimi şirin, insanlara canı yanan, dərdlərinə əlac edən və pak xasiyyətli birisi kimi görmək arzusunda olub. Ancaq, Z. Balayan anasının saf arzularını ürəyində qoyaraq, insanlıqdan çox-çox uzaq olan hərəkətləri və cızma –qaraları ilə erməni ədəbiyyatında cəlladlığın, qatilliyin tərənnümçüsü oldu. Z. Balayan sonradan erməni xislətinin bariz ziyalısı olaraq qonşu millətin, Azərbaycanlıların məsum və günahsız uşağına qatil kimi yanaşmış və kitabında bu qatilliyi, cəlladlığı təsvir və təbliğ edib-sə, mənim fikrimcə bu gün oyanacaq olan ana arzularına əks olan və bəşəri olmayan bu övlad qatilə, “təfəkkür dəlisinə” yəqin ki, deyərdi:

Mən ad qoydum Balayan,
Dərdə çarə bala, yan,
Bilsəydim ki, canisən
Qarğıyardım, bala yan!

Bu dırnaqarası yazıçı Z. Balayanla bərabər millətinin önündə gedib onu ağ günlərə çıxartmaq əvəzinə, qan tökən ölümə səbəb olan, soy adından göründüyü kimi, köçəri həyat yaşayıb elə köçəri soy adı daşıyan, sonradan olmayan dövləti yaratmaq üçün min hiylələrə əl ataraq Pyotrın nəticə-kötücə-

lərinə sığınan və cəlladlığı ilə həm də öz millətinin qanını so-
ran R. Köçəryanın ziyalılığı barədə bəşər övladı nə deyə bilər:

Haymı, ermənimi Robert Köçəryan,
Vətənsiz Sərkislə, tökdü xeyli qan.
Anladı hay!Kremlə olmaz pərişan,
Həm aldı cavab;-qoy böyüsün hər an,
Pyotr layihəsi "Böyük Ermənistan!"

Digər bir cəllad, Xocalı soyqırımının Köçəryanla bərabər əsas iştirakçısı S. Sərkisyanın uca bir tribunadan dinc insanları qırmaqla fəxr etdiyini və qatil olduğunu bütün dünya ictimaiyyətinə bildirməsi, bu cəlladın erməni-daşnak faşisti olmasını bir daha sübut etmiş oldu. Etnik təmizləmənin banilərindən olan S. Sərkisyanın haqqında geniş yazmaq qələmimə yaraşmır. Banisi olduğu etnik təmizliyə rəğmən bu naşı, öz dilindən başqa, digər bir dili belə kamil öyrənməyibsə və bu dillərə qarşı neqativ yanaşırsa hansı ziyalılıqdan danışmaq olar. R. Köçəryan, yaxud S. Sərkisyan bir vaxtlar Azərbaycan çörəyini yeyərək, sonradan xəyanət yolunu seçiblərsə, istər-istəməz Azərbaycan məsələni xatırlatmaq istərdim:

"-Yediyi çörəyi danan nankordur!"

Digər bir nankor ziyalından danışmaq yerinə düşmüş olar. Bu şahmat üzrə Dünya çempionu olan nankor H. Kasparovdur. Ukrayna teleaparıcısı D, Qordonun:

-siz Bakıda doğulmusunuz? -sualını cavablayan H. Kasparov Sovet İttifaqında doğulduğunu deməklə "yurdunu danan haramzadədir", məsələn uyğun hərəkət edib xəyanətçilikliyini nümayiş etdirmiş oldu. Üstəlik bu nankor erməni ziyalısı şovinizmin bariz nümunəsi olaraq ona çörək verən millətə

qarşı çıxıb, Qarabağda at oynadan qatil erməni faşistlərinə maddi yardım da göstərməklə riyakarlığını ortaya qoymuş oldu. Bəli, H. Kasparov “şahmatçı” ola bilər, ancaq bir insan, ziyalı olaraq millətində örnək ola bilməz.

Bu yaxınlarda sosia şəbəkədə oxuduğum erməni qadın həkimin cinayətkar hərəkəti açığını deyim ki, mənəni varımdan yox etmişdi. Moskva şəhərinin doğum evlərinin birində baş həkim işləyən Marina Sormosyan adlı erməni xanım vəzifəlisinin, öz vəzifəsindən sui-istifadə edərək hökumət tərəfindən ləvğ olunmuş krissteller əməliyyatına rəvac verməsi nəticəsində doğulan uşaqların şikəstliyinə və ölümünə səbəb olması, erməni xislətinin iç üzünün göstəricisi deyildimi? ! Mən bu məlumatı oxuyan zaman yeniyetmə olarkən təsadüfi olaraq anamdan eşitdiyim erməni həkim Lizanın uşaqları qəsdən boğub öldürməsi yadıma düşmüş oldu. Yaxud, qəsəbə xəstəxanasında işləyən erməni tibb bacısının cavanlarımızı iynələməklə şikəst etməsi qatil hərəkət deyildimi?! Qəsəbəmizin xəstəxanasında törədilən bu qatilliklə, Moskvadakı xəstəxanada işləyən erməni həkim M. Sormosyanın bilərəkdən rəvac verdiyi krissteller əməliyyatı qatilliyi arasında hər hansı bir fərq varmı?! Görürsünüzmü, sanki erməni millətçiliyi, qatilliyi, cəlladlığı bu millətdə genetik olaraq nəsidən-nəsilə ötürülür. İndi siz mənə cavab verin əziz oxucular, belə bir nadan millətdə insanlıq, humanizm yaxud, digər bəşəri hisslər ola bilərmi? !

Son vaxtlar bilmirsən blogerdi, şairdi, yazıçıdı yoxsa öz saytı ilə rolik fırladaraq milyonlara barmaqarası “fik” göstərən, yurdu yuvası olmayıb az-çox beynəlmiləl olan erməni millətinin mütərəqqi nümayəndələrinə millətçilik məsləhəti verən və özünü millətçi erməni şovinisti kimi aparan L. Vol-yandan danışmaq əbəs olmazdı. Bu adam hər çıxışında o qə-

dər milli sarsaqlığa yol verir ki, özü də erməni xalqından başqa, digər xalqların başa düşəcəyi rus dilində. Hər dəfə bu nadanı saf-çürük etmək istəyəndə bir daha görürəm ki, bəşəri ideyalardan uzaq olan bu böhtançı adamın sifətində millətçi erməniliyin bütün ştrixləri özünü qabarıqlığı ilə tam göstərir. Öz erməniçiliyini dəqiq bilməyən və Rusiyada yaşayan erməni ziyalıları belə, qeyri erməniçilikdə təqsirləndirən bu şovinist, öz batdığı millətçi palçığa mütərəqqiləri də batırmaq istəyir. Mütərəqqi erməniçiliyə təsir edə bilməyən bu erməni şovinisti, sələflərinin namərd ənənəsinə sadıq olaraq hakimiyyət nümayəndələrinin xallarını erməniçilikdə qazanmaq üçün, Rus xalqının mütərəqqi ziyalıları "tənqid" etməkdən belə çəkinmir. Zənnimcə şovinist L. Volyan öz yerini bilməyərək haqqı danmaqda cılız olduğunu, özü də bilmədən sübut etmiş olur. Fikirləşirəm ki, Rus dilini çox da yaxşı bilməyən bədbəxt erməni milləti bu şovinist "blogger-yazıçı-şairdən" cılızlıqdan və milli bataqlıqdan başqa nə öyrənə bilər ki? Milyonlara barmaqarası "fik" göstərən bu nadanı yerində otura biləcək şeiri demək isə yerinə düşmüş olardı.

Sos. şəbəkənin erməni qoyunu,
Şovinist keçəlin rolik oyunu,
Yazıçı, şairə ləkədir, ləkə,
Soyunu bilməyən haylanmış "əkə",
Kütləyə "fik" edir bu cılız Volyan,
Təklifdir, sorsun "müsəlman qəlyan".

Nəhayət, Münxen görüşü. Hər iki ölkənin öndə gedən ziyalı rəhbərləri bizim zənnimizcə təmsil etdiyi millətlərini öz ağılları, ideyaları, humanistliyi, tarixi anlamaq fikirləri ilə dünyanın nəzərlərini özlərinə cəlb etməmişdilərmi? !

Erməni lideri, "demokratik" inqilabın "ziyalı" rəhbəri N. Paşinyan öz dili ilə yox, savadsız olaraq sındırdığı ingilis dili ilə, əcayib erməni ləhcəsində, tarixi faktlara əsaslanmayan yalan və böhtan çıxışları ilə gülünc vəziyyətə düşməmişdimi?! Çıxışlarında dediklərini sübut edə bilməyən bu naşı rəhbər əl-ayağı bir-birinə dolaşmış şəkildə, siyasi savadsızlığını bütün dünyaya göstərmədimi?! Qəzətdə işləyib, ancaq selfi çəkməklə özünə siyasi "dost" axtaran bu müştəbeh erməni liderindən bundan artıq nə gözləmək olardı ki?! Belə bir "lider" millətinin önündə getməklə, yalan və böhtandan başqa millətinə nə nümunə verə bilər ki?! Yüz illər bundan qabaq şirin dillərini işə salaraq İrəvanımızı özlərinə paytaxt edib, bir daha millətçiliyə son qoyacaqlarını deyərək, Qarabağdan uzaq duracaqlarını, Bakıdan əl çəkəcəklərini and verən bu erməni millətinin sələfləri öz murdar niyyətlərindən əl çəkmədilərmi?! Xələfləri tərəfindən genetik ötürdükləri arzulara əsasən, Qarabağ riyakarcasına işğal olunmadımı?! Bu gün Bakı eşqi ilə yaşayıb, Bakını öz doğma yurdları kimi xatırlayan, hətta müxtəlif yollarla Bakıya gəlib keçmiş günlərini yad edən erməni şovinistləri arzulamırlarmı Bakı neftini iyləsinlər, Xəzər dənizini seyr etsinlər! Yəqin ki, sələflərindən seçilməyən "demokrat" erməni lider, Qarabağ həqiqətlərini "ziyalı" olaraq inkar etməklə, digər Azərbaycan torpaqlarının həsrəti ilə yaşayır və riyakarlığa əl atmaqla, özünü dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında biabır edir.

Azərbaycan millətini tərənnümçüsü olaraq, ölkəsini çilçirağa çevirmiş Azərbaycanlı lider İ Əliyev erməni həmkarına qarşı münasibətdə heyrət ediləcək qədər müqayisəsizdir. Zəngin dil biliyi, iti ağıla əsaslanan konkretlik, aksiomaya çevrilmiş real tarixi faktlara əsaslanan müdrik fikirlər, liderə xas

olan yüksək intellektual ziyalılıq dünya liderlərinin, siyasi şərhçilərinin rəğbətində səbəb olduğundan, xalqımız tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş oldu.

Bəli, hər bir millətin ziyalısı elə həmin millətin əks etdirən şəffaf güzgüsüdür. Çünki, şəffaf güzgüdə millətini irəliyə aparmaq istəyən ziyalıların gedəcəyi yol çox aydın görünür. Göründüyü kimi erməni ziyalıları özlərinin millətçi, yalançı, ikiüzlü və tarixi həqiqətlərə əsaslanmayan ideyaları ilə erməni xalqını uçuruma doğru sürükləyirlər. Erməni ziyalılarından bir qismini təftiş etdikdən sonra xəyal aləminə qapılımdan, reallığa söykənib özümə bir sual etdim ki, görəsən dünyanın böyük fikir söyləyənləri-tarixçiləri, söz xiridarları, tədqiqatçıları, dövlət xadimləri bu erməni milləti haqqında hər hansı bir fikir, ideya söyləyiblərimi? Oyanan yuxularıma haqq qazandırmaq üçün, kiçik bir tədqiqat işi aparmış oldum.

Hələ iki min il bundan qabaq böyük tarixçi Publiy Korneliy Tacit, həm xarakterinə, həm də coğrafi yerinə görə erməniləri ikiüzlü millət kimi qiymətləndirərək, müştərək yaşadıkları millətlərə qarşı münasibətdə heyvani nifrətə görə onları tənqid etmişdi.

Bəşəriyyətin böyük mütəfəkkirləri K. Marks erməniləri “insanlığın kiçicik qisasçıları”, F. Engels “qul və kəbinli kölə” kimi erməniləri səciyələndirərək tənqid etmişlər.

Böyük Rus yazıçısı və dövlət xadimi A. Qriboyedov İranda səfir olarkən ermənilərin İrandan Qafqaza köçürülməsi zamanı onların çirkin insanlığını və satqınlığını müşahidə etdikdən sonra Rus İmperatoruna ünvanladığı məktubda yazırdı: “Zati-aliləri, icazə verməyin ki, ermənilər mərkəzi Rusiya torpağında məskunlaşsınlar. Bunlar elə bir qəbilədirlər ki, məskunlaşdıqları torpaqlarda onilliklər yaşadıqdan sonra bü-

tün dünyaya səs salacaqlar ki, bu torpaqlar bizə dədə və ulu babalarımızdan qalmadır.”

Rus diplomatı General Maevskiy “Massovie ubiystva, çinimie Armyanami” kitabında qeyd edirdi : “Kimsə eşidibmi erməni millətinin igidliyindən? Azadlıq uğrunda mübarizə adı haradan götürülüb? Heç yerdən! Ona görə ki, “erməni qəhrəmanları” daha çox öz xalqlarının edamçılarıdır, nəinki xilaskarları!”

Böyük Rus şairi A. S. Puşkin şeirinin birində yazırdı: “. . . tı trus, tı rab, tı armyanin!. . .” Böyük şair erməni qorxaq və qul kimi sinonimləşdirərək, onları əsilli-köklü meymuna bənzədib qanıçən və qisasçı kimi tənqid etmişdir.

Dahi Sovet və Rus şairi V. Mayakovski 1902-ci ildə Kuttaisi şəhərində yazdığı şeirində qeyd edirdi ki, mən bütün Qafqazı gəzib, çoxlu təmiz xalqlar görmüşəm. Amma, erməni qədər çirkin, inan heç yerdə görməmişəm.

Ya na Kafkaz soverşil poxodov
Ne malo videl çest narodov
No kak armyan eşe urodov
Pover ne videl nekoqda. . .

Tədqiqatçı-alim V. Elixovskaya yazırdı: “Bütün dünyaya səpələnmiş ermənilər yaşadıkları köklü millətlərin adət-ənənəsini, geyimini özlərinə götürürlər. Türkiyədə yaşayan erməniləri türklərdən seçə bilməzsən, Farslarda isə erməni -əsil farsdır.”

Tarixçi Aleksandr Anninskiy on doqquzuncu əsrin axırlarında yazırdı: “Ermənilərin nə siyasi gücü, nə də geniş mədəniyyətləri olub. Onlar azsaylı və vəhşi qəbilə olublar. Onların heç vaxt siyasi müstəqillikləri olmayıb. Bu ermənilərin

bədii yaradıcılığının kasıblığından irəli gəlir. Elm barəsində isə danışmaq belə mümkün deyil. Ermənilər bütün yaşayışları boyunca orijinal heç nə yaratmayıblar. ”

Mütərəqqi Erməni alimləri, yazıçıları Erməni dili, tarixi haqqında da həqiqətə uyğun fikirlər söyləmişlər ki, bu barədə yazmaq yerinə düşmüş olardı.

Erməni filoloqu Raçiya Açıryan yazırdı: ”Erməni dilində 4200 Türk sözləri vardır”.

Yeni Erməni ədəbiyyatının banisi sayılan X. Abovyan qeyd edirdi: ”. . . Bizim dilimizdəki sözlərin yarisı Türk və ya Fars sözləridir. ”

Yazıçı Qevorq Aslan “Armeniya i armyane” kitabında Erməni “dövlətçiliyinə” toxunaraq yazırdı: “Ermənilərin heç vaxt dövlətləri olmayıb. “Böyük Ermənistan” ideyası dövlət kimi görsənməyib. “Böyük Ermənistan” ümummilli ideya olaraq birləşmiş dünya xaylarının konsepsiyasıdır. ”

Bəli, əziz oxucu! Nəinki dünya ziyalı-mütəfəkkirləri, hətta mütərəqqi erməni ziyalıları da erməni milləti, onun tarixi, dili haqqında həqiqəti əks etdirən fikirlər söyləmişlər. Mənim “Oyanan yuxular”ım isə göründüyü kimi həqiqəti əks etdirmiş oldu.

SON

**DÜŞMƏN GƏLİB
YURD SALSA...**

(pyes)

**Beş pərdəli altı şəkilli.
İştirak edirlər:**

Maral ana: 55 yaşında
Məmməd kişi: 60 yaşında
Mustafa: 22-24 yaşlarında
Karapet: 60-65 yaşlarında
Haykanuş: 60 yaşında
Armen: 25-26 yaşlarında
Artur: 22-23 yaşlarında
Sənəm : 55 yaşında
Pakizə: 50-52 yaşlarında
Əsmər: 53-55 yaşlarında
Badam xanım: 60-63 yaşlarında

Qarabağda yerləşən iki qonşu kənd.Biri ermənilərin məskunlaşdığı Dığani kəndi,digəri isə Azərbaycanlıların yaşadığı Mərd kəndi.Hər iki kəndin camaatı demək olar ki qaynayıb qarışmışlar,hətta qohumluq əlaqələri də qurmuşlar.Belə ailələrdən biri də erməni Karapetlə Azərbaycanlı Məmməd kişinin ailəsi arasında olan qohumluqdur. Belə ki,Məmməd kişi oğlu Mustafanı erməni Karapetin qucağına qoyaraq onu özünə kirvə etmişdir.Erməni Karapet acgöz və hiyləgər olduğu qədər, Məmməd kişi səmimi və alicənablığı ilə seçilir.Erməni Karapet babasının deməsinə əsasən çox yaxşı bilir ki,yaşadığı Dığani kəndi vaxtilə Azərbaycanlıların yaşadığı Böyük Mərd kəndi olub. Məmməd kişi olub-keçənləri allahın qisməti kimi bildiyindən,keçənlərə güzəştə getməyi bacaran və insanlığı sevən əliaçıq bir adamdır.Mərd kəndi, Məmməd kişinin evi.Erməni Karapet Məmməd kişinin qonağıdır və evin həyatında samovar çayı içərək söhbət edirlər.

Karapet: Ara Mamed yaxşı ki,san varsan və sannila biz kirvayıq. Hardan qalib soxbat edir,çay içırıq.

Məmməd kişi: Sağ olasan Karapet kirvə.Atam Əhmədin də çoxlu erməni dostları olub.Sən yaxşı bilirsən,indiki Dığani o vaxtlar Böyük Mərd kəndi idi.O vaxt çaxnaşma olanda,elə atam Əhmədin meyidinin həqarət olunmasına erməni dostları imkan verməmişdi.

Karapet: (öz-özünə danışır)Vaxt olar ha,man da sani kirva kimi qurtataram, darıxma!

Məmməd kişi: Rəhmətlik atama hörmətlə yanaşan erməni dostların xatirəsinə səninlə kirvə oldum ki,bu dostluq həmişəlik olsun.

Karapet: Ha- ha yadımdadır.(öz-özünə)Sani ata gorbagor olsun ha.

Məmməd kişi: Ay kirvə,çayını soyutma.Bir dillən görüm nə var,nə yox? Uşaqların Artur,Arsen necədirlər?

Karapet: Ha,yaxşidılar.Canaa duaları var.

Məmməd kişi: Təki yaxşı olsunlar. İndi biz mehriban kirvəyik.Şükr olsun ki,keçmişlər artıq unudulub.

Karapet: Ara Mamed keçmişləri man çoxdan unuttum.San mani ustuna qan tokdu,ela biz kirva olduq.Min şükr.(Ayağa qalxıb xaç vurur)

Məmməd kişi:Düz buyurursan,Karapet kirvə.Ədibimiz C.Cabbarlının “1905-ci il” pyesində də oxumuşdum ki, bir-birinə güllə atan iki qonşudan biri erməni Allahverdi,digəri isə Azərbaycanlı İmamverdidir.Hər ikisi çaxnaşma zamanı görüşüb bu münaqişəni yaradanlara lənətlər yağdırırlar.

Karapet:ara Mamedcan qordunmu ha qulla atıb,sora mehriban olublar?!(öz-özünə)Eşək balası müsürman,imkani ola ha!(gizli olaraq yumruğunu göstərir)

Məmməd kişi: Bəli,mehriban olublar. Allah bizi o günlərdən qorusun.

Karapet: Kirvacan,san ha dedin qulla atani biri armənidir.Adına da Alaxverdi dedin,elami?

Məmməd kişi: Hə, necə bəyəm!

Karapet: (ayağa xalxıb xaç vurur) Mamedcan, san ela hey alah-alah deyir-san musurmanca. Alahverdi adi musurmanca olar, ama armani olmaz!Olsa-olsa ha o armani Qriqoriverdi olar.

Məmməd kişi: Ay Karapet hardan ağına gəldi ki,Allahverdi erməni adı ola bilməz.

Karapet: Kirvacan, san bilirsən ha biz armanilar Qriqorianıq,xaça vurarıq.

Məmməd kişi: Bilirəm,çox yaxşı bilirəm.Məgər ermənilər Süleyman,Əzət adını qoymullarmı?Siz ermənilərdə nəinki Allahverdi,həтта Paşaverdi,Əfəndiverdi də var.

Karapet:(Öz-özünə əsəbləşir,hirsini soyutmaq üçün qaynar çayı başına çəkib,ağzını yandırır)Ara bu samavar var ha,atasi yansın,ağzını yandırdi.

Məmməd kişi:(Əli ilə Karapetin kürəyinə vurub,evə qaçaraq qatıq gətirir)Al qatığı iç,ay kirvə.Niyə əsəbləşirsən? Qatıq indi ağzını soyudar.

Karapet: (handan-hana özünü ələ alır,kəndin yüksəkliyindəki məscidə işarə edərək deyir)Mamedcan,o sizin Mascid var ha,yanında bir Kilsa da olsa yaxşımı olar?Mascid da,kilsa da allax evidir ha,duz dedimmi!

Məmməd kişi: Nə olar,iki allah evi yan-yana olanda! Kirvəliyimiz var,təki dini qohumluğumuz da olsun.Bax görürsənmi Karapet kirvə kilsə də sən dediyin kimi allah evidirsə,niyə erməni adı Allahverdi də olmasın?

Karapet: (öz-özünə)ay sani dilim yanasan,hardan dedim Kilsa allax evidir,tez özünü ələ alır)Mamedcan sani çox istadım,dedim ikimiz kirva ha bir yerdə gedib ibadat edərrix.

Məmməd kişi: Allah qoysa, ay Karapet.

Karapet: Kirvacan, görürəm sən çox musurman adam-san.Musurman olmağın xoşuna galir.Ancaq,sanin bu samovardan çay içməğın xoşuna galmir.

Məmməd kişi:Necə bəyəm,samovara nə olub ki,deyirsən çayını içməyim?!

Karapet: ara kirvə can,sən hardan itina qovursan ha,ay tula radd ol! Duzmu ha dedim.Bax bu samovar da,urus tulasınnandı, başına düşdümu?

Məmməd kişi: Ay Karapet kirvə nə danışırısan sən? Samovarı qalayçı Fətiş kişidən almışam.Nə urus tulası salmışsan,mən kafərçilikdən çox uzaq adamam?!

Karapet: ara kirvə,andı olsun manin Qriqorian mazxabına,inanmışsan,get Patişin ozundan soruş.Mən yalan deməz.Yəlan desam ha Armen,Artur balalar cahannama batsınlar.

Məmməd kişi: ay Karapet,kirvəlikdə ayıbdır.Uşaqlarını niyə cəhənnəmlik edirsən?Bu bir samovar(əl atır samovara) mənim kirvə balalarım qurban olsun, bu dəqiqə onu tolazlayaram.

Karapet: (sevincini gizlədərək) Toluzdama kirvəcan! Sani bu kirva (özünü göstərir) xristiandır,rus tula da ha xristiandır.Başına duşdu.

Məmməd kişi: (öz-özünə) dərdi var imiş Karapet kirvənin.Səni anlamayana lənət,ay kirvə.De samovarda gözüm var də?!(Üzünü Karapetə tutub)Daha bu kafər saydığın tuladan əmələ gələn samovarı sənə bağışladım.

Karapet:(öz-özünə)hala gecina deyil samovarı qoturum,-deyə samovara əl atır. (sonra Məmməd kişiyə deyir)Bu samovara cani qurban,atım belina aparım ha kirva?

Məmməd kişi: Ay kirvə tələsmə,samovar qaynardır,özünü yandırarsan.Suyunu boşaldaq,eşşəyə bağla apar,çiyninə almaq nəyə lazım?

Karapet: (eşşək adını eşidən Karapetin sevincindən üzü güllür)ara kirva,sani bir opum.(qucaqlayıb marçılı ilə öpür) Ara sana bu cani qurban,eşəqinə da qurban.Man ela samovar var ha,onu da,eşəqini da belima qoyaram ha,gedaram.

Məmməd kişi:Yox ay kirvə! Elə etmə,düz başa düşmədin.Sən eşşəyi min,samovarı da qucağına al.Belə rahat olar.

Karapet: (özünü eşşəyin altına atır) Kirva can,eşəqi belima,samovari eşəqa!Ara kirva sağına ol.(tez gözdən itir)

Məmməd kişi: (öz-özünə xeyli güllür)Çoxdan bilirdim ki,kirvənin gözü samovarda qalıb. İnsafən eşşəyi də işlətmirdim.Bir atım var bəs edir.Rəhmətlik atam deyərdi ki,allah bizi əliaçıq yaradıb.Evimizdə olan yaxşı nə varsa tanış-biliş,dost-qohuma qurban verərik.Biz Azərbaycanlılar üçün rahatlıq mənbəyi insanlara millətindən,dinindən asılı olmayaraq əl uzatmaq,xeyirinə yaramaqdır.

İkinci pərdə ikinci şəkil.

Dığani kəndi.Çoxda böyük olmayan ev.Erməni Karapet belində Samovar,yanında eşşək evin həyatına daxil olur.Uşaqları Armen və Artur atalarını təaccüblə qarşılayırlar.

Armen, Arsen: (xorla) Ata bu nə samovar, bu nə eşşək?!

Karapet: Kirvəniz Mamed peşkəş elədi.

Artur: ata, Mamed kirvə gil yaxşı adamdılar.

Armen: Dünən bir musurman uşağı ilə dava edəcəydik, kirvə Mamedin oğlu Mustafa bizi döyülməkdən xilas etdi.

Karapet: Hə, Mustafa yaxşı uşaq ola bilər. Ancaq unutmayın ki, musurmandır. Dinləri dinimizdən deyil. Bizimki onların tutmayıb, yəqin ki indən belə də tutmaz. Babalarımızdan indiyə qədər belə olub.

Ata-balaların söhbətini və eşşək anqurtısını eşidən Haykanuş, uşaqları yeməyə dəvət edib,əri Karapetin əlindəki samovarı və yanındakı eşşəyi görüb, təəccüblənir.

Haykanuş: ay kişi Karapet samovar, eşşək hardandır?

Karapet: Getmişdim Mamed kirvə gələ. Bilirsən ki, nə samovarımız var, nə də odun gətirməyə eşşəyimiz.

Haykanuş: ha nə olsun ki yoxumuzdur. Getdin yalvardın Mamedə, o da rəhmət gəlib sənə peşkəş verdi, eləmi?

Karapet: (əsbəbi halda) Yox ay arvad! Elə mənə ərə gələndə hırınan-zırı qanmırdın, indi də qanmırsan!

Haykanuş: ara, qanmaz sənənin gorbəgər olan atan ağzı cırıx Qarikdir. Musurmanlar atana heç Qarik də demirdilər. Yadımda qalıbsa, deyəsən Mırık deyirdilər. De görüm samovarı, eşşəyi necə qazanmışan?

Karapet: Atan Mkrətçin görünə ku...m. Qoyarsan sakit oturum! Sən bilirsən ki, Mamed kirvə dindardır, musurmandır. Dedim ki, samovar tuladan əmələ gəlib, o da tulanı it bilib samovarı, üstəlik də eşşəyi mənə verdi.

Haykanuş: Karapet başa düşmədim. Nə tula, nə musurman salmışan ortalığa.

Karapet: axçı, samovarda gözümlə qalmışdı, kirvəyə dedim ki, samovarı kafərlərin məskəni olan Tulada icad ediblər. O da, musurmandı axı! Eşşəyi də üstəlik verdi.

Haykanuş: ha,başa düşdüm. Ay karapet,sən çoxdanın hiyləgərisən,tülküdən də betərsən.Dabbaqda sənin gönünə bələdəm.Başə düşmürəm e,bu musurmanların ağılı haradadır?

Karapet: axçik mən bilirəm,onların ağılı ürəyindədir. Ürəyinə ki,yol tapdın,istədiyini elə.

Hər iki ər-arvad şaqqa çəkib gülürlər.

Haykanuş:O Mamedin bir arvadı var Maraldı,nədi.əri Mamedə göz açmağa imkan vermir.Mamed da arvadın qorxusundan çönüb bir dəfə də olsun,üzümə baxa bilməyib.Elə ona görə də,onlara qonaq getməyi xoşlamıram.Yoxsa,mən də sənəninlə kirvə gilə gedərdim.

Karapet:Sən çərənnəmə!Bir dənə o qalıb ki,ağzından su tökülən qancıq kimi,Mamedə süzəsən.

Haykanuş: (nazlanmış halda)Mamed gəşəng kişidir,süzməyə də dəyər,hələ o biri tərəfin demirəm.

Karapet: axçı səni azar tapasan.De görüm mənəim nəyim əskikdir Mamed kirvədən?!

Haykanuş: Sən pis kişi deyilsən,amma donqar burnun olmasaydı!

Karapet: (əsbiləşərək,qalxıb ayağa xaç vurur)And olsun o Qriqorian məzhəbinə səni əzərəm.Bu kənddə bir erməni tap-san ha donqar burnu olmasın,mən adımlı Karapet yox,dəyişib Donqarpet qoyaram.

Haykanuş:Yaxşı-yaxşı özündən çıxma.Mən də başə düşürəm ki,erməni kişilərimizi donqar burnundan tanıyırlar.

Haykanuş evə getməli olur.Ana-atalarının mübahisəsini eşidən Armen və Artur ağaqla burunlarının uzunluğunu ölçürlər.Bunu Karapet görmüş olur.

Karapet:Ay dığalar o ağaqla nə edirsiniz?

Armen və Artur:(xorla) Burnumuzu ağacla ölçürük ki,görək əsil erməniyik ya,yox!

Karapet:ay sizin boyunuza ip ölçüm,burnunuzu yox ey,ağlınızı ölçün!

Üçüncü pərdə,üçüncü şəkil.

Aradan illər keçmişdir.Dığani kəndi ilə,Mərd kəndi arasında milli zəmində soyuqluq yaranmış və güllələr işə düşmüşdür.Erməni Karapetlə Azərbaycanlı Məmməd kişi arasında kirvəlikdən əsər-ələmət qalmamışdı.Hər iki kəndin ətrafında səngərlər qazılmış və kirvələr bir-birlərinə hərbə-zorba edərək,gülləbarandan da yan keçmirlər.

Armen: Ara Mustapa,keç bizim tarapa,hala ki gec deyil.Yoxsa əsir alıb atan Mamedin samovarını qaynadıb belinə şəlləyəcəm.

Erməni səngərində gülüşmə səsləri eşidilir.

Mustafa: Bilirəm kirvəlik olsa da,namərdliyiniz göz qabağındadır.Verilmiş hədiyyədən zülm üçün istifadə etmək ,ermənilərə xas olan xasiyyətdir.

Artur: Ara Mustapa molla, erməni heç vaxt namərd olmaz.Səni əsir götürüb,sinəyə erməni xaçı damğası vurub, Qriqorian edəndə biləcəksən biz mərdik yoxsa namərd.

Armen: ara Mustapa Böyük Mərd kəndini Dığani elədiyimiz kimi,Mərd kəndini də özümüzünkü edəcəyik.O vaxta kimi çalış kəndi tərək et,üstəlik məscidinizi,qəbirlərinizi də özünüzlə aparın.Yoxsa,məscid və qəbirlərinizi dağıdıb donuz məkanı edəcəyik.

Mustafa: İkinizdən biriniz səngərdən başınızı çıxarsanız,başınızı dəlik-deşik edərəm.

Səngərdə güllə səsləri eşidilməyə başlayır.

Üçüncü pərdə dördüncü şəkil.

Mərd kəndi. Maral ana həyatda cib-cib zümzüməsi edərək toyq və cüclərə dən səpib, həyatə gələn qoyun keçiləri qarşılıyır. Əmcəkləri süüdlə dolmuş qoyuna əl ataraq, tumarlayır və xalq deyimi olan bir sayacı bayatı oxuyur.

Maral ana: Tut qoyunun belini,
Ələ gəlmir yelini,
Bir doyunca görədim,
Onu sağan gəlini.

Maral ana, iki əlini ulu yaradana tutub, yalvararaq oğlu Mustafaya halal süüdlə əmmiş qız, evinə gəlin istəyir. Sonra gözünün yaşını tökərək, üzünü ulu tanrıya tutub yeni bayatısını söyləyir.

Maral ana: Bulağının başı ilən,
Dibinin daşı ilən,
Sənə qəlbimi açdım
Gözümün yaşı ilən.

Bir azdan hərbi paltarda, əlində silah Mustafa həyatə daxil olub, qəmgin anasını görərək soruşur.

Mustafa: Yenə nə qəmgin sən, ay ana?!

Maral ana: (gözünün yaşını silərək) Heç ay bala. Yenə ermənilər dinc durmurlar. Sən də bütün günü səngərdəsən. Evdə də bir mənəm, bir də hərdən-birdən atan Məmməd. Axı bu evə bir gəlin də gərəkdir ay bala?!

Mustafa: Hə ana düz buyurursan. Nə biləydik ki, ermənilər düşmənçilik edib, bizim yaşamımızı dözülməz edəcəklər. Qoy bu ədavəti yoluna qoyaq, sonra sənə gəlin həsrətində son qoyacağıq, inşallah!

Maral ana: Allah ağzından eşitsin oğlum. Bayaقدan güllə səsləri eşidirəm.

Mustafa: Hə ana, andıra qalmış Karapet kirvənin oğlanları sakit oturmurdular.

Maral ana: Eh, dədən özünə kirvə tapdı. Ermənidən müsəlmana kirvə olar? Erməni ilə yaxınlıq eləyənin gərək çomağı yanında olsun!

Bayırdan at kişnərtisi eşidilir. Əlində ov tüfəngi olan Məmməd həyətdə daxil olub, atı həyətdəki ağaca bağlayır.

Məmməd kişi: a bala Mustafa, sənənlə səngərdə bir olan Əhməddən eşitdim ki, yenə Karapetin oğlanları ilə sözü çəp gəlib. Kaş bir daş düşəydi, Karapetlə kirvə olduğum günə!

Maral ana: ay kişi, nə bileydin ki, Karapet və oğlanları belə namərd olacaqlar?

Məmməd kişi: Eh, ay arvad dünyanın işini bilmək olmur. Ata yurdum Böyük Mərd əldən getdi göz yumduq, indi də düşüblər bizim Mərd kəndimizin üstünə. Mən o Karapetin şirin dilinə inanıb özümə dost, kirvə etdim. Bir bayatımızda olduğu kimi, nə bileydim ki, dostun qəlbi qara imiş.

Qərənfil əsdi neylim,

Səbrimi kəsdi neylim,

Özü dost, qəlbi qara,

Mən belə dostu neylim.

Mustafa: (qəmgin olaraq, əlini atasının çiyinə qoyur) Ay ata, olan olub, keçən keçib. İndi birdəfəlik bilmək lazımdır ki, düşməndən bizə dost olmaz.

Məmməd kişi: Düz buyurursan oğlum. Buda bizə olan dərslərdən biridir. Gərək bu dərslərə son qoyaq.

Mustafa: Ata səngər dostlarımanın dediyinə görə, mal-heyvandan ötəri düşmən tərəfə gedirsən. Yalvarıram, qal evdə anamdan muğayat ol. O Karapetin uşaqları səni giravaya salıb xətər yetirərlər.

Maral ana: Ay Məmməd Mustafa düz deyir.Yaşlı kişisən otur evində.

Məmməd kişi: Nə danışırsınız.Bu kənd,bu torpaq babalarımızdan bizə əmanətdir.Mənim əlimdə tütəng ola-ola necə əmanətə xəyanət edib,əvdə otura bilərəm?!

Maral ana: O de,qonşumuz İmran.Ermənilərlə hay-küy düşəndən mal-heyvanını satıb oğlunu Bakıya göndərdi.Bakıda ev alıblar.Keçən gün üzüm yuxarı dedi ki,kəndi alacaqlar gedib küçələrdə qalmayacağıq ki?!

Mustafa: Ay ana.Hamı İmran kişi,yaxud onun oğlu kimi kəndi qoyub şəhərə qaçsa,bəs bu torpağı yağı düşməndən kim qoruyacaq?!

Məmməd kişi: Haqq deyirsən bala.Bu torpağı qoruyan igidlər, şəhidlər olmasa vətən basılar.Gərək hər bir torpaq,vətən oğlu canını düşmən qarşısında sipər edə bilsin.Bzim bir bayatımızda deyildiyi kimi.

Durna sanınnan keçər,
Ötər sanınnan keçər,
İgid vətən yolunda
Ölər canınnan keçər.

Hava qaralana yaxın kəndin yaxınlığında eşidilən silah səsləri,Mustafanı səngərə qacmağa vadar edir,Məmməd kişi də,tütəngini götürüb bayıra çıxır..Güllə səsləri daha yaxından eşidilməyə başlayır.

Maral ana: ay allah qurbanın olum,oğlum və Məmmədi güllələrdən hifz et.(evə gedib,işıqları söndürür).

Bir azdan qapı bərk-bərk döyülür. Tanış səs qışqırır,Maral ananı qapını açib kəndi tərk etməyə çağırır.Qapını açan Maral ana qonşu Əminəni görür.

*Əminə:*ay Maral bacı,ermənilər kəndə soxulublar,yeyin gəl qaçmaq lazımdır.

Hər tərəfdən güllə atılır.Qaranlıqda olan kənd əhli nə edəcəklərini bilmirlər.Hərə bir tərəfə qaçır.Sübhə yaxın kənd əhli silah səsləri gəlməyən meşəyə qaçıb,oradan da qonşu qəsəbəyə getmiş olurlar.Qəsəbənin həyatında çoxlu yaralılar var.Ağ xalatlılar yaralılara tibbi yardım edirlər.Yaralılara baş çəkən Maral ana birdən yaralanmış oğlunu görüb fəryad edir.

Maral ana: Ay bala hey,sənə güllə atanın əlləri quruyaydı!Kaş səni yaralı görməyəydim!

Mustafa: (ayağından yaralanmış halda) Ox, ay ana nə yaxşı ki səni gördüm.O namərd Karapetin oğlanları bir neçə kənd əhlini əsir götürmüşdülər.Əsirləri azad etmək istədim,ancaq yaralandım.

Maral ana: Qurbanın olum yaran əziyyət verirmi?-şükür ki,sağsan!

Mustafa: Ay ana yara sağalacaq,ən böyük yaram kəndimizi qoruya bilməməyimizdir.Kaş yaram imkan verəydi, gedib vuruşaydım.

Maral ananı görən qonşu Əsmər,iki əlini dizinə vurdu.

Əsmər: Ay bacı,kaş görməyəydim.Məmməd kişini Karapetin oğlanları əsir götürmüşdülər.Mən kolluqda gizlənmişdim.Arvad xeylağı nə edə bilərdim.

Maral ana: (iki əlini dizinə vurur)Vay,başıma xeyir,kəşif əlimizdən getdi!

Mustafa: Namərd alçaqlar.Atamın hayfını sizdən çıxacam.(ayağa qalxmaq istəyir,ağrıdan zarıyır,ancaq qalxa bilmir).Alçaqlar.Ox, ata yandırdın məni.

Maral ana: (oğlunu qucaqlayaraq gözü yaşını saxlaya bilmir) Oğlum özünü üzmə.Allaha pənah.Bir az özünə gəl,görək nə olur.

Bir az aralıda,ölümünü gözləyən qadın zarıyaraq bayatı deyir:

Alçalar,ay alçalar
Yaşım çalar,al çalar
Qəbrimi gizli qazın
Düşməni görər,əl çalar.

Tanış səs idi. Bayatı səsi gələn tərəfə gedən Maral ana yaralanmış və ölüm ayağında olan qonşu Əminəni görüb,göz yaşlarını saxlaya bilmədi.

Dördüncü pərdə beşinci şəkil.

Çadır şəhərciyi. Artıq o qadalı günlərdən bir neçə ay keçib. Maral ana və Mustafa sağ qalan qonşuları ilə şəhərcikdə bir təhər dolanırlar. Məmməd kişi əsir düşdükdən sonra ondan heç bir məlumat yoxdur. Yarası sağalmış Mustafa digər həmyaşıdları kimi yardım hesabına dolansalar da, işsizlikdən əziyyət çəkirlər.

Mustafa: ay ana nə rayonda, nə də Bakıda döymədiyim qapı qalmadı. İşsizlik baş alıb gedir.

Maral ana: Yaman günün ömrü az olar, ay bala. Bir az döz görək. Bəlkə atandan bir xəbər çıxdı. (qəmlənmiş halda) Görəsən Məmməd kişinin halı yaxşıdır mı. Gecə yuxuma girmişdi. Deyirdi Mustafadan muğayat ol.

Mustafa: (anasını qucaqlayır) Qəmlənmə ana. Bax ürəyimə damıb ki, atam sağ-salamatdır. Bir gün görəcəksən ki, atam gələcək. Yenə şad-xürrəm bir yerdə yaşayacağıq.

Maral ana: Allah ağzından eşitsin bala. Təki o gün olaydı.

Mustafa: Ana beynimə bir fikir gəlib. Dost-tanışdan öyrənmişəm ki, Rusiyada iş çoxdur. İcazə versəydin, gedib qazanc əldə edib vəziyyətimizi yaxşılaşdırardım.

Maral ana: Nə danışırısan ay oğul. Atan əsirlikdə, mən qadın xeylağı! Sən də Urusetə getsən mən təklikdə necə dolanaram?!

Mustafa: ay ana, qonşumuz Məstan xalanın oğlu Ələkbər Rusiyaya getmişdi. İndi qonaq gəlib. Şəhərdə ev alıb anasını yerləşdirdikdən sonra isə evlənib. Dediyinə görə arvadını anasının yanında qoyub yenidən Rusiyaya gedəcək.

Maral ana: Əgər gəlinim olsaydı yanımda, yenə dərd yarı idi.

Mustafa: Ay ana evlənmək üçün pul lazımdı, oda yoxdur. Hökumətin sənə verdiyi cüzi təqaüdləmi evlənəcəm? Yox ana! Qonşularımız burdadırlar. Bir az dözümlü olsan gedib qazanc əldə edərək həm evlənər, həm də özümüzdə şərait yaradaram.

Maral ana: nə bilim ay oğul. Heç bilmirəm dərdimi kimə deyim. (göz yaşlarını saxlaya bilmir)

Mixək əkdim mərzə mən,
Bağlamadım dərzə mən,
Pis günlərin əlindən,
Kimə yazım ərzə mən.

Mustafa: ay ana, qurbanın olum, qəmlənmə. İndi yalvarmaqla güzəranımızı düzəldə bilmərik. Böyük şairimiz B. Vahabzadə şeirlərinin birində yazırdı:

“... Allaha yalvarınca, özünə yalvarsana?”

İndi hərəkət etməyən, bərəkət görə bilməz. Hallalığımı versəydin gedərdim qazanc dalınca.

Maral ana: Nə deyirəm oğul. Əgər fikrində qətişənsə, Allah köməyin olsun. Bəlkə yaman günümüzün qapısını açmış oldun. (oğlunun boynuna sarılıaraq, gözü dolmuş halda bayatı deyir)

Aşıq naçar ağlama,
Gündür keçər ağlama,
Fələk bağlı qapını
Bir gün açar ağlama.

Mustafa qazanc dalınca Rusiyaya getmişdir. Çadır şəhəciyində yerləşmiş və bir-birinə qonşu olan Mərd kəndinin camaatı bir təhər dolanaraq dərdlərini bölüşmüş olurlar.

Sənəm:Maral bacı oğlun Mustafadan nə xəbər? Bir iş tapıb qəpik-quruş qazana bilibmi?

Maral ana: Hə bacı,yazdığına görə bazarda alver edir,ancaq yenə nigaranam qərib yerdur.Bir tərəfdən də Məmməddən bir xəbər-ətər yoxdur.

Əsmər:Allah Karapetin oğlanlarının başlarına daş sal-sın!Məmməd kişi onlara çox hörmət elədi,ancaq bu namərdlər əvəzində onu qolu-bağlı əsir götürdülər.

Maral ana:Məmməd elə ürəyinin yuxalığından bəlaya düşmüş oldu.

Pakizə:Elə odu ki el arasında deyillər,allah sevimli bəndələrini imtahana çəkir.O allahın sevimli bəndəsi idi.

Əsmər: ermənilər Allah bəndələri deyil.Vəhşini, cəlladı allah sevməz! İndi qurban olduğum vəhşi bəndəsini sevmədi-yi halda,nəyə görə imtahana çəkməli ki?

Maral ana: Dilim-ağzım qurusun! Biz allahın işlərinə qarışa bilmərik.Allah özü bilən məsləhətdir.

Sənəm: Sobezin nümayəndəsi gəlmişdi.Dedi ki,daha təqaüdü almaq üçün,gərək Bakıya gedəsiniz.

Əsmər:Nə danışırsan a bacı.Vallahi Bakını tanımıram.Rəhmətlik kişiyə sağlığında yüz kərə yalvardım,Bakıya aparmadı.İndi kimə yalvaraq ki,gedib Bakıdan pensiyamızı alsın.

Pakizə:Mən də heç bilmirəm nə edəcəm.Teksun yağı yeməkdən,qarnımız şıdırğı olub.Nehrə yağımın həsrətini çəkirəm.Allah ermənilərin bəlasını versin,mal-heyvanım onlara qaldı.

Əsmər: vallah,yenə gümanımız Maral bacıya qalıb.Sağ olmuş Məmməd kişi,hər ay Maralını Bakıya sanatoriyaya aparardı.Elə Bakını yaxşı tanısa Maral bacı tanıyar.

Sənəm: Nə deyirsən bacı?

Pakizə: Maral bacı.Toyuq-cücəndən narahat olma. Sən bizlərin pensiyasını yoluna qoy,qalanı ilə işin olmasın.

Maral ana:Nə deyirəm bacılar.Əgər belə qərara gəlirsinizsə,gedərəm də,həll edərəm də!Taki sağ-salamatçılıq olsun.Çadırım da,toyuq-cücəm də sizlərə əmanət!

Beşinci pərdə altıncı şəkil.

Səsli-küylü Bakı şəhəri."Sobezi" axtarmaqdan yorulub əldən düşən Maral ana,istirahət bağlarının birində ağrıyan dizlərini ovxalayıb,sonra otluqda çömbəlrək yorğunluğunu ala biləcək bir "oxxay"da demiş oldu.Fikrindən oğlu Mustafa,əri Məmməd kişi keçdi.

Maral ana: (öz-özünə)Görəsən Mustafa necədir?Məmməd kişini əsirlikdə incidirlərmi?Ürəyimə damıb ki,kəşi sağ-salamat qayıdacaq.Kaş qayıdaydı.Qayıdan gününə bir toxlu nəzir demişəm.

Elə bu fikirlərlə xəyaldaydı ki,bir xanımın onu oturacağa dəvət etməsi ürəyincə oldu.Xəyalından keçirdi ki,xanım Bakılıya oxşayırdı,elə "Sobezin" də yerini ondan öyrənərəm.

Maral ana: Bacı deyəsən Bakı adamısan,eləmi?

Badam xanım: Həri,düz buyurursan.Əslən Bakılıyam,adım da ki,Badamdır.Uzun müddət də hökumət idarələrində çalışmışam.Hindi də təqaüdə çıxmışam.

Maral ana:Vallah çox cavan görsənirsən,deməzdim ki,pensiyaçısan!Yəqin hökumət adamı olub özünə yaxşı baxmısan.(yanına tüpürüb,əlını yerə vuraraq)göz dəyməsin,bacı!

Badam xanım: Görürəm rayondan gəlmişəm.Oralarda dolanışıq yaxşıdırımı?

Maral ana:Eh,ay bacı! Rayon deyib dodağımı çatlatma.Qaçqınıq.Çadır şəhərçiyi deyirlər,oradan gəlmişəm.Dolanışığımız da ki,verilən yardımlardır.

Badam xanım:Bu ermənilər lap əndazələrindən çıxdılar.Bakı onları bəsdədi,qudurtdu.Şəhərin ən yaxşı,yeməli yerlərində ermənilər işləyir,ən yaxşı binalarında onlar yaşayırdılar.

Maral ana: Hə,bacı düz deyirsən.Firavan yaşayışdan qudurub artığına tamah salmaq elə ermənilərin xasiyyətidir.

Badam ana: bir az ucadan danış,lənətə gəlmiş məşinlərin səsindən heç nə eşitmək olmur.

Maral ana: ay Badam bacı,soruşmaq ayıb olmasın,bu səslə-küylü şəhərdə necə yaşayırsınız!Adamın nə yekəlikdə başı olmalıdır ki,bu səs-küyə tab gətirsin?!

Badam xanım: Ay bacı,Sovetdə belə deyildi.Hindi bu çərçəyə gəlmiş kapitalizm gələndə,pul qazanan" juliklər" özlərini hall-mallı ediblər.Qabaqlar hər həyətdə bir- iki məşin olardı,hamı da bilərdi ki,bu məşinlərin sahibləri ya "zavmaqdır",ya da nazir-mazir.Hindi məşinlər çoxalıb,bizim də başbəyimiz səsdən şişib.Nə edək?

Maral ana:Qoy məşinlərimiz daha çox olsun. Bizi istəməyənlər ermənilərdir,bu bolluqdan gözləri kor olsun onların,ilahi amin!

Badam xanım: (öz-özünə xeyli güldü)Ancaq onu da deyim ki,Bakıdakı yataqxanalarda,sanatoriyalarda,bağçalarda istədiyin qədər köçkünlər var.Üstəlik də hallı-pullu olmağa başlayıblar.

Maral ana: Olar, bacı olar! Sən dediyin o pullular kəndimizdəki İmran və oğlanları kimi mal-heyvanını çaxnaşma vaxtı sataraq Bakıya gələnlərdir. Əli-ayağı yalın qaçanların nəyi var ki? Mənimki kimi bir həsir, bir Məmmədnəsirdilər.

Badam xanım: Düz buyurursan. Firavan yaşayış üçün vətəni darda qoyan şəərəfsizlər həməşə olub.

Maral ana: (gözünə binaların yan-yörəsindəki qazanlar görsənir və təəccüblənir) Ay Badam bacı, mən bir şeyə məətəl qalmışam.

Badam xanım: Nəyə məətəl qalmısan, ay bacı?

Maral ana: Deyirəm o plov qazanlarını binalardan asan ev sahiblərinin bu yekəlikdə Bakıda bir xırmanı yoxdur bəyəm, plov dəmə qoysunlar?

Badam xanım: ay bacı nə danışırısan, nə qazan nə plov?! Onlar qazan deyil ey! Sputnik antenalarıdır. Hindi biznesmenlər peyda olublar. Pul olardadır. Sputnik antenalarını da elə onlar qoydurub, televiziya verilişlərini izləyirlər.

Maral ana: Nə dedin? Usbutnik! O Qaraqın idi nə idi! Göyə uçmuşdu deyəsən! Sonra da dedilər ki ölüb. Alahınan allahlıq edəndə belə olur da?! Başını aşağı sal yerində gəz! Adama deyəllər sənin göyüdə nə işin var?

Badam xanım: (bu sadə kəndli xanımın sadələhvlüyünə acıdı) Hə sən deyəndür, ay bacı.

Maral ana: (qulaqları Badamda olsa da, xəyalları Mərd kəndinin xırmanındakı plov, samovar dəstgahında, zurna-balaban səşində, rəqs edib oynayan camaatda qalmışdı) Hayıf o günlərdən deyib, əllərini dizinə vurmuş oldu.

Badam xanım: Nə oldu belə qəmginləşib, əllərini dizinə vurmuş oldun?!

SURXAY SUBU
OYANAN YUXULAR

Kitabın içindəkilər.

Roman

Oyanan yuxular	3
Son söz.....	169

Pyes

Düşmən gəlib yurd salsa	177
-------------------------------	-----

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayner: Kamran İbrahimov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı

Çapa imzalanmış 12.08.2020
Şerti çap vərəqi 12,5. Sifariş № 329
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnib, çap olunmuşdur
E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4